

0) SER

GEOGRAFIA GENERAL DE
CATALUNYA, VALENCIA I BALEARS

EL POBLAMENT PREHISTORIC
DE CATALUNYA

ENCICLOPEDIA "CATALUNYA"

SOTA LA DIRECCIÓ DE :

R. D'ABADAL : *Dret*. — J. M. BATISTA I ROCA : *Etnografia i Folklore*. — P. FONT I QUER : *Història Natural*. — A. DURAN I SAMPERE : *Art i Arqueologia*. — P. MIQUEL D'ESPLUGUES, O. M. Cap. : *Religió*. — L. NICOLAU D'OLWER : *Llengua i Literatura*. — C. PI I SUNYER : *Economia*. — F. VALLS-TABERNER : *Història*. — P. VILA : *Geografia*.

VOLUM 15 (6 de la Secció de Geografia)

GEOGRAFIA GENERAL DE
CATALUNYA, VALÈNCIA I BALEARS
EL POBLAMENT PREHISTORIC
DE CATALUNYA

EDITORIAL BARCINO
BARCELONA - 1930

R 61630

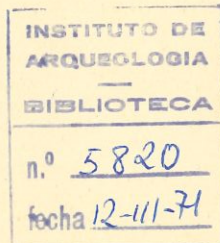
GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA,
VALENCIA I BALEARS — DIRECCIÓ: PAU VILA

VOLUM II

EL POBLAMENT PREHISTORIC DE CATALUNYA

PER

JOSEP DE C. SERRA-RAFOLS

EDITORIAL BARCINO
BARCELONA - 1930

INTRODUCCIÓ

S'inicia amb aquest volum un altre dels tractats que formaran la *Geografia general de Catalunya, València i Balears*. En l'ample panorama de l'obra, mentre que hom treballa en altres temes que constituïran nous llibres, ens ha semblat avinent, després d'un inici geològic, de donar-ne un altre de netament humà, com és el relatiu al poblament de Catalunya.

Ací la tasca no és tampoc planera; en bona part cal realitzar-la de primera mà, per mancança d'estudis monogràfics. Per això, davant la seva feixuguesa, hem demanat ajut al professor Josep de C. Serra-Ràfols, que ha volgut encarregar-se de la redacció dels volums concernents al poblament prehistòric i al poblament romà, i que en l'acompliment d'aquesta tasca ha posat, cordialment, el seu coneixement vast i profund de la prehistòria i la història antiga, amb una claredat d'exposició vivificadora dels temes.

Han passat dotze anys d'ençà que P. Bosch-Gimpera publicà la seva *Prehistòria Catalana*, que fou el primer manual sobre aquesta matèria; des d'aleshores, noves descobertes i investigacions han ampliat notablement el cercle d'aquestes co-

neixences. Serra-Ràfols ve ara a agrupar tot el que hom sap del poblament inicial de Catalunya, i, amb el seu coneixement directe de les troballes i l'estudi personal de les fonts clàssiques, ens en dóna la interpretació geogràfica. Així aquest volum ens ofereix, pel que fa al nostre país, una magnífica visió de les edats prehistòriques i dels temps ibèrics.

Malgrat l'espòradicisme dels fets humans d'aquella època remota, hom hi pressent, en llegir aquestes pàgines, la influència de les condicions geogràfiques. Sense que sigui totalment determinativa — car la voluntat i la intel·ligència de l'home, esperonades per les diverses necessitats de la vida, en definitiva comanden —, la realitat geogràfica encarrila les invasions i, d'altra banda, ofereix redós als pobles indígenes, entestats sempre a mantenir llur independència. En aquest va-i-ve dels homes, així com en llur fixació quan les lluites s'aquieten, s'acusen tot seguit les directrius essencials del relleu de Catalunya. En resumirem els trets, a manera d'iniciació a l'estudi dels fenòmens del poblament primerenc.

En front de l'andana litoral i l'androna prelitoral, amb una doble travessera vers la depressió lleidetana (vies del Noia i del Francolí), s'estén, al nord, la major part de terres catalanes — trencades, muntanyoses, alteroses —, formades per la Depressió Central, el Prepirineu i el Pirineu, solcades profundament de canals fluvials aïlladores dels blocs montuosos que les separen, i, a l'enans, isolades, en llurs diversos trams, pels congostos,

que, en lloc d'un passatge, són una porta. De tot temps, d'aquestes terres altes i enasprades, la gent de la terra baixa, des del Rosselló fins al Camp, n'ha dit «la muntanya». D'elles sembla desprendre-se'n vers el sud, fins a mar, a manera d'una península, una altra porció muntanyosa, molt menor, formada pel muntanyam de Prades-Montsant-Priorat-Serres de Balaguer, que, més enllà dels acongostaments de l'Ebre, té encara la continuació en els Ports de Tortosa. L'istme que uneix, l'una amb l'altra, aquestes dues regions muntanyoses, trencat per serralades baixes però laberíntiques, dóna pas, per les dues zones de contacte, a les vies travesseres suara esmentades.

Aquesta és, doncs, l'estructura fisiogràfica engegadora del poblament a la nostra terra; cal tenir-la present al llarg de la secció de la *Geografia general de Catalunya* que ara comença amb aquest volum. La plenitud de la seva influència, però, es veurà més palesament des del volum següent, en el qual el professor Serra-Ràfols ens presentarà, amb aportacions innovadores, el període de la colonització romana.

La contribució d'aquest factor multisecular ja no ens deixarà fins que clourem el present tractat històrico-geogràfic amb l'estudi de l'èxode muntanyenc i la concentració ciutadana, fets característics dels moviments demogràfics dels nostres dies.

PAU VILA

BIBLIOGRAFIA

La naturalesa del tema fa que tota la vasta bibliografia sobre la prehistòria a Catalunya sigui útil per a l'estudi del nostre poblament prehistòric. Fóra inútil, però, esmentar tots els treballs monogràfics secundaris, i especialment les publicacions velles la cita de les quals pot ésser trobada en altres, més modernes, que han anul·lat llur contingut. Ens limitarem a donar, a continuació, la relació dels treballs més essencials, que classificarem segons els períodes a què es refereixen.

Ens cal observar, finalment, que bon nombre de les dades utilitzades per a la redacció d'aquest llibre són proporcionades per excavacions o estudis inèdits.

TEMPS PREHISTÒRICS EN GENERAL

BOSCH-GIMPERA, Pere : *Prehistòria Catalana*. Barcelona, Editorial Catalana, 1919. (Conté la relació circumstanciada de les troballes fetes fins a la data de publicació i la bibliografia completa que hi fa referència.

IDEM : *Etnologia de la Península Ibèrica*. (Amb molta bibliografia). A punt de publicar-se.

TEMPS PALEOLÍTICS

Com a treball de conjunt, cal esmentar, en primer terme, OBERMAIER, H.: *El hombre fósil*. 2.ª edició. Madrid, 1925.

- VIDAL, Lluís M. : *Abric Romani. Estació Agut*, etc. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», IV (1911-12), 286 i ss.
- CAZURRO, Manuel : *Lus cuevas de Serinyá y otras estaciones prehistóricas del N. E. de Cataluña*. «Anuari I. E. C.», II (1908), 44 i ss.
- PALLARÈS, Maties, i WERNET, Paul : *El solutrià de Sant Julià de Ramis*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 425 i ss.

PINTURES RUPESTRES

- Un treball de conjunt, ja una mica vell, sobre les pintures rupestres de la Península Ibèrica és el de CABRÉ, Juan : *El Arte rupestre en España*. Madrid, 1915. Concretament sobre les de Catalunya, vegeu : VIDAL, Lluís M. : *Les pintures rupestres de Cogul*. «Anuari I. E. C.», II (1908), 644 i ss.
- Respecte a les estacions més modernament descobertes i en llur major part inèdites, vegeu «Anuari I. E. C.», VII (en premsa).

TEMPS NEOLÍTICS I ENEOLÍTICS

- BOSCH GIMPERA, Pere : *Resultats de l'exploració de coves de Catalunya per l'Institut d'Estudis Catalans*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 473 i ss.
- SERRA-RAFOLS, Josep de C. : *La Col·lecció Prehistòrica Lluís Marian Vidal*. Publicacions del Seminari de Prehistòria de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1928.
- IDEM : *Els començos de la mineria i la metallúrgia del coure a la Península Ibèrica*. «Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria», II (1924), 147 i ss.

- COLOMINES, Josep : *Prehistòria de Montserrat*. Montserrat, 1925.
- VILASECA, Salvador : *La cova de Cartanyà*. «Butlletí de l'A. C. d'A. E. i P.», vol. IV, 1926, p. 37.
- VILASECA, Salvador, i IGLÉSAS, Josep : *Exploració prehistòrica de l'alta conca del Brugent. I. La cova del Boldú; II. L'art rupestre*. «Revista del Centre de Lectura de Reus», 1929.
- IDEM : *Escornalbou prehistòric*. Castell d'Escornalbou, 1925.
- Respecte als sepulcres no megalítics serà especialment important la publicació de molts de nous en «Anuari I. E. C.», VII (en premsa).
- PERICOT, Lluís : *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*. Barcelona, 1925. Aquest treball fa innecessari de citar tota la bibliografia més antiga sobre els sepulcres megalítics.
- CASTILLO, Alberto del : *La cultura del vaso campaniforme*. «Publicaciones de la Universidad de Barcelona», 1928.
- SERRA VILARÓ, Joan : *El vas campaniforme a Catalunya*. «Publicacions del Museu de Solsona», 1923.
- IDEM : *La civilització megalítica a Catalunya. Contribució al seu estudi*. «Publicacions del Museu de Solsona», 1927.

EDAT DEL FERRO

- BOSCH-GIMPERA, i COLOMINAS, Josep : *La necròpolis de Can Missert (Terrassa)*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 582.
- SERRA VILARÓ, Joan : *Ceràmica de Marlès*. «Publicacions del Museu de Solsona», 1928.
- BOSCH-GIMPERA, Pere : *Els celtes i les cultures de la primera Edat del Ferro a Catalunya*. «But. A. C. d'A. E. i P.», III (1925), 207.

TRIBUS IBÈRIQUES A CATALUNYA

BOSCH-GIMPERA, Pere : *Assaig de reconstitució de l'etnologia de Catalunya*. Barcelona, Acadèmia de Bones Lletres, 1922.

TEXTOS ANTICS

Per als textos antics relatius a Catalunya, la millor col·lecció és la de les *Fontes Hispaniæ Antiquæ*, en curs de publicació; dirigida per A. Schulten. Han sortit dos volums. Primer : *Avieno. Ora maritima y otros testimonios anteriores al año 500 a. de J. C.*; Barcelona, 1922. Segon : *500 a. de J. C. hasta César* (no comprèn la descripció de les guerres celtibèriques de Polibi); Barcelona, 1925.

EMPÚRIES I LA COLONITZACIÓ GREGA

BOSCH-GIMPERA, Pere, i SERRA-RAFOLS, Josep de C. : *Emporion*. Barcelona, «IV Congreso Internacional de Arqueología», 1929. (Hi són citats els treballs principals sobre el tema, apareguts en llur majoria a l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans».

ÈPOCA IBÈRICA

BOSCH-GIMPERA, Pere : *El estado actual de la investigación de la cultura ibérica*. Madrid, 1929.

IDEM : *Campanya arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans al límit de Catalunya i Aragó*. «Anuari I. E. C.», V (1913-14), 831 i ss.

IDEM : *El donatiu de Puig Castellar*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 593 i ss.

IDEM : *Les investigacions de la cultura ibèrica al Baix Aragó*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 641 i ss.

IDEM : *La cultura ibèrica del Bajo Aragón*. «IV Congreso Internacional de Arqueología», Barcelona, 1929.

COLOMINAS, Josep : *Necròpolis de Can Fatjó (Rubi), El forn ibèric de Fontscaldes*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 599 i ss.

COLOMINAS, Josep, i DURAN, Agustí : *Restes de poblats ibèrics al Pla d'Urgell i Segarra*. «Anuari I. E. C.», VI (1915-20), 606 i ss.

SERRA-RAFOLS, Josep de C. : *Forma Conventus Tarraconensis*, Fasc. I: *Bætulo-Blanda*. Barcelona, «Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans», 1928.

SERRA VILARÓ, Juan : *Excavaciones en Castellvell (Solsona)*. *Excavaciones en el poblado ibérico de Anseresa (Olius)*. *Excavaciones en el poblado ibérico de Sorba*. Memòries 27, 35 i 44 de la «Junta Superior de Excavaciones», de Madrid.

Vegeu les publicacions de material ibèric en «Anuari I. E. C.», VII (en premsa).

ADVERTIMENT

El coneixement incomplet que tenim de grans períodes de la prehistòria fa que sigui molt difícil de seguir d'una manera adequada l'evolució del poblament en tots ells, més encara si entenem per poblament no la distribució general de les cultures, sinó la repartició dels habitatges i els fets geogràfics que estan lligats amb aquesta repartició i en són la causa.

En realitat, a Catalunya, fins als temps neolítics i eneolítics la documentació és tan pobra que, per a presentar una visió del poblament en èpoques anteriors, ens hem de valer de parallelismes amb terres de clima i situació relativament semblants a la nostra. És per això, i per a no convertir el nostre treball en un resum de prehistòria, que tractarem molt breument d'aquestes primeres fases.

A partir del neolític el nombre d'estacions ben conegudes augmenta fortament. Algunes comarques han estat intensament estudiades, i en molts casos els llocs d'habitatge es presenten en forma tan típica que permeten de generalitzar les condicions que per a fer les seves llars buscaven aquests llunyans predecessors nostres. L'estudi del material que han donat les estacions neolíti-

ques i eneolítiques permet també de conèixer moltes de les particularitats de la vida prehistòrica relacionades amb els elements de vida de què disposaven i, per tant, amb els fenòmens de distribució dels grups de població i de les relacions que mantenien entre ells.

En temps posteriors, a la primera Edat del ferro, les troballes permeten de conèixer d'una manera bastant perfecta alguns fets de poblament interessants, com són l'entrada de grans nuclis de pobles forasters i la manera com es posaren en contacte amb els indígenes. En fi, a l'època ibèrica les estacions conegudes, pel nombre i el caràcter (en gran part són petits vilatges, alguns d'ells perfectament excavats) permeten encara majors precisions en tot el que es refereix a la situació dels habitatges, a llur forma i distribució, a llurs mitjans de defensa i als elements de vida que feien possible la subsistència dels pobladors.

Posteriorment, el gran fet de la romanització, que estudiarem en el volum següent d'aquesta sèrie, ens permetrà de conèixer un dels canvis més pregons i més notables en el sistema de vida i d'habitatge de la gent establerta a Catalunya, i no per un veritable canvi racial d'aquesta gent, sinó per una forta transformació de la seva organització política i de la seva economia, que va permetre la creació del tipus d'habitatge aïllat que és molt probable que abans no hagués existit mai en una forma semblant.

I

ELS TEMPS PALEOLÍTICS

EL PALEOLÍTIC INFERIOR

Els primers testimonis segurs que coneixem de la vida humana a Catalunya pertanyen, per ara, a l'últim període del paleolític inferior, conegut amb el nom de musterià. Com és sabut, l'home musterià de l'occident d'Europa pertanyia a la raça anomenada de Neanderthal i feia vida nòmada. Establia habitatges temporals en algun lloc a la vegada ric en caça i proveït d'aigua. Aquests habitatges eren sovint triats de manera que oferissin un recer natural contra la pluja i el vent; en general eren preferides les balmes, que formen en tants llocs els relleixos de la roca, a les coves pròpiament dites. Aquests indrets devien servir de refugi durant la nit i el mal temps, de lloc de descans dels caçadors i d'habitatge dels vells, dones i infants de l'agrupació humana, reduïda segurament a un nombre petit d'individus, i, en fi, de centre per a realitzar molts dels treballs propis d'una llar primitiva.

A Catalunya coneixem un lloc que devia ésser un d'aquests antiquíssims fogars humans. És l'anomenada Bauma del Fossar Vell, un dels abrics formats per les cingleres de calissa tovaïcia del Capelló, sota Capellades i dominant la Noia. Aquest lloc, molt ric d'aigua, va ésser ocupat durant molt de temps, com ho demostra el gruix important que té el sediment deixat per la gent musteriana (uns deu metres incloent-hi les zones estèrils). Aquestes zones estèrils, formades per la mateixa tova que constitueix el cos de la cinglera, són de vegades molt gruixudes (dos metres) i suposen per tant un temps llarg per a formar-se. Les restes d'indústria són d'una gran pobresa comparades amb les d'altres estacions de la mateixa època, d'altres llocs; són, de segur, les deixalles d'una tribu molt reduïda i misera; consisteixen en puntes de sílex triangulars, gratadors, gani-vets, un fragment de serra, percutors, etc. L'aliment més important d'aquesta gent devia ésser la carn de cavall, animal de què s'han trobat moltes restes, junt amb altres de *cervus elaphus* i de *hyoena spelæa*. És probable que els musterians de Capellades visquessin als altres recers que hi ha al Capelló (com l'Agut, on s'han trobat restes, i altres encara); i també és d'esperar que, amb el temps, nous elements de la mateixa data seran descoberts en altres indrets de Catalunya.

Ara com ara, només tenim una altra resta aproximadament contemporània de les de Capellades: la mandíbula humana trobada a Banyoles, incrustada a la tova taverínica propera a l'estany i per-

fectament fòssil. Encara que no anava acompanyada de cap mostra d'indústria, els seus caràcters morfològics demostren que l'home de qui havia format part, era un membre de la raça de Neanderthal, cosa que no és cap fet extraordinari, puix que en tenim restes, però molt més completes, en regions no pas molt allunyades: en molts indrets de França i, a la Península Ibèrica, a Gibraltar. A Capellades no s'ha trobat cap resta òssea humana considerable, però no és molt aventurat de suposar que els musterians del Capelló eren membres també d'aquesta raça extremadament primitiva.

Encara que més endavant poden ésser descobertes altres estacions del paleolític inferior, el que en coneixem a l'occident d'Europa ens permet de suposar que la població era molt escassa, i, concretant-nos a Catalunya, grans comarques devien ésser totalment desertes. La resta devia quedar repartida en àrees de cacera, dintre les quals es devien moure els limitats grups humans, que, de segur, no realitzaven grans desplaçaments.

EL PALEOLÍTIC SUPERIOR

El paleolític superior és un període de la vida de la humanitat molt distint del precedent. Una nova raça, de caràcters semblants a l'home actual, ocupa bona part de l'occident d'Europa i desenrotlla una cultura ben diferent de la dels anteriors ocupants. De tota manera, els homes de la raça anomenada de Cro-Magnon i d'altres races afins

del paleolític superior, formaven també essencialment pobles caçadors. Però, posseïdors d'un utilatge molt més perfeccionat, d'idees més complicades sobre màgia i fins, conscientment o inconscientment, d'idees artístiques que els portaren a realitzacions magnífiques, llur vida havia de tenir un refinament i una complicació més grans.

De les cultures d'aquest temps a l'occident d'Europa n'hi ha dues de principals. Una que podríem anomenar pròpiament europea, que té a França un centre molt important, i una altra d'origen africà, coneguda amb el nom de capsiana, dintre la qual queda compresa la major part de la Península Ibèrica. Catalunya es troba en el límit d'aquestes dues cultures, i ja en aquella època tan remota forma l'avançada de la cultura europea vers el migdia.

Són massa poques les estacions que coneixem del paleolític superior català per a poder parlar-ne llargament. Les més importants són el Cau de les Goges, de Sant Julià de Ramis, que pertany al període conegut amb el nom de solutrià, i la cova coneguda per Vora Gran d'En Carreres, de Serinyà, que és del magdalenian. S'hi ha trobat un utilatge que demostra que la caça a distància, o sigui per mitjà d'arcs i sagetes, era ja practicada, diferentment del que s'esdevenia en el paleolític inferior; les magnífiques puntes de sílex solutrianes de Sant Julià són el millor document que tenim per a saber-ho. Pels ossos trobats sabem que les principals espècies caçades eren el cavall, el bou, el cérvol, el senglar, la cabra; també hi ha al-

gunes restes d'elefant (*elephas primigenius*) i de ren, encara que aquest, que era l'animal més important per a la vida humana de gran part de l'Europa d'aquesta època, sembla que era poc nombrós a Catalunya.

La disposició general dels habitatges no diferia essencialment del que hem vist abans. Els petits engorjats del Ter a Sant Julià de Ramis ens ofereixen un bon exemple dels llocs preferits pels caçadors paleolítics per a establir-hi llurs pobres llars. No solament hi ha l'estació que hem citat abans, sinó que altres balmes properes foren també ocupades en el paleolític superior. Lloc abundantment proveït d'aigua i, sens dubte, de caça, oferia amb les seves petites cavitats un refugi excel·lent als nostres caçadors. Més tard la gent neolítica seguí aprofitant aquests avantatges i vivint en coves d'aquest lloc.

Al sudoest de Catalunya, a Cogul, en una balma formada per unes quantes roques despreses d'uns bancs horitzontals cavats per l'aigua, hi ha (o, més ben dit, hi havia) una representació cèlebre en l'art prehistòric, figurant una dansa de dones entorn d'un home. Ha estat atribuïda al paleolític i a la cultura capsiana. Només l'esmentem ací com una prova de l'extensió de la població fins en aquell indret⁽¹⁾.

L'extremada escassetat de troballes fins en re-

(1) En les serres entre el Montsant i l'Ebre, dintre de Catalunya, i en nombrosos indrets de les serres i barrancs del Mestrat, així com en forces altres llocs del llevant de la Península Ibèrica, hi ha moltes altres pintures del tipus de les de Cogul. La data paleolítica d'aquest

gions en què hom ha fet exploracions nombroses que han donat per resultat el coneixement de gran nombre d'estacions d'altres èpoques de la prehistòria, juntament amb la relativa pobresa de les estacions conegudes, fa pensar que Catalunya i tota la costa mediterrània peninsular tenien, al paleolític superior, una població molt escassa, inferior a la que contemporàniament hi havia en altres regions d'Europa, com són la costa cantàbrica i la major part de França. Així com en un gran nombre de coves cantàbriques, tal vegada en la majoria de les estudiades, hom ha assenyalat estrats paleolítics, en les nombroses coves catalanes que han estat objecte d'excavacions metòdiques, la base dels jaciments que descansen sobre la roca natural, són únicament neolítics, amb raríssimes excepcions prou conegudes (Cau i Cova de les Goges de Sant Julià de Ramis, abrics de Capellades). No volem pas dir que siguin aquestes les úniques estacions paleolítiques, però no és possible atribuir a simple casualitat aquesta dife-

art rupestre llevantí no pot encara considerar-se com definitivament establerta. No podem entrar aquí en aquesta discussió i exposar els fonaments de les hipòtesis paleolítica i neolítica, aquesta darrera sols tímidament formulada davant del pes d'«autoritat» dels defensors de la primera. Vegeu el resum de les raons adduïdes a favor de la data paleolítica en H. Obermaier i P. Wernert, *La Edad cuaternaria de las pinturas rupestres del Levante español* (vol. XV de las «Memorias de la Academia Española de Ciencias Naturales»), Madrid, 1929. Vegeu, en canvi: A. Duran i Sempere i M. Pallarès, *Exploració arqueològica del Barranc de la Valltorta (província de Castelló)* («Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VI, 1915-20 p. 444), i E. Hernández Pacheco, *Las pinturas prehistóricas de las Cuevas de la Araña (Valencia)* Madrid, 1924, on s'apunten arguments oposats.

rència persistent. Hi ha la possibilitat d'habitacions a l'aire lliure, afavorides per un clima més calent i menys plujós, però l'existència de les estacions citades i el fet que, en el neolític i, en general, en totes les cultures primitives, l'aprofitament de les coves com a llocs d'habitació sigui un fenomen constant, fa refusar la idea que la nostra gent paleolítica menyspreés aquest tipus d'habitatge i acampés vora les coves que tant abunden a les nostres carenes litorals i prelitorals (volem admetre que la regió pirinenca fos parcialment inhabitada). Cal concloure que la rarefacció del poblament era tan gran, que bon nombre de coves no foren ocupades per l'home paleolític.

Això és tot el que podem dir sobre la població paleolítica de Catalunya i la seva distribució, i afegirem que no coneixem cap resta humana d'aquesta època, trobada a casa nostra.

Dels temps anomenats postpaleolítics, de transició al neolític, en tenim encara menys dades a Catalunya que del paleolític pròpiament dit. Cal remarcar que aquesta és una fase poc coneguda a tot arreu. Esmentarem només, perquè és atribuïble a aquesta època, una estació descoberta no fa molts anys a Torroella de Montgrí. Situada al vessant meridional de la Muntanya Gran, coronada pel castell de Santa Catarina, hi ha una cova coneguda per Cau del Duc, que és una cavitat poc profunda i d'ampla boca, des de la qual hom domina tot el pla de Torroella. La situació, per a fer-ne un lloc d'habitatge, és admirable; en la data a què ens referim, en què els alluvions del Ter

no devien haver emplenat gran part de la plana de Torroella, el mar devia arribar fins al peu de la muntanya i la situació de la cova era insuperable. Les troballes que s'hi han fet són palets de quarsita, recollits al llit del mateix riu proper i treballats grollerament, que recorden els procedents d'estacions més riques d'altres indrets (principalment Astúries), que s'han pogut datar de manera segura en els temps de transició del paleolític al neolític. És una indústria més pobre que les del paleolític superior i que deu correspondre a un poble de caçadors molt primitius ⁽¹⁾.

(1) Estació inèdita, que serà estudiada per Lluís Pericot a l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, vol. VII, en premsa».

II

ELS TEMPS NEOLITICS I ENEOLITICS

PROBABLE ÀREA DEL POBLAMENT DE CATALUNYA

No distingirem entre els temps pròpiament neolítics, o sigui aquells en què l'home usava la pedra polida i la ceràmica i coneixia ja el cultiu de la terra i la domesticació dels animals, i aquells altres, els eneolítics, en els quals havia afegit a aquests coneixements el del primer metall d'importància cultural: l'aram. No hi ha, efectivament, entre uns i altres una divisió clara; aquest descobriment no va causar cap trasbals a la cultura, i el seu ús no va ésser introduït per cap poble conqueridor. I si, en conjunt, es poden separar grups d'estacions més modernes que altres, abunden també les que resulten difícils de classificar i no es pot afirmar si són neolítiques o eneolítiques. Cal recordar que l'absència del metall no constitueix en cap cas una prova decisiva i que en un país com el nostre, pobre de minerals de coure, hi ha moltes estacions de data clarament eneolítica

que n'hi havia de tot arreu de Catalunya, i el fet que d'unes localitats o comarques se'n coneguin en major nombre que d'altres, tant pot ésser atribuït a l'existència d'una població més densa com a una recerca menys acurada. El catàleg més complet que hom ha publicat fins ara de destrals de pedra ⁽¹⁾, n'esmenta de 287 localitats diferents, que, com es pot veure al mapa que publiquem, estan repartides per tot el territori. Aquest catàleg està fet a base d'un gran nombre de colleccions, entre elles les dues més importants: la collecció Sala, de Vic, i la del Museu de Barcelona; però de llavors ençà, aquestes colleccions no solament s'han enriquit amb nous exemplars d'altres procedències, sinó que encara és molt fàcil de trobar-ne guardades a les masies, sobretot a les comarques més apartades, on han estat menys recercades, i els terrassans no deixen de trobar-ne de noves als camps i especialment a les terres no conreades, prescindint dels exemplars procedents d'estacions excavades, que són la menor part.

Si de la distribució general d'aquestes troballes soltes passem a la de les estacions pròpiament dites (llocs d'habitació, sepultures, estacions mixtes, etc.), prescindint de moment de les diferències de cultura i de poble que assenyalen aquestes estacions i fixant-nos només en llur distribució geogràfica, veurem que també n'hi ha per tot el territori de Catalunya. I aquí encara és més decisiva la influència de la més activa recerca, quant

(1) P. Bosch Gimpera, *Prehistòria catalana*, p. 129 i següents.

a poder assenyalar una major densitat d'estacions en determinades comarques. Es pot afirmar que si hi ha algunes regions de Catalunya on no es coneix cap o quasi cap estació prehistòrica, és a causa de no haver estat degudament cercades. En el mapa que donem de la distribució de les més importants estacions prehistòriques de la segona Edat de la pedra, conegudes fins ara, es pot comprovar el fet de llur difusió total per Catalunya. I encara que cal no oblidar que aquestes estacions no són més que aproximadament contemporànies, és a dir que, si totes pertanyen a un dels grans períodes de la prehistòria, aquest període devia prolongar-se durant molts segles, no sembla pas que en estudiar-les més detalladament i agrupar-les en períodes més curts ⁽¹⁾, es vegin comarques ben definides que siguin d'un poblament més antic o més modern que les altres.

Si podem afirmar que Catalunya estava totalment poblada a la segona Edat de la Pedra, per les raons indicades, és impossible de precisar, sense recórrer a altres deduccions, quines eren les regions més poblades i quina era la densitat de població. Només podrem intentar de deduir-ne alguna cosa, una vegada acabat l'estudi de la disposició de les estacions i del material que contenen, que ens parla dels elements de vida de què disposaven i de les activitats en què s'esmerçaven els nostres antecessors neolítics i eneolítics.

(1) Sempre que això sigui possible de fer, ja que cal dir que les precisions cronològiques de detall són moltes vegades ben difícils,

ELS LLOCS D'HABITACIÓ

LES COVES. — La gent neolítica de Catalunya era, sempre que les circumstàncies naturals ho permetien, essencialment troglodítica. L'habitació a les coves va ésser pròpia de tot el neolític i eneolític, fins al punt que es pot dir que ben poques de les coves de la nostra terra que ofereixen condicions d'habitabilitat van deixar d'ésser utilitzades per a aquest fi. Efectivament, són poques les coves catalanes que, visitades detingudament, no han presentat algun rastre de llur antiga utilització per la gent prehistòrica, ja com a lloc d'habitació, ja almenys com a lloc d'enterrament. Hi ha, naturalment, molts casos en què causes diverses (ocupació en temps posteriors, i fins actuals, com a corral de bestiar, o com a lloc d'habitació mateix; o causes naturals, com que la cova faç pendent cap a l'exterior, determinant una fàcil desaparició del jaciment; o altres motius més difícils de determinar) han provocat la desaparició total, o gairebé total, del jaciment.

És cosa fàcil de citar alguns exemples d'aquesta destrucció de les romanalles prehistòriques. Un de ben típic és el de la famosa Cova del Salitre, a Montserrat. Aquesta cova és la més important de les que existeixen a la cèlebre muntanya, i presenta tantes condicions d'utilització com altres que

especialment quan ens trobem davant d'estacions violades en temps antic o mal excavades, cosa que esdevé sovint.

hi ha al mateix massís. Malgrat això, mentre la Cova Gran i la Cova Freda (per a no citar més que les dues més riques) han donat, en ésser excavades, troballes eneolítiques importantíssimes, a la Cova del Salitre aquestes s'han reduït a alguns fragments esparços de ceràmica. D'això no cal pas deduir que la cova fos menys habitada en època prehistòrica, sinó que més tard les moltes modificacions que ha sofert, primer per haver estat segurament lloc de refugi moltes vegades i, després, en ésser arreglada per facilitar-ne la visita, han fet desaparèixer la major part del jaciment prehistòric, o, almenys, han fet que la seva excavació sigui molt difícil, costosa i probablement poc fructífera.

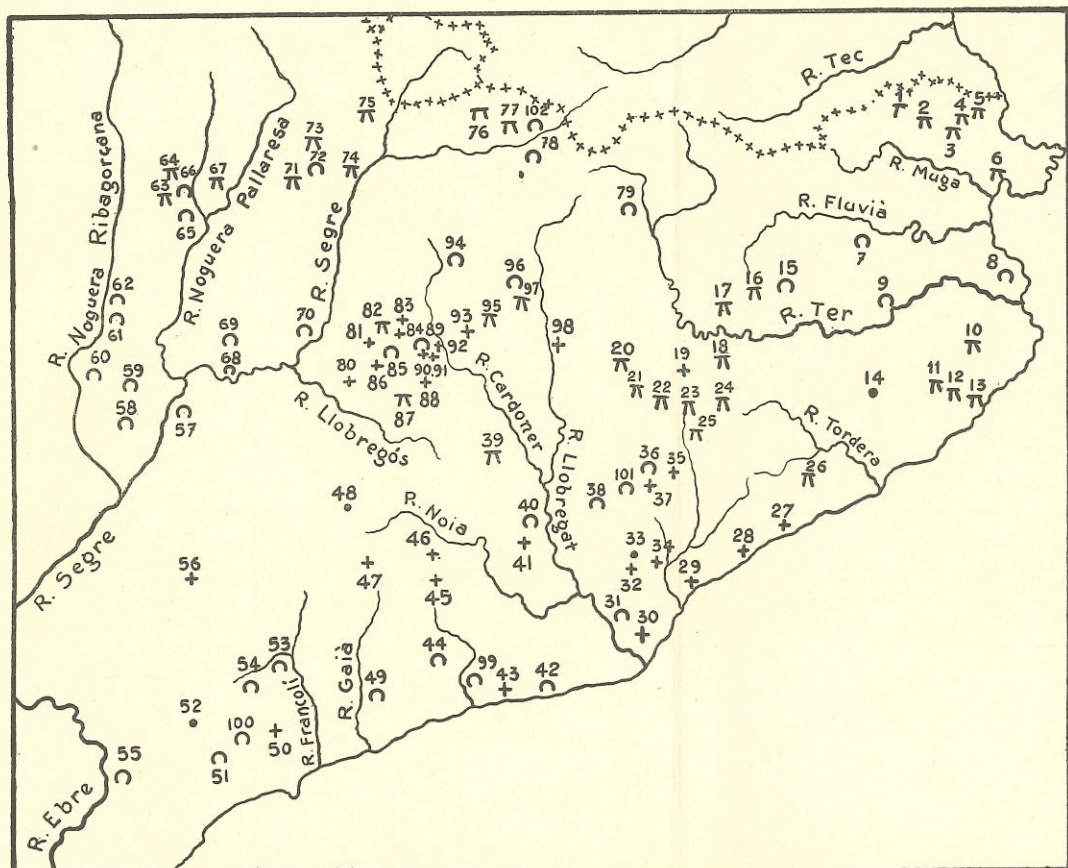
L'enumeració de totes les coves amb restes prehistòriques neo-eneolítiques conegudes a Catalunya, seria molt llarga. Citem entre moltes altres: a les serralades de la Catalunya meridional, la de l'Aumediella; les d'Escornalbou; les de la Vall del Brugent (Cartanyà, Buldó, Gralles i altres); la Cova Fonda, de Salamó; la de Sant Llorenç, a Sitges; la de Can Pasqual, a Castellví de la Marca. A la Catalunya central, les de Montserrat; les de Sant Llorenç; la de l'Or, a Santa Creu d'Olorde. Al muntanyam lleidatà prepirinenc, la del Tabac de Camarasa; la Negra, de Tragó de Noguera; la del Foric, d'Os de Balaguer; la de Joan d'Os, de Tartareu; les del Montsec. Al Pirineu, la de les Llenes, al Congost d'Erinyà; la de Toralla; la de Guils i la de Bor, a la Cerdanya; la de Rialp, a Ribes. A l'Empordà, la de Can Sant Vicenç, de Sant Julià

de Ramis; les del massís del Montgrí. En el croquis adjunt s'indica la situació de les principals. Com direm més endavant, moltes d'aquestes coves han servit a la vegada de lloc d'habitació i d'enterrament, i algunes només de sepultura.

ELS POBLATS.—No sempre la constitució del terreny fa possible l'existència de coves. Si en les muntanyes on dominen les calisses i les arenisques aquests refugis són abundants, en altres formacions geològiques són menys freqüents, i en les planes d'aluvió o de sedimentació manquen del tot. Als llocs en què s'esdevé així, l'home neolític edificava cabanes de forma generalment circular, cabanes que, agrupades en nombre més o menys gran, voltat el conjunt moltes vegades per una muralla rudimentària, constituïa un poblat. Aquests poblats i cabanes, segons els països, són fets predominantment de pedra o de fusta segons l'abundància relativa d'aquests materials. Així a la regió del sud-est d'Espanya, on són ben coneguts bon nombre de poblats neolítics, la pedra és el material típic de construcció, a part de les cobertes, mentre al centre d'Europa és la fusta.

A Catalunya, malauradament, no coneixem cap resta de poblat neolític, puix que uns fons de cabana descoberts prop de Sabadell, dels quals s'ha parlat, són molt dubtosos; i quant al palafit de Caldes de Malavella, no és més que pura imaginació. Amb tot, la presència de l'home neolític, a Catalunya, als llocs on no hi ha hagut mai coves, queda testimoniada no sols per les troballes soltes,

PRINCIPALS ESTACIONS NEO-ENEOLÍTQUES CONEGUDES ACTUALMENT A CATALUNYA

Els semicircles (o) indiquen coves; els punts (.), estacions a l'aire lliure (restes de poblats?); les creus (+), cistes no megalítiques, sepulcres de fossa i altres tipus sepulcrales menys els megalits; els signes ▽, megalits.

- 1 Megalit de la Barraca del Lladre (Agullana).
- 2 Id. de Fontanilles (St. Climent Sessebas).
- 3 Id. de la Font del Roure (Espolla).
- 4 Id. del Barranc (Espolla).
- 5 Id. de la Cabana Arqueta (Espolla).
- 6 Id. de la Creu d'en Cobertella (Roses).
- 7 Cova dels Encantats (Serinyà).
- 8 Coves i avencs del massís del Montgrí.
- 9 Cova de Can Sant Vicenç (Sant Julià de Ramis).
- 10 Megalits del terme de Fitor.
- 11 Megalit de la Cova d'en Daina (Romanyà de la Selva).
- 12 Id. del Mas de Bou Selenys (Sta. Cristina d'Aro).
- 13 Id. de Puig ses Forques (Calonge).
- 14 Estació del Puig de les Ànimes (Caldes de Malavella).
- 15 Cova de Rocafesa (St. Martí de Llémana).
- 16 Megalit de Camp-sa-l'Arca (Rupit).
- 17 Id. de Puig-ses-Pedres (Sta. Maria del Corcó).
- 18 Id. de Puig-ses-Lloses (Folgueroles).
- 19 Sepulcre de Vic.
- 20 Megalits de Cornet.
- 21 Megalit de Puig Rodó (L'Estany).
- 22 Id. de l'Espina (Collsperina).
- 23 Id. de Cruïlles (Aiguafreda de Dalt).
- 24 Id. del Pla del Boix (Brull).
- 25 Megalits de la Serra de l'Arca (Aiguafreda de Dalt).
- 26 Megalit de la Pedra Gentil (Vallgorguina).
- 27 Sepulcres de Mataró.
- 28 Id. de Vilassar de Dalt.
- 29 Id. de Badalona.
- 30 Sepulcre de Barcelona.
- 31 Cova de l'Or (Sta. Creu d'Olorde).
- 32 Sepulcres de Sabadell.
- 33 Suposat fons de cabana de Can Barba (Sabadell).
- 34 Sepulcres de La Moguda.
- 35 Sepulcres de Bigues.
- 36 Cova de St. Feliu de Codines.
- 37 Sepulcres de Caldes de Montbui.
- 38 Coves de la muntanya de St. Llorenç del Munt.
- 39 Megalit de Castelltallat (St. Mateu de Bages).
- 40 Coves de la muntanya de Montserrat.
- 41 Sepulcre del Bruc.
- 42 Cova de St. Llorenç (Sitges).
- 43 Sepulcres de Vilanova.
- 44 Cova de Can Pasqual (Castellví de la Marca).
- 45 Sepulcre de La Llacuna.
- 46 Id. de Sta. Maria de Miralles.
- 47 Sepulcres de Les Piles (Sta. Coloma de Queralt).
- 48 Suposat fons de cabana del Pla de la Mata (Cervera).
- 49 Cova Fonda (Salamó).
- 50 Sepulcre de Reus.
- 51 Coves de la muntanya d'Escornalbou.
- 52 Suposat taller de sílex de Ciurana.
- 53 Cova del Cartanyà (La Riba).
- 54 Id. del Boldó (conca del Brugent).
- 55 Id. de l'Aumediella (Benifallet).
- 56 Sepulcres de Les Borges.
- 57 Cova del Tabac (Camarasa).
- 58 Id. del Foric (Os de Balaguer).
- 59 Id. de Joan d'Os (Tartareu).
- 60 Id. Negra (Tragó de Noguera).
- 61 Id. Negra (Corsà).
- 62 Id. Colomera (Corsà).
- 63 Megalit de la Serra de Camporan (Senterada).
- 64 Megalit de Pinyana.
- 65 Cova de Toralla.
- 66 Id. de les Lleves (Congost d'Erinyà).
- 67 Megalits de Peracals.
- 68 Cova de l'Aigua (Alòs de Balaguer).
- 69 Sepulcre de la Serra de Picals (Llussà).
- 70 Balma del Segre (Vilaplana).
- 71 Megalit de Biscarbó (Castellars).
- 72 Cova de Guils.
- 73 Megalit de la Collada d'Orri (Pallarols).
- 74 Id. de Noves.
- 75 Id. de Turbiàs (Castellbò).
- 76 Id. de la Cabana del Moro (Bescaran).
- 77 Id. de la Roca Cobertorassa (Prullans).
- 78 Cova de la Fou (Bor).
- 79 Id. de Rialp (Ribes).
- 80 Sepulcres de Lloberola.
- 81 Id. de Castellar de la Ribera.
- 82 Megalits de Clarà.
- 83 Sepulcre de Llera (Lladurs).
- 84 Sepulcres de Solsona.
- 85 Cova d'Aigües Vives (Brics).
- 86 Sepulcres de Llobera.
- 87 Megalit de la Torre dels Moros (Llanera).
- 88 Sepulcres i balms de Riner.
- 89 Cova de St. Bartomeu (Olius).
- 90 Sepulcres d'Olius.
- 91 Sepulcre d'Ortoneda.
- 92 Balma de Solanells (Olius).
- 93 Sepulcres de Sorba.
- 94 Espluga Negra (Castelltort).
- 95 Megalits de Corrà.
- 96 Cova de Can Mauri (Valldan).
- 97 Megalit del Collet de les Forques (Espunyola).
- 98 Sepulcre de Puigreig.
- 99 Cova del Pantan de Foix.
- 100 Avenc de la Pòpia.
- 101 Cova de Solanes (Caldes de Montbui).
- 102 Coves d'Olopte.

que podrien ésser producte d'expedicions fugisseres, sinó per l'existència de nombroses sepultures que formen veritables necròpolis; per exemple, les tan nombroses de la Costa de Llevant.

La desaparició de tota resta d'aquests poblats indueix a pensar que eren fets de cabanes de brancatge que no han deixat cap rastre, mentre que el nostre clima, més aviat sec, dificultava la formació de les rodones de terra més negra que en altres llocs delata l'existència de les antigues cabanes: els anomenats fons de cabana. De tota manera, no es pot afirmar això amb tota seguretat. En efecte, quan més tard, a l'època ibèrica, comencem a conèixer poblats, veiem que aquests són fets de pedra i materials terris; només les cobertes devien ésser fetes de brancatge i de fang. Amb tot, és difícilment explicable que no coneguem cap resta de poblat, si aquests eren fets de pedra. Tan sols l'estació esmentada de Sabadell (al lloc anomenat Can Barba) i una altra a Cervera, al Pla de la Mata, són possibles senyals d'habitacions neolítiques que es presenten sota la forma de troballes superficials de terrissa sense cap element que ens parli de la forma de la cabana.

En alguns llocs (per exemple, a Portugal, a Palmella, prop de Setúbal; i, a França, a la regió del Marne) l'home eneolític va cavar en la terra coves artificials de dimensions considerables, però sempre les va dedicar a enterraments, ja que la llur construcció per a simples habitacions hauria estat massa onerosa. A Catalunya no tenim cap estació segura d'aquesta classe.

D'algunes coves artificials assenyalades en diferents llocs, per exemple les obertes en les roques poc dures de la costa de Llevant, és impossible de determinar-ne la data. S'han trobat sempre buides de terra i no s'hi ha fet cap descobriment que permeti orientar-se sobre el moment en què foren excavades.

ELS LLOCS D'ENTERRAMENT

Si en zones molt extenses mancades de coves o en què aquestes han estat violades, tenim poques dades dels llocs d'habitació, en tenim moltes més dels llocs d'enterrament. Ja hem dit que la presència de sepultures, juntament amb les troballes soltes, ens serveix per a documentar el fet del total poblament de Catalunya al neo-eneolític.

Els ritus dels enterraments tenen una gran importància en l'estudi de l'etnografia dels pobles primitius, i si a Catalunya, en aquest moment de la seva prehistòria, no podem apreciar diferències en les formes dels tipus d'habitació, podem constatar-ne de molt grans en la forma de les sepultures. Aquests diferents tipus sepulcrales afegits a diferències en el material trobat a les coves i a les mateixes sepultures, són la base d'una primera divisió de cultures que pot amagar una veritable diferenciació ètnica.

LES COVES SEPULCRALES.—En primer lloc cal esmentar un tipus que no és exclusiu de cap regió

determinada: l'enterrament a l'interior de les coves, al qual ja ens hem referit. Hi ha moltes coves que alhora han servit d'habitació i de sepultura. L'entrada de la cova era el lloc on hom solia viure, mentre que les sepultures s'establien a la part més profunda de la caverna. A tot arreu hi ha coves que han aconseguit aquesta doble funció. Citem, com a exemples, la de la Fou, a Bor (Cerdanya); la de Toralla, al Pallars; la de Salamó, al sud de Catalunya, etc., etc. Altres vegades certes coves que, per tenir la forma d'avenc, per ésser molt humides, per alguna altra circumstància natural, servien difícilment per a ésser habitades, eren utilitzades només com a sepultures. Esmentem les petites coves i avencs del Montgrí; la Cova Freda, de Montserrat, que per la seva extremada humitat i fredor és possible que no hagi estat mai habitada, i moltes altres.

ELS MEGALITS.—És a les sepultures fora de les coves que trobem les diferències esmentades. Tota la regió pirinenca i les comarques amb ella relacionades, si fa no fa tota la zona que quedaria al nord d'una ratlla que anés des de Barcelona, a la costa, fins a la serra del Montsec, a l'interior, és el domini de les sepultures megalítiques, o sigui dels sepulcres de grans dimensions, formats de grans lloses de pedra, aixecats sobre el sòl i primitivament coberts per un munt de pedres i terra anomenat túmul, que l'acció del temps ha desfet més o menys. Aquests sepulcres megalítics o dòlmens són sepultures collectives que a la nostra

terra no s'agrupen en forma de necròpolis, sinó que estan soltes, i fins en els casos de sepultures veïnes resta entre elles distàncies considerables. Eren construïdes tant a les carenes de les muntanyes com al fons de les valls, a les serres com a les planes. Podem suposar que cada megalit corresponia a una petita collectivitat i sembla difícil, almenys a Catalunya, de poder assenyalar megalits que hagin estat erigits com a tomba exclusiva d'un sol individu. En els casos que han pogut ésser relativament ben estudiats (cal remarcar que ni un sol dolmen no ha arribat fins a nosaltres sense haver estat violat, i generalment moltes vegades), sempre s'hi han trobat restes de molts esquelets. A les restes humanes acompanyen quasi sempre (i primitivament devia ésser sempre) algunes ofrenes: vasos ceràmics, generalment petits, puntes de sageta de sílex i d'os, ganivets de sílex, alguna destrat, i s'hi troben també, com a última resta de l'adreç personal, grans de collar i braçalets, fets de tots els materials aptes a aquest fi sumptuari (pedra, os, petxina), anells de coure i altres humils materials per a adornar el cos humà.

El poblament dels llocs més aspres de les serres del nord de Catalunya resta testimoni per la presència d'aquests sepulcres. El que està situat en un lloc més elevat, entre els coneguts, fins ara, és l'anomenat Cabaneta dels Moros, a la serra de Camporan (terme de Cérvoles, municipi de Senterada), que està a uns 1.700 metres. L'erecció d'alguns d'ells (per exemple, els de Llanera, Romanya de la Selva, Puig-ses-Lloses) suposa l'esforç coor-

DOLMEN DE LA TAULA DELS LLADRES (PORT DE LA SELVA)

DOLMEN DE CAN BOQUET, ANOMENAT LA ROCA D'EN TONI
(VILASSAR DE DALT)

MEGALIT DE CÉLLECS (SERRALADA DE MARINA)

dinat de moltes voluntats i, per tant, una veritable organització social. Malgrat tot, les dimensions dels nostres megalits són molt modestes comparades amb les dels dòlmens d'altres llocs (Bretanya, Andalusia).

ELS SEPULCRES DE FOSSA.—El sud de Catalunya és el domini d'un altre tipus sepulcral: el sepulcre de fossa. Consisteix en una simple fossa oberta a la terra, de vegades revestida de lloses primes, de vegades sense revestiment, alguns cops indicada exteriorment per una pedra dreta a manera d'estela. L'àrea d'aquests sepulcres penetra a la zona megalítica, de manera que hi ha una ampla intersecció. El Vallès i la Costa de Llevant hi queden compresos.

Els sepulcres de fossa s'agrupen i formen veritables necròpolis, constituïdes per conjunts de sepulcres individuals. Les ofrenes responen essencialment a un culte dels morts semblant al representat per les troballes fetes en els megalits i en les coves sepulcrales. No cal que entrem en les diferències culturals que hi ha entre les d'uns sepulcres i altres. El lloc típic de la troballa dels sepulcres de fossa són les terres argiloses utilitzades pels rajolers. Gairebé totes les descobertes d'aquesta mena fetes a Catalunya, ho han estat en aquests llocs.

LA VIDA DE LA POBLACIÓ NEO-ENEOLÍTICA

EL PARAMENT. LES ARMES.—Les troballes de les estacions neolítiques i eneolítiques ens proporcionen un gran nombre de dades per a saber els elements de vida i les activitats en què s'esmerçaven aquests antics pobladors de Catalunya.

En primer lloc, la presència molt abundant de ceràmica i les condicions d'aquesta, ens dona una penyora del caràcter sedentari de la gent de la segona Edat de la pedra. A les coves d'habitació s'han trobat restes de vasos de dimensions extraordinàries (un metre i més d'alçada), molt gruixuts i d'un pes proporcional a aquestes condicions, que els feia ben difícils de transportar. A més, la profusió d'atuellis de terra cuita de totes les mides i de formes variades ens diu clarament que els estadants de les coves respectives eren gent que no es movia del seu habitatge per emprendre llargues excursions amb tot el seu aixovar. Altrament, no hauria fet base del seu parament uns objectes tan essencialment fràgils. Els grans vasos servien de dipòsit dels grans i altres productes de la terra i per a servir aigua, mentre que els vasos petits i mitjans eren els que servien per a coure els aliments, beure, etc. (1)

(1) L'estudi de la ceràmica és una de les branques més importants de l'arqueologia prehistòrica. Pertot arreu la determinació dels tipus ceràmics ha estat la base més ferma de la divisió de cultures. Dintre de Catalunya ha permès de distingir a l'eneolític zones diverses representatives versemblantment de pobles o tribus diferents. No ens

Al costat del nombrosíssim material de terra cuita, surt el de pedra, format principalment per les destrals de pedra pulimentada, les puntes de sageta i les fulles de ganivet. Les destrals devien tenir un ample camp d'utilització com a eines de treball, per a tallar fusta i altres materials, i per a cavar la terra, i també com a armes ben temibles en cacera i lluites. Les sagetes devien tenir vareta o mànec de fusta, i la punta de pedra foguera o de sílex i, com és natural, només aquesta darrera s'ha conservat. Extraordinàriament ben tallades, llurs barbes sovint són dentades per a fer més temibles les ferides. Les troballes d'ossos humans amb sagetes clavades no són pas rares i demostren l'abundant utilització en la guerra de les armes de tir i la terrible eficàcia d'aquestes puntes aparentment molt fràgils. Però devia ésser en la cacera on eren emprades en major nombre. Els caçadors representats en les pintures rupestres porten, com armes habituals, arc i sagetes, i el nombre d'animals representats amb sagetes clavades és molt crescut. Els anomenats ganivets de sílex són fulles d'aquest material, amb doble tall, que devien fer el paper de veritables ganivets que es troben en molta abundància en totes les estacions prehistòriques. Al sud de Catalunya, en les serres que van des de l'Ebre fins al Montsant,

volem estendre en aquest punt, no sols perquè no cau plenament dintre el marc del nostre treball, sinó perquè tal vegada caldrà fer una nova i acurada revisió de tot el material abans de delimitar més fixament aquestes àrees, així com multiplicar les excavacions a les zones encara poc conegudes.

es troben bastants llocs on sembla haver hagut tallers a l'aire lliure en els quals es manipulava el sílex. El més conegut és el de Ciurana; posteriorment n'han estat senyalats d'altres.

L'os era també emprat habitualment per la gent neolítica. En feien puntes per a les sagetes, i sobretot punxons i agulles. El metall, el coure, durant l'eneolític coexisteix amb el període de major perfeccionament en el poliment i en la talla de la pedra. Els objectes en què s'usa més són les destrals, els punxons i els ornaments. L'or i l'argent són també coneguts i usats en l'agençament humà. Els metalls només més tard, a l'Edat del bronze, arreconen a poc a poc l'ús de la pedra. La fusta devia ésser un material de vasta utilització, probablement el més important i més estès en aquestes èpoques primitives, però tan sols en raríssimes ocasions el temps ha permès la conservació d'objectes de fusta més o menys carbonitzats per la seva mateixa acció.

L'AGRICULTURA I LA RAMADERIA. LA CAÇA.—Tots aquests materials i la comparació amb altres estacions de la mateixa data d'altres llocs, especialment les estacions lacustres o palafits de Suïssa, ens permet de fer un quadre bastant aproximat de la vida neo-eneolítica de Catalunya.

Aquest període d'evolució de la humanitat presencia el naixement de l'agricultura i de la ramaderia. La caça, la pesca i la recolecció dels fruits naturals devien continuar tenint una gran importància, però ja no eren aquests els únics elements

de la vida humana. Als palafits suïssos han estat trobades mostres abundants de granes que sols poden ésser el resultat d'un conreu ordenat, i els ossos nombrosos de bous, cabres, ovelles i gossos, ens parlen clarament de la cria d'animals per domesticació. La gent vivia fixada a la seva caverna o a les seves cabanes, conreant un tros de terra proper, mantenint uns quants caps de bestiar, que devien ésser la seva riquesa més preada, i caçant pels encontorns.

LES INDÚSTRIES.—Les indústries de caràcter domèstic estaven, com en tots els pobles, en mans de les dones. Cal incloure-hi la terrisseria, de manera que cal atribuir a les mans i al gust femenins les belles obres d'art ceràmic que tenim d'aquesta època. També la indústria d'adobament de pells i la dels teixits devien ésser exercides per la dona. No tenim dades de la primera, però sí de la segona. A la cova de Los Murciélagos, a la província de Granada, foren trobats molts objectes d'esparg que formaven el vestuari i els articles d'ús domèstic de diverses persones: una mena d'espardenyes, bosses, senalles i trossos de teixit d'esparg molt fi i admirablement treballat. En altres llocs s'han trobat restes de teixit de lli i també d'esparg i de cànem, especialment adherits a instruments de coure, les sals del qual han conservat les fibres vegetals.

L'explotació de les pedreres de sílex i d'altres pedres de què són fetes les destrals era una tasca encomanada als homes. En algun lloc (a Bèlgica,

a Spiennes; a França, a Mur-de-Barrez i altres localitats; a Portugal, a Campolide) hom ha trobat restes de les pedreres eneolítiques de sílex, amb pous i galeries subterrànies. Els llocs o tallers on eren fabricats els objectes de sílex han deixat senyals en molts indrets, en forma de desferres de la talla i objectes mig fabricats. A Catalunya un taller molt conegut és el de Ciurana, encara que la seva data sigui molt imprecisa ⁽¹⁾.

EL COMERÇ.—Però un dels fets més interessants de l'eneolític i que ens parla d'una veritable civilització avançada, és l'existència del comerç, no sols del comerç entre tribus o agrupacions humanes veïnes, sinó del comerç a llargues distàncies, tal vegada no directe sinó a través d'un gran nombre d'intermediaris, però que de totes maneres porta els productes que en són objecte molt lluny i és vehicle d'influències culturals entre terres molt apartades. Moltes estacions eneolítiques, entre les quals en figuren bastantes de catalanes, han proporcionat als excavadors materials de llunyana procedència, que són la millor prova de l'existència de l'esmentat comerç. Un d'aquests materials és l'ambre del Bàltic, ben freqüent en estacions dels països mediterranis; un altre, el vori d'elefant i d'hipopòtam trobat en llocs molt distants dels seus punts d'origen. Però el gran objecte del comerç eneolític és el metall. Es pot

afirmar que aquest és el que provocà les relacions a grans distàncies i el que determinà la gran expansió de molts tipus culturals originats als països rics de mines de coure, tipus que s'estenen per àrees immenses.

Un exemple ben demostratiu és el de l'expansió del tipus de ceràmica decorat amb incisions, conegut amb el nom de «ceràmica del vas campaniforme», per la forma de campana que tenen els seus atuells més característics. Durant l'eneolític es propaga des d'Andalusia fins als límits de Rússia, amb una uniformitat de mida, perfil i decoració sorprenents. De segur que els vasos campaniformes no eren pas portats de l'un extrem a l'altre d'aquests límits tan dilatats, però una veritable cadena de relacions culturals i comercials feia que els pobles que en formaven part imitessin aquesta forma de ceràmica els uns dels altres i li donessin una prodigiosa extensió. Al mateix temps, certes formes de punyals, de plaques d'arenisca (les anomenades *Armschutz plate* dels alemanys), de botons d'os, s'estenien paral·lelament al vas campaniforme. I a la base d'aquesta expansió hi havia el comerç del metall: primer el del coure, després el del coure i el de l'estany. Aquest comerç va donar en aquell moment una gran importància a les riques regions mineres del sud d'Espanya.

Al mateix temps que existia aquest comerç llunyà, els grups humans de l'eneolític sostenien relacions intenses de veïnatge. Els materials prehistòrics, degudament estudiats, ens permetran amb el temps de determinar d'una manera més

(1) Massot, *Estació-taller de Ciurana*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1909-10), p. 263.

precisa moltes d'aquestes relacions, però ja ara podem indicar quelcom de llur abast. El material de què són fetes moltes destrals, el sílex de les sagetes i dels ganivets, no es troben sinó en punts determinats, mentre que apareixen en estacions prehistòriques ben allunyades d'aquells punts. Hi ha hagut, per tant, una relació comercial feta amb el producte en brut o ja manufacturat. Les destrals de basalt trobades al sud de Catalunya, els atuells de jaspi de Montjuïc, descoberts lluny de la muntanya barcelonina, són bons exemples del que diem. L'estudi petrogràfic de les nombrosíssimes destrals de pedra la procedència de les quals és coneguda, i dels sílexs emprats en les indústries prehistòriques, juntament amb la coneixença de la distribució dels jaciments lítics d'on poden procedir, serà utilíssim per a determinar les zones de relacions entre les tribus. És un estudi, que han de fer en col·laboració prehistoriadors i mineralogistes, que encara està per començar. A França la distribució dels objectes fets amb sílex del Grand-Pressigny, una mena de sílex de color i aspecte molt característics, ha fet veure tota la intensitat i l'extensió de les relacions entre les tribus neolítiques.

DISTRIBUCIÓ I DENSITAT DEL POBLAMENT.—Per la simple distribució de les estacions prehistòriques conegudes fins ara, és difícil, com hem dit, de deduir quina seria la de la població neo-eneolítica. En general es coneixen més estacions a les zones muntanyoses que a les planes, però aquest fet pot

BARRANC DE CABRA FEIXET (TIVISSA), AMB BALMES ON HI HA
PINTURES RUPESTRES

COVA DE L'ESCODA (VANDELLÒS),
DINS LA QUAL HI HA PINTURES RUPESTRES

EL CONGOST DE MONTREVEL, FORMAT PER LA NOGUERA
RIBAGORÇANA EN TRAVESSAR EL MONTSEC I EN EL QUAL
HI HA DUES COVES NEO-ENEOLÍTQUES

obeir més aviat que a un reflex de l'antiga distribució, al fet d'haver estat més destruïdes les estacions a la terra plana, més conreada, que a la muntanya. Sembla, però, que en general la gent neolítica escollia, per a establir-hi els seus habitatges, els llocs que oferien una fàcil defensa natural.

Les muntanyes properes a les planes devien ésser un dels indrets més cercats, especialment si eren muntanyes que oferien alguns elements de vida. El Montserrat, per exemple, sembla haver estat el centre d'una tribu nombrosa, que arribà a posseir una cultura amb característiques pròpies, revelades especialment en un tipus de ceràmica d'interessant decoració. Zones trencades, però que ofereixen condicions de vida semblants a una plana, com la comarca de Solsona, han proporcionat un nombre crescut d'estacions prehistòriques. La vall del Brugent, ben estudiada de poc, devia ésser un lloc veritablement poblat, dintre el que es pot demanar a aquella època. Però al mateix temps és indubtable que la Plana de Vic, amb els seus nombrosos sepulcres megalítics, no era tampoc un lloc desert. En general, es veu massa que és la intensitat de la investigació el que fa que unes comarques ens semblin més intensament poblades que no altres. Així, doncs, en aquest terreny tota afirmació és prematura.

LA VIDA ESPIRITUAL AL NEO-ENEOLÍTIC.—Indubtablement, en els pobles de l'Occident existia una vida espiritual, delatada per manifestacions artístiques i religioses. Són mostres de les primeres

les decoracions dels vasos i d'altres objectes d'ús corrent; en són alhora de les dues menes de manifestacions, les pintures fetes a les roques que, iniciades durant el paleolític superior, perduren durant tot el neolític; i ens revelen les segones els objectes que imiten més o menys grollerament la forma humana i que no poden ésser altra cosa que ídols o representacions d'avantpassats, en tot cas d'una vàlua diferent de la simple figuració de l'home, i que dintre de llur extremada estilització tenen també llur importància artística.

Les pintures rupestres (l'atribució de moltes de les quals, adés al paleolític adés al neolític, és motiu de discussió), com hem dit, ens proporcionen força dades sobre la vida prehistòrica. Els seus temes predilectes són les escenes de cacera i les de combat. L'armament típic dels homes que hi són representats són els arcs i les sagetes. Sembla que els homes van quasi nus i les dones només vestides de la cintura en avall. És el que hem vist a Cogul i que centenars d'altres representacions han corroborat. Els animals caçats són cérvols, cabres i senglars, amb un gran predomini dels primers. També es representen bous, però no pas clarament en escenes de cacera.

Aquestes pintures evolucionen vers l'estilització i acaben per esdevenir conjunts de ratlles indesxifrables que devien tenir caràcter màgic. També a manifestacions de l'anomenada «màgia simpàtica» s'han d'atribuir les pintures més naturalistes.

No sembla que les idees religioses hagin influït sobre el poblament neo-eneolític del nostre terri-

tori. Enlloc no s'ha pogut assenyalar l'existència de temples ni de santuaris grans o petits que, com en èpoques posteriors, hagin pogut ésser un centre d'atracció directa de població o almenys un lloc de relació i de convergència de diverses comarques.

L'ETNOLOGIA PRIMITIVA A CATALUNYA

En aquests darrers anys el nombre de restes humanes antropològicament utilitzables, trobades en estacions neolítiques i eneolítiques catalanes, ha augmentat molt, i és probable que un estudi de conjunt arribés a determinades conclusions fermes. Però aquest estudi està per fer i la major part del que ha estat trobat en els darrers anys no ha estat ni tan sols matèria d'estudis parcials⁽¹⁾.

Per bé que l'etnologia de Catalunya en les èpoques prehistòriques sigui sumament hipotètica, i amb ella els diversos moviments de pobles que s'hi han efectuat, serà útil donar un resum de

(1) Des dels treballs de T. de Aranzadi sobre els cranis i ossos de la cista del Collet de Su (Telesforo de Aranzadi, *Sepulcres megalítics dels començos de l'Edat del bronze de la comarca de Solsona. Els cranis i les altres restes humanes. L'ur estudi mètric*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VI, 53-351) i de J. M. Batista i Roca sobre els cranis de Salamó, Vilanova i Torroella (*Contribució a l'estudi antropològic dels pobles prehistòrics de Catalunya*. «Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria», I, 104-33) no s'ha publicat res més d'interessant sobre antropologia prehistòrica a Catalunya, i aquells dos treballs, que eren la primera contribució científica a la matèria, han romàs sense precedents i sense continuació mentre les troballes s'han multiplicat abundantment.

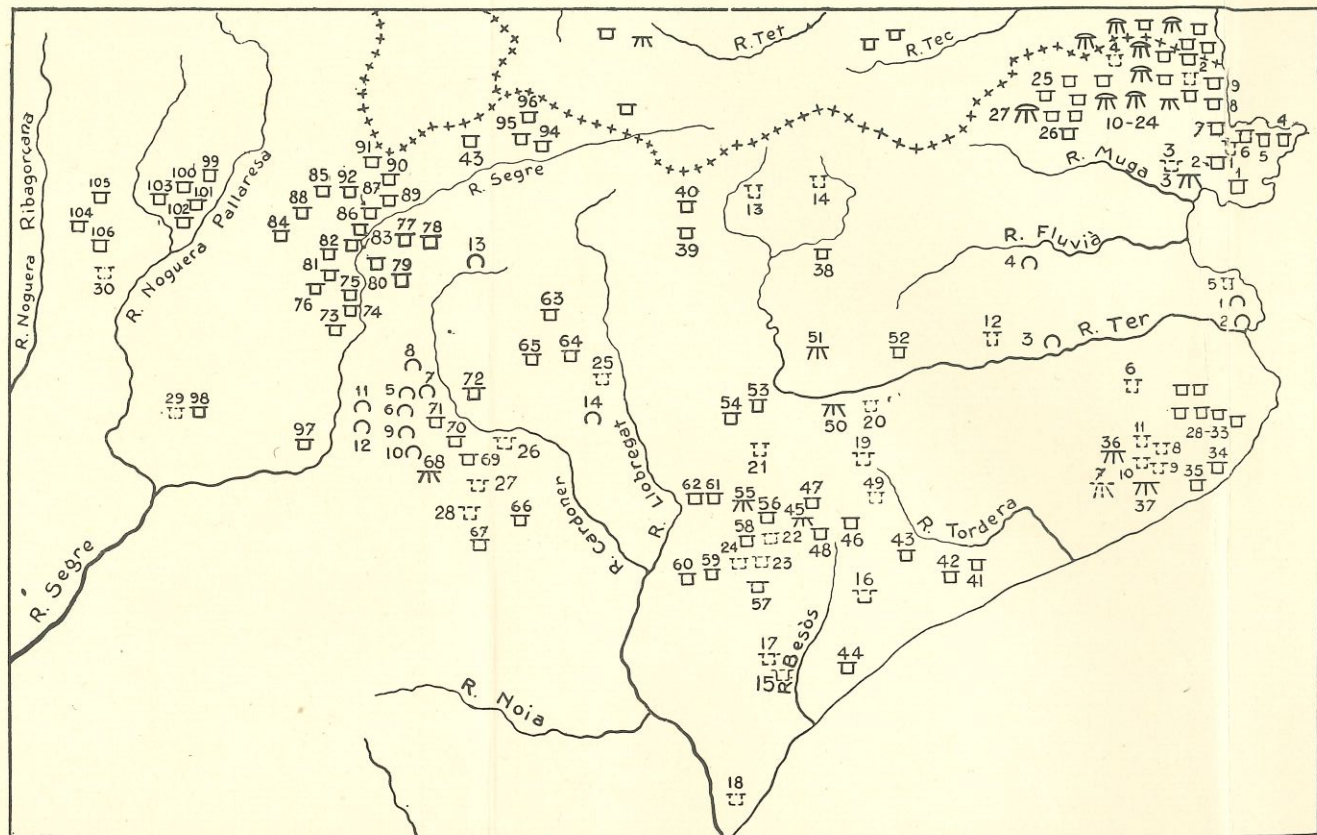
les teories més fonamentades sobre l'evolució del nostre poble durant els temps neolítics i eneolítics.

Ja hem dit que al paleolític inferior existí un estrat de gent de la raça de Neanderthal comuna al musterià europeu, i que en el paleolític superior els pobles de civilització europea que a l'Occident crearen les cultures aurinyaciana, solutriana i magdaleniana, penetraren a Catalunya i degueren ocupar, almenys, les zones litoral i prelitoral, que han estat de tot temps l'ample passadís de comunicació amb les terres europees més properes. Fins no fa gaire hom havia suposat que aquestes cultures europees, delatades a Catalunya per la típica estació de Sant Julià de Ramis, s'havien endinsat en la nostra terra d'una manera purament esporàdica, i que sols el nord del país, en comunicació directa amb França, l'Empordà, havia estat el seu domini. Contra aquesta hipòtesi hom podia al·legar, solament, la seva fonamentació purament negativa, en l'absència de troballes més meridionals de la mateixa cultura. Però com que, de fet, tot el Llevant peninsular estava mancat d'estacions paleolítiques ben conegudes, amb l'esmentada hipòtesi hom només omplenava un buit de la investigació. En canvi, la comunitat geogràfica de tot el Llevant podia fer pensar que, com en altres ocasions, el poble que creués el Pirineu havia arribat molt més al sud.

Una afortunada excavació recent, la de la cova del Parpelló ⁽¹⁾, en els límits de les actuals provín-

(1) Efectuada per Lluís Pericot per compte del Servei d'Investigació

DISTRIBUCIÓ DELS SEPULCRES MEGALÍTICS A CATALUNYA

(De *La Civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, de L. Pericot)

- π — Galeries cobertes.
- π — Sepulcres de corredor.
- $\square$ — Cistes.
- $\circ$ — Coves amb troballes semblants a les dels megalits.
- π — Galeries dubtoses.
- $\square$ — Cistes dubtoses.

- 1 Puig de la Sureda d'en Mairó (Roses).
- 2 Sureda d'en Falp (id.).
- 3 La Creu d'en Cobertella (id.).
- 4 La Cendrera (Port de la Selva).
- 5 La Tavellera (id.).
- 6 Taula dels Lladres (id.).
- 7 Riera Pujolar (Llançà).
- 8 Puig Esquer I, o meridional (id.).
- 9 Puig Esquer II, o septentrional (Sant Miquel de Colera).
- 10-24 El Passatge (Llançà); Coma de Felis (Rabós); Puig Balaguer (Espolla); Mas Girarols (id.); Devesa d'en Torrent (id.); del Barranc, o d'en Cotó (id.); Arreganyats, o La Llosa (id.); Font del Roure (id.); Cabana Arqueta (id.); Fontanilles (St. Climent Sessebes); Gotina (id.); Quera Fumat (Campmany); Vinya Monera (id.); Mas Baleta (La Junquera); Can Nadal (id.).
- 25 Llosa de la Jassa d'en Torrent (L'Estrada, Agullana).
- 26 Barraca del Lladre (id.).
- 27 Mas del Puig de Can Eres (Darnius).
- 28-33 Vinya Gran (Fitor); Serra Mitjana (id.); Tres Caires (id.); Roca de l'Aglà (id.); Carena de la Serra de la Calç (id.); Pedra Dreta dels Tres Peus (id.).
- 34 Montagut (Sant Joan de Palamós).
- 35 Puig-ses-Forques (Calonge).
- 36 Cova d'en Daina (Romanyà de la Selva).
- 37 Mas de Bousarenys (Bell-lloc, Santa Cristina d'Aro).
- 38 Mas Mariner (Camprodon).
- 39 Coll de Pardines (Gombreny).
- 40 Coll de Mancillo (id.).
- 41 Pedra Gentil (Vallgorguina).
- 42 Pedra Arca (Vilalba Saserra).
- 43 Pla Marsell (Llinàs).
- 44 La Roca d'en Toni (Vilassar de Dalt).
- 45 Serra de l'Arca I (Aiguafreda).
- 46 Serra de l'Arca II (id.).
- 47 Cruïlles (id.).
- 48 Sots Feréstecs (id.).
- 49 Mas del Boix (Brull).
- 50 Puig-ses-Lloses (Folgueroles).
- 51 Puig-ses-Pedres (Santa Maria de Corcó).
- 52 Camp-sa-l'Arca (Rupit).
- 53 Ermot del Vilar I (Sant Bartomeu del Grau).
- 54 Ermot del Vilar II (id.).
- 55 Puig Rodó (L'Estany).
- 56 L'Espina (Collsospina).
- 57 El Casuc (Castellterçol).
- 58 La Grossa (Moià).
- 59 Crusella (Granera).

- 60 Pla de Trullars (Monistrol de Calders).
- 61 Cornet I (Cornet).
- 62 Cornet II, o de Can Pregoners (id.).
- 63 Peu de Roques (Berga).
- 64 Collet de les Forques (Espunyola).
- 65 Codonyet (id.).
- 66 Castelltallat (Castelltallat).
- 67 Boixadors (Rajadell).
- 68 Torre del Moro (Llanera).
- 69 Collet (Su, Riner).
- 70 Bollons (Riner).
- 71 La Guàrdia (Santa Susagna, Riner).
- 72 Linyà (Navès).
- 73 Devesa del Roget I (Montanicell).
- 74 Devesa del Roget II (id.).
- 75 Cap del Solà de la Piula (Organyà).
- 76 Cabó (Cabó).
- 77 Muntant (Tost).
- 79 Coll de Durau (Perles).
- 80 Llagunàs (Figols).
- 81 Cabana del Lluís (Noves).
- 82 Solans de Coms (id.).
- 83 Sarri (id.).
- 84 Taús (Taús).
- 85 Collada d'Orri (Pallerols).
- 86 Els Bedolls (Parròquia d'Ortó).
- 87 Serrat de l'Ase (id.).
- 88 Biscarbó (Castellars).
- 89 Cabana dels Moros (Vilamitjana del Cantó).
- 90 Cabana dels Moros (Sarcèdol).
- 91 Castellbò (Castellbò).
- 92 Cabana dels Moros (Turbiàs).
- 93 Cabana del Moro (Bescaran).
- 94 La Roca Cobertorassa (Prullans).
- 95 Megalit II de Prullans (id.).
- 96 La Barraca del Camp d'en Josepó (Tallendre).
- 97 Sols de Riu (Torre de Rialp).
- 98 La Lloella del Llop (Vilanova de Meià).
- 99 Cabana de la Mosquera (Peramea).
- 100 Cabana de Perauba (Peracals).
- 101 Cabana de Castellars d'en Pei (id.).
- 102 Cabana de Montçó (Montçó).
- 103 Mas Pallarès (Cadolla, Senterada).
- 104 La Casa Encantada, o de la Serra de Pinyana (id.).
- 105 Cabana del Moro (Reguart, Senterada).
- 106 Cabaneta dels Moros, o de la Serra de Camporan (Senterada).

MEGALITS DUBTOSOS

- 1 Roca Galera (Selva de Mar).
- 2 Comes Llobes de Pils (Rabós).
- 3 Coma de l'Infern (Vilajuïga).
- 4 Mas Gamarús (La Jonquera).
- 5 Les Pasteres (Torroella de Montgrí).
- 6 Puig d'Arques (Gavarres).
- 7 Les Pedres Dretes d'en Lloberes (Santa Cristina d'Aro).
- 8-11 Romanyà de la Selva, I a IV (id.).
- 12 Bosc de Can Heres (Canet d'Adri).
- 13 Megalit entre Ribes i Núria.
- 14 Megalit entre Comprodon i Núria.
- 15 Megalit entre Mollet i Montornès.
- 16 Consolà (La Roca).
- 17 La Pedra del Diable (Gallecs).
- 18 Megalit de Montjuïc (Barcelona).
- 19 Vilalleons (Vilalleons).
- 20 Vilanova de Sau (Vilanova de Sau).
- 21 Muntanyola (Muntanyola).
- 22 La Datzira (Moià).
- 23 Les Cases (id.).
- 24 Santa Magdalena (id.).
- 24 Casserres (Casserres).
- 25 Creu dels Albats (Pinós).
- 26 El Mercat de Calaf (id.).
- 27 L'Oliva (id.).
- 28 Vilanova de Meià (Vilanova de Meià).
- 30 Serra de Camporan II (Senterada).

COVES AMB TROBALLE DE LA CULTURA MEGALÍTICA

- 1 Cau dels Ossos (Torroella de Montgrí).
- 2 Cau del Tossal Gros (id.).
- 3 Cova de Can Sant Vicenç (Sant Julià de Ramis).
- 4 Cova dels Encantats (Serinyà).
- 5 Cova de Sant Bartomeu (Olius).
- 6 Balma de Sant Bartomeu (id.).
- 7 Balma de Solanells (id.).
- 8 Llera (Lladurs).
- 9 Cova d'Aigüesvives (Brics).
- 10 Corderroure (id.).
- 11 Cova de Sant Sentís (Pinell).
- 12 Roca dels Moros de Finestres (Madrona).
- 13 Espluga Negra (Castellertort).
- 14 Can Sant (Serrateix).

cies de València i Alacant, ha demostrat amb tota plenitud que aquesta cultura «europea» s'extén per la costa catalano-valenciana almenys fins a la cova esmentada i segurament més enllà, amb caràcters d'una gran puresa. Això vol dir que tot Catalunya ha estat creuada i ocupada per aquesta cultura, encara que sigui versemblant que les comarques de l'alta muntanya, segurament a partir dels primers esgraonaments pròpiament piri-nencs, no fossin habitades.

Com que en el Parpelló l'estrat superior correspon a un magdalenianà pròxim al final d'aquesta època, és lògic admetre que durant tot el paleolític superior el Llevant peninsular, i amb major motiu Catalunya, es relaciona més, per la seva cultura i en conseqüència per la raça dels seus habitants, amb els grups de l'Europa occidental que amb els de la part central i meridional de la Península Ibèrica ⁽¹⁾ (en aquests períodes primitius anteriors als grans moviments de pobles d'èpoques més tardanes es pot fer un parallelisme bastant estret entre raça i cultura).

prehistòrica de la Diputació de València. La relació detallada de l'excavació no ha estat publicada encara, així com no està acabat l'estudi del material trobat. N'avança algunes clàries J. Ballester a «Cultura Valenciana» (València), quadern III (1929), i a *Archivo de Prehistòria Levantina*, vol. I (València, 1929), *La segunda campaña de excavaciones del Servicio*, p. 217-8. Els senyors Pericot i Jornet, en una comunicació presentada al IV Congrés Internacional d'Arqueologia (1929) (els actes del qual no s'han publicat) i el mateix senyor Pericot en altra comunicació feta a l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria en sessió del 31 de desembre de 1930, han donat més notícies d'aquesta investigació que aprofitem en el present treball.

(1) Cal recordar un cop més l'escassetat de troballes del paleolític superior a tota la Península Ibèrica, tret de la regió cantàbrica.

En els temps de transició al neolític, temps poc coneguts per excel·lència, les estacions del Montgrí, una mica més difícils de valorar, semblen relacionar Catalunya, o almenys la seva porció septentrional, amb els altres territoris que han seguit l'evolució de la cultura paleolítica anterior. La situació d'aquesta estació no en un lloc d'arrecament, sinó al costat de l'ample camí de França, ens parlaria d'una estabilitat del poble paleolític de Catalunya. Però és aquest el temps en què s'extén per tot l'Occident europeu, i arriba fins a Bèlgica i Anglaterra, la civilització anomenada «tardenoisiana», que hom vol posar en relació amb la cultura afro-hispànica capsiana. El poble capsia no ha pogut passar per altre lloc sinó per Catalunya per a efectuar aquest moviment, especialment si recordem que el sud-oest de França i els territoris cantàbrics annexos continuen clarament, sense transició, la cultura anterior (període anomenat asturià). El fet és que, fins ara, el pas dels capsians per Catalunya no ha estat comprovat ni per una sola troballa i pertany, per tant, al terreny de la pura hipòtesi. No cal dir, doncs, com és difícil tractar de valorar la possible influència ètnica d'aquesta gent. Si no fos per una estació, com la Grotte de la Cruzade, prop de Narbona, amb sílexs dels anomenats capsians, es podria dubtar d'aquest pas.

Quan novament abunden les troballes, o sigui quan la cultura neolítica ha quedat plenament constituïda, hom pot desllindar a Catalunya, per primera vegada, diverses cultures sota les quals

pugui reconèixer pobles diferents. Al nord, la civilització anomenada pirinenca sembla ésser la continuació directa de l'anterior paleolítica. Bosch i Gimpera atribueix als descendents dels pobles capsians la formació de la cultura que ha estat anomenada de les coves i que es caracteritza per la ceràmica decorada amb relleus. Quant a la cultura llevantina, que té per distintius la forma de les sepultures (sepulcres de fossa) i la ceràmica sense decoració, i en la qual és molt típic l'aixovar de les sepultures esmentades⁽¹⁾, sembla ésser la manifestació material d'un nou poble, d'origen africà, com els capsians, però diferent d'aquest (el mateix Bosch els suposa «camites»). Aquest poble, arribat al sud-est de la Península (actual província d'Almeria) des del neolític, s'extén per la costa valenciana i arriba a Catalunya, on es barreja amb elements dels pobles de la cultura de les coves i pirinencs, i forma zones mixtes en les quals surten productes de les diverses cultures.

Si l'atribució de capsiana i camítica (potser més la primera que la segona) a les cultures de la ceràmica de relleus de les coves del sud-est i a la llevantina, resta, a la nostra manera de veure, encara molt hipotètica, no és menys cert el fet de l'exis-

(1) Aquest aixovar està format, amb una gran constància i uniformitat, per destrals de pedra molt ben pulimentades i materials selectes (fibrolita, serpentina, etc.), les quals sovint són votives, com ho demostra llur integritat i, de vegades, llur mida minúscula; així mateix, ganivets de sílex, molt prims i ben tallats, i de mida reduïda; nuclis de sílex; collars i braçalets de grans de *calais*; braçalets de pectuncle, etcètera.

tència d'aquestes dues cultures i de la pirinenca, siguin quins siguin els seus precedents a l'epipaleolític i al paleolític.

La que sembla tenir unes arrels més indígenes (a judicar per la seva inesborrable personalitat, que ha de perdurar fins a l'època romana) és la de la ceràmica de relleus. Considerem difícil, per ara, d'establir una successió cronològica segura de gran nombre d'estacions en les quals apareixen materials que cauen clarament en el seu marc cultural. La riquesa d'unes estacions i la pobresa d'altres, és deguda sovint a la forma con s'ha realitzat llur excavació, i a fets accidentals, com antics remenaments i violacions de les coves, més o menys afavorits per llur situació i per l'estructura natural, no sempre igualment propícia a la conservació del jaciment.

Tot amb tot, al sud del Montsec, en els massissos de les serres de Sant Mamert, Monclús, Sant Miquel, Montroig, etc., serres no molt elevades (d'un miler de metres aproximadament) però que formen un país bastant trencat proper als plans de Lleida, hi ha un dels més importants nuclis de coves que han proporcionat més abundant material d'aquesta cultura (Cova de Joan d'Os, de Tartareu; Cova Negra, de Tragó de Noguera; Cova de l'Aigua, d'Alòs de Balaguer; Cova del Tabac, de Camarasa). Aquest nucli s'extén, més al nord, fins al Montsec (Coves Negra i Colomera, a Corsà); i, en realitat, és poca la diferència entre aquestes estacions del centre-oest de Catalunya i les coves pròpiament pirinenques, com la de Toralla,

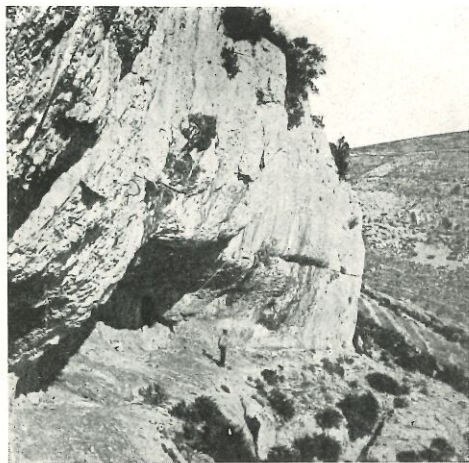
VISTA GENERAL DEL BARRANC DE LA
VALLTORTA

LA COVA DELS CAVALLS (VALLTORTA),
DES DE L'ALTRA BANDA DEL BARRANC

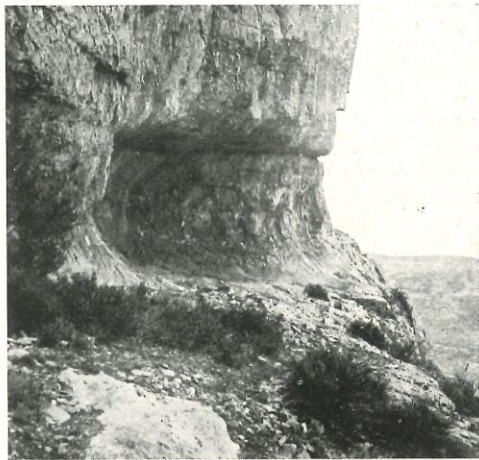
Cls. J. Colomines

COVA GRAN DEL PUNTAL (BARRANC DE LA VALLTORTA)

Cls. J. Colomines

COVA DELS CAVALLS (BARRANC DE LA VALLTORTA)

la de les Llenes (al Congost d'Erinyà), les de Guils, la Fou i Olopte (aquestes tres darreres a la Cerdanya), entre altres, moltes de les quals no han estat encara excavades. Cap a la Costa també s'extén la ceràmica de relleus : coves de l'Aumedíella (a la conca del Brugent), d'Escornalbou, de Salamó, de Sitges, etc.; de manera que la major part de Catalunya, en un moment o altre, ha estat ocupada per la cultura que ella representa.

És ben difícil de dir en quin moment apareixen els elements típicament representatius de les altres dues cultures que hem esmentat. Respecte a la pirinenca, el seu més clar exponent són els sepulcres megalítics, que, com hem dit, ocupen tot el nord de Catalunya fins la ratlla Montsec—Montserrat—Barcelona. Els seus nuclis més rics, per les dimensions dels sepulcres i la qualitat de les troballes, són els de Solsona, Plana de Vic, Alt i Baix Empordà. Els sepulcres pròpiament muntanyencs, com els de Cerdanya (que no es troben a la plana, sinó en les serres que la tanquen pel nord, encara que no en la seva part més elevada), els de les serres que separen les conques del Segre i la Noguera Pallaresa, etc., són més petits, i, quan s'hi han fet troballes, aquestes són més pobres.

Ens trobem, probablement, davant d'una sola cultura i d'un sol poble, però, com en tots els temps, els grups establerts en les planes riques o en les terres suaument ondulades, aptes per al conreu, han prosperat més que els nuclis pròpiament muntanyencs, que han de tenir com a base de llur vida la caça i la ramaderia, explotació que és gai-

rebé l'única adaptable a les terres aspres i fredes en què viuen.

Tot i que no sigui una cosa segura, sembla que la cultura pirinenca es superposa a la de la ceràmica de relleus, i que en la seva àrea pròpia és posterior a aquesta. De tota manera, en alguns dels llocs més característics de la civilització megalítica (en especial, a l'Empordà) les mostres de cultura de la ceràmica de relleus són molt esparses, i posteriorment tampoc hi hem de veure una tan persistent supervivència d'aquests motius de decoració. Aquests llocs cal considerar que són aquells en els quals la civilització i el poble que anomenem pirinenc o megalític arribà a una major plenitud cultural.

Respecte a la civilització del sud-est, que domina a la regió de la Costa, les seves estacions més antigues semblen pertànyer al neolític (molts dels sepulcres de fossa) i coexistir, barrejant-s'hi, amb elements de la cultura de la ceràmica de relleus. Així, en les coves eneolítiques d'aquesta cultura mixta (Cartanyà, Escornalbou, Salamó, etc.), hi ha una gran abundància de terrissa llisa ben pulimentada i amb formes que recorden les posteriors de l'Edat del bronze, que trobem en molt menor quantitat en les coves de l'interior.

Pel que fa referència a la distribució geogràfica d'aquestes tres cultures, sembla ben clar que la megalítica, que inicialment es troba a l'alta serralada, ocupa no sols les valls pirinenques, sinó les terres planes que en depenen directament; i això no pas únicament al vessant meridional, sinó tam-

bé al septentrional (planes de l'Aude i del Roselló, per a parlar només de les terres transpirinenques més properes). La de la ceràmica de relleus, en relació més o menys llunyana amb altres nuclis peninsulars transibèrics (i també amb altres transpirinencs), té per domini les serralades centrals de Catalunya i els primers esgraonaments del Pirineu, encara que un cert moment ha ocupat la major part del país. Per fi, la cultura de la Costa, que és la que sembla tenir un aire més foraster, ja hem dit que està en relació amb tot el Llevant peninsular i a Catalunya es barreja amb la civilització citada anteriorment. Pel camí del Francolí arriba fins a l'Urgell (sepulcre de Les Borges), i per la canal dels rius i les planes que formen l'androna prelitoral s'extén força vers l'interior (comarca de Solsona, Alt Vallès) i vers el nord (Baix Empordà). Ja en aquest temps tan remot veiem un principi de condicionalisme geogràfic ben interessant. No cal dubtar que les noves troballes, especialment les degudes a estudis metòdics, perfilaran aquestes línies.

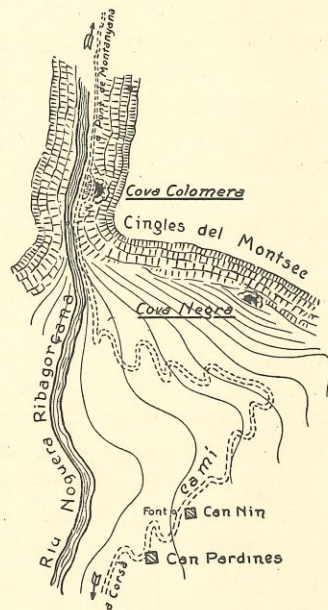
Pel que fa a l'antropologia, sols direm que a la Costa, al territori de la cultura llevantina, sembla predominar un tipus dolicocefal mediterrani amb diverses varietats, mentre que a l'interior hi ha un altre tipus braquicefal bastant diferent. El primer correspondria als pobles camítics d'origen africà, avantpassats dels ibers que més tard hem de veure en la mateixa àrea geogràfica. El segon tipus és molt barrejat i encara mal conegut.

ALGUNS CASOS TÍPICS DE POBLAMENT NEO-ENEOLÍTIC

Per a comprendre millor les circumstàncies que solien reunir els indrets que la gent neo-eneolítica escollia com a llocs d'habitatge, triarem i estudiarem alguns casos típics i ben demostratius que ens ofereix la nostra terra.

LES ESTACIONS D'HABITACIÓ DE L'ESTRET DE MONTREVEI ⁽¹⁾.—Com és ben sabut, el curs de la Noguera Ribagorçana, com el dels altres rius que davallen del Pirineu, està trencat en diversos indrets per les serralades paral·leles a la gran carena. Un d'aquests talls és el determinat per la serra del Montsec, que el riu travessa pel pas anomenat de Montrevei (equivocadament dit de vegades Bonrevei, i fins i tot Bonremei i Montremei), que és un dels més pregonos i més estrets que es poden admirar a Catalunya. Fins a una data recent, la comunicació al llarg de la conca era molt difícil de fer, seguint el riu. Ara de poc hi ha un petit camí de ferradura, que en 1923 no era encara enterament practicable pels animals, puix que en un indret només unes palanques sostingudes per estakes clavades a la roca permetien el pas. La resta del camí està en gran part tallat a la roca vertical que voreja el riu, i, abans de la seva obertura, el sistema de pas esmentat existia en un tros

CROQUIS DEL CONGOST DE MONTREVEI

Escala aproximada: 1 X 40.000.

(1) Aquestes estacions són inèdites.

més llarg. Sense aquestes estakes i palanques, l'indret més estret del congost era totalment impracticable. Poc abans, però, d'arribar en aquest lloc, enfilant-se per la riba esquerra (la de la banda del Pallars), hom assoleix, després d'uns 50 metres d'escalada, la boca d'una gran cova. Pasant-hi per davant, però sense ficar-s'hi, un forat natural de la roca permet de fer una davallada ràpida, que en pocs moments porta a un nivell semblant a aquell en què ens trobàvem abans de pujar a la cova i a l'altre costat de la part més estreta del congost. Aquest camí, molt difícil, era l'únic existent abans d'ésser proveïda la paret d'estakes i tallat a la roca el corriol que hi ha avui dia. La cova indicada dominava absolutament el camí del riu.

Aquesta cova, coneguda amb el nom de Colomera, era un indret magnífic per a habitatge de l'home prehistòric. Un grup humà establert en aquell lloc podia estar ben tranquil quant a la seva seguretat, i, a més a més, la cova té altres condicions d'habitabilitat. La seva boca és gran; l'espai, relativament ample, que queda al davant, és assolit, i, per bé que mira vers ponent, la seva situació a mig vessant fa que les altes parets de la riba aragonesa i de la mateixa riba catalana la guardin del vent. El seu interior és amplíssim; és molt sec en tota la part il·luminada per la llum de l'exterior, però gairebé al punt on comença la penombra, el nivell del sòl s'abaixa; i en una de les parets neix una petita font que feia innecessari de baixar al riu en cerca d'aigua. Un lloc tan magníficament

situat no podia deixar d'ésser aprofitat per l'home neolític. Efectivament, nombrosos fragments de ceràmica d'aquella data en són mut testimoni.

Cosa d'un quilòmetre abans d'arribar al congost descrit, pujant des de Corsà, també a la riba esquerra de la Noguera, al peu del cingle absolutament vertical que forma el Montsec, hi ha una altra cova, també força gran, l'anomenada Cova Negra d'Ager o de Corsà. En el seu interior han estat descobertes igualment restes prehistòriques, probablement contemporànies de les assenyalades a la cova Colomera. La situació de la Cova Negra no és, però, tan interessant. És probable que una mateixa gent ocupés les dues coves. Però, ¿formaven aquestes una mateixa cèl·lula política? ¿Les relacions entre els veïns eren sempre amicals? És impossible de respondre a aquestes interrogacions sense deixar-se portar per la fantasia.

EL BARRANC DE LA VALLTORTA ⁽¹⁾.—Seria difícil de trobar un lloc on hom pogués estudiar millor el teatre de la vida d'una collectivitat neo-eneolítica, que el barranc de la Valltorta, situat en els termes d'Albocàcer i Tirig, a la part castellonenca de les serres del Mestrat. És un barranc encaixonat entre cingleres elevades i que descriu una sèrie de fortíssimes corbes que li han valgut el seu nom de Valltorta. Entre el fons del barranc i els planells

(1) A. Duran i Sampere i M. Pallarès, *Exploració arqueològica del Barranc de Valltorta (Castelló)*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VI (1915-20), 444-457. Obermaier i P. Wernert, *Las pinturas rupestres del Barranco de Valltorta (Castellón)*, Madrid, 1919.

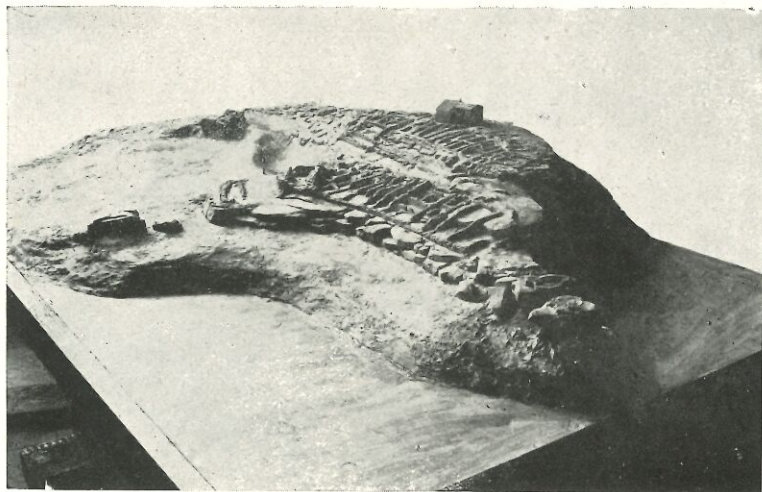
que hi ha a dreta i esquerra, el desnivell mitjà és d'uns 150 m., salvats a trossos per forts pendents, a trossos per cingles verticals. Altres barrancs de condicions semblants (el d'Albocàcer, el de Matamoros, etc.) conflueixen a la Valltorta. El fons d'aquestes barrancades està format per les extenses tarteres que repeuen els espadats, constituïdes per roques que l'erosió ha després dels cingles i que s'han trossejat en llur caiguda. Així és que és inútil de cercar restes antigues al llit pedregós del barranc, molt modificat en el curs dels segles. On trobem abundants i variats senyals d'habitatge prehistòric és en un gran nombre de balmes i coves formades en les cingleres i a més en les troballes superficials que s'han fet als planells que dominen el barranc.

Les dites cavitats són de dues menes; unes de formades sota relleixos de les roques, de molt poca fondària, i que no poden ésser qualificades de coves encara que en el país les anomenen així, i sí únicament de balmes. Llur sòl està format de roca nua i moltes vegades té inclinació vers l'exterior, de manera que mai no s'hi ha pogut formar un jaciment constituït per les deixalles de la gent que s'hi estigués. Altrament, llur poca fondària i abric les fa inutilitzables per a un sojorn regular. Aquestes balmes són molt abundants, i en gran nombre d'elles hi ha pintures a les parets, quasi totes representant escenes de cacera. És digne d'observar que quasi totes les balmes amb pintures estan orientades de cara a migdia, de manera que són ben assolellades i dominen el barranc en

EL CAU DEL DUC (TORROELLA DE MONTGRÍ)

MAQUETA DEL POBLAT IBÈRIC DE SANT ANTONI DE CALACEIT

CI. I. d'E. C.

ESCENA DE COMBAT, O, TAL VEGADA, DE DANSA GUERRERA. PINTURA DE LA COVA DEL CIVIL (BARRANC DE LA VALLTORTA).

D'Obermaier i Wernert, *Las pinturas rupestres del Barranco de Valltorta*, lám. XI.

les condicions de màxima visualitat. Altres balmes que miren al nord o que tenen poca visualitat, no tenen pintures. L'altra forma de cavitats, menys freqüent, és la de les veritables coves, no molt grans però amb bones condicions per a fer-ne una habitació. Hi ha jaciments amb sílexs i ceràmica neolítica.

Als planells hom recull només sílexs (la terrissa ha estat més fàcilment destruïda per l'acció del temps) dels mateixos tipus que els que es troben a les coves.

A la part alta del barranc de la Valltorta i al d'Albocàcer hi ha mitja dotzena de balmes pintades: coveta de Montegordo, balmes del Cingle de l'Ermita, Cova del Civil (una de les més interessants), dels Tolls, de Rull, dels Cavalls i una d'habitació, la del Trenc. Però és una mica més avall i en una llargària de cosa d'un qm., seguint la Valltorta i pujant uns quants centenars de metres pel barranc de Matamoros, on es troba el major nombre de balmes pintades, i de coves antigament habitades, mentre que els planells que dominen aquesta secció dels barrancs, planells anomenats el Puntal, la Rompada, la Bastida, etc., apareixen plens de sílexs neo-eneolítics deixats per la gent que devia aixecar-hi llurs çabanes de brançatge.

A les balmes del Mas de Josep, cova alta del Lladoner, en tota la llarga enfilada de les de la Saltadora, la gran del Puntal, les petites del mateix nom; i la del Cingle del Toll del Puntal hi ha representacions pictòriques, unes de més ben con-

servades, altres de més degradades ⁽¹⁾. Hi ha restes d'habitacions prehistòriques (sílexs i terrissa) a la Cova de l'Estaró, a la del barranc de la Rabosa, a la de la Pipa, i per fi, en una cavitat més pregona oberta a la Cova Gran del Puntal, que hem citat per les seves pintures. Cal pensar que les balmes pintades eren llocs d'aguait per a la cacera, cosa a la qual es prestaven per llur posició dominant sobre el barranc, al fons del qual devien anar els cérvols i les cabres en cerca d'aigua per beure. Com és ben sabut, els llocs d'abeurada són els més indicats per a la cacera a l'aguait, ja que els animals, que poden trespasar lliurement per tots els indrets en cerca d'aliment, que troben en molts llocs, tard o d'hora han d'anar a l'abeurada, on és fàcil d'aterrar-los per part del caçador que ha pogut observar llur vinguda i tots llurs moviments. Per una finalitat desconeguda, tal vegada màgica, tal vegada simplement artística, o les dues coses a la vegada, en aquests llocs d'aguait els caçadors prehistòrics hi havien pintat escenes de cacera, i en algun cas (Cova del Civil) una escena que pot ésser de lluita, però que tal vegada és encara més de dansa guerrera, a més de figures humanes i d'animals deslligades de les escenes. En diferents llocs (Coveta alta de la roca del Lladoner, Cova dels Cavalls) es pot estudiar curosament una de les formes de cacera. S'hi veuen homes que corren encaçant ramades de cérvols o cabres que uns ar-

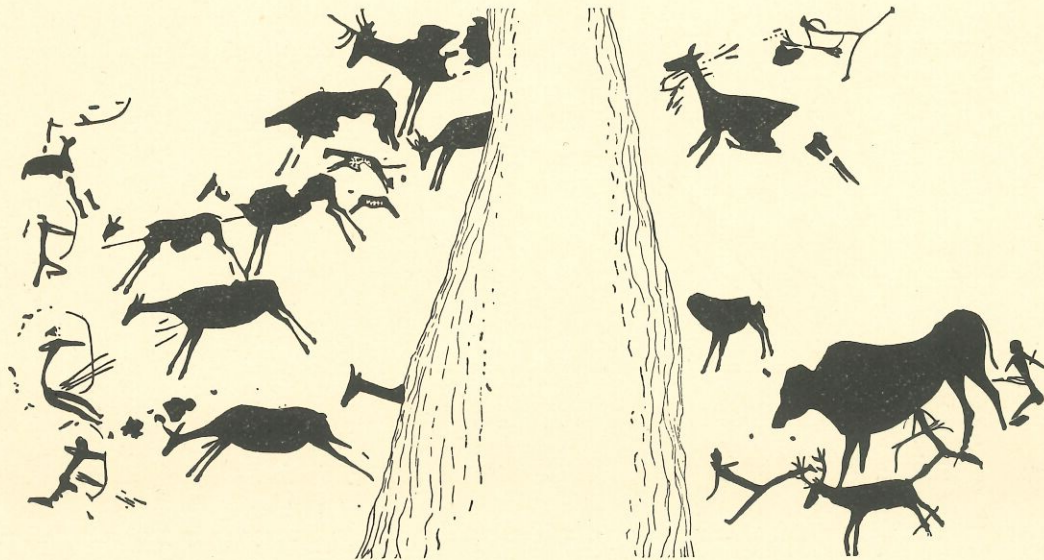
(1) Ens referim al moment de la descoberta i estudi, ja que sembla que posteriorment han sofert bastant des de llur coneixement per part dels habitants de la comarca.

quers, posats en rengle a l'altra banda, assageten. Les espècies representades són constantment cérvols (els més nombrosos), cabres i algun senglar. Dels homes es pot dir poca cosa quant al vestuari, perquè les pintures són molt esquemàtiques dintre llur verisme i l'admirable i vivíssima representació del moviment, i a més són siluetes d'una sola taca de color vermellenc sense representació de detalls a la part interna. Amb tot, es pot afirmar la presència freqüent d'ornaments a les cames i al cap. L'arma de caça és sempre l'arc i les sagetes. La mida de les figures humanes varia entre 5 i 25 cm. d'alçada, mentre els animals són generalment representats a una escala superior.

Les troballes fetes a les coves són ossos dels animals representats a les pintures, o sigui, cérvol, cabra i senglar, a més de bou i de gos, sense comptar els dels petits animals (conill, gat, mart) que s'hi deuen haver refugiat en tots els temps. Junt amb els ossos (dels que n'hi alguns de treballats en forma de punxons) apareix ceràmica feta a mà i llisa o decorada amb cordons de fang on s'han imprès els dits. Són vasos fragmentats de formes de casquet esfèric els més petits, allargats o ovoides amb vora els més grans (fins a 0'60 m. d'alçada), que entren de ple en el tipus ceràmic neo-eneolític de tot el coster llevantí mediterrani. Per fi, hi ha un abundantíssim material de sílexs, entre el qual sobresurten les puntes de sageta molt ben treballades: trapezoïdals, en forma de fulla, amb aletes i espiga, i amb elles les fulles de

ESCENA DE CACERA. PINTURA DE LA COVA DELS CAVALLS (BARRANC DE LA VALLTORTA)
D'Obermaier i Wernert, *Las pinturas rupestres del Barranco de Valltorta*, lám. XXIV.

ganivet del mateix material i que van des de les més petites fins a les que amiden 14 cm. de llargada. Als planells hi ha els mateixos sílexs, al costat d'un gran nombre de poc típics, i nuclis dels quals s'han obtingut fulles.

Podem ben imaginar-nos, a base d'elements figurats i reals tan abundants, la vida de la tribu caçadora de la Valltorta. Els planells devien ésser el lloc d'estada habitual; és el mateix lloc on ara s'aixequen un cert nombre de masos habitats que cultiven les terres que els volten i que donen collites no molt grans, però suficients per a una població poc densa. Així mateix, els habitants de les cabanes prehistòriques devien lliurar-se a un cultiu primitiu. Però la cacera era per a ells un element primordial de vida. És possible que tinguessin en domesticitat el bou, però devien emprar en abundància la carn dels cérvols, cabres i senglars. Per a caçar aquestes espècies esquives, el barranc i les seves balmes tenien les millors condicions. Proveïts d'arc i sagetes, els homes devien lliurar-se a la cacera, mentre les dones atienien la llar i el cultiu de la terra, i així devien complementar-se les dues economies per a abastar a les reduïdes necessitats de l'existència de la primitiva comunitat. Quant a les coves que tenen restes d'habitació, és el cas ben lògic d'utilització de la casa que, feta i relativament confortable, els oferia la natura.

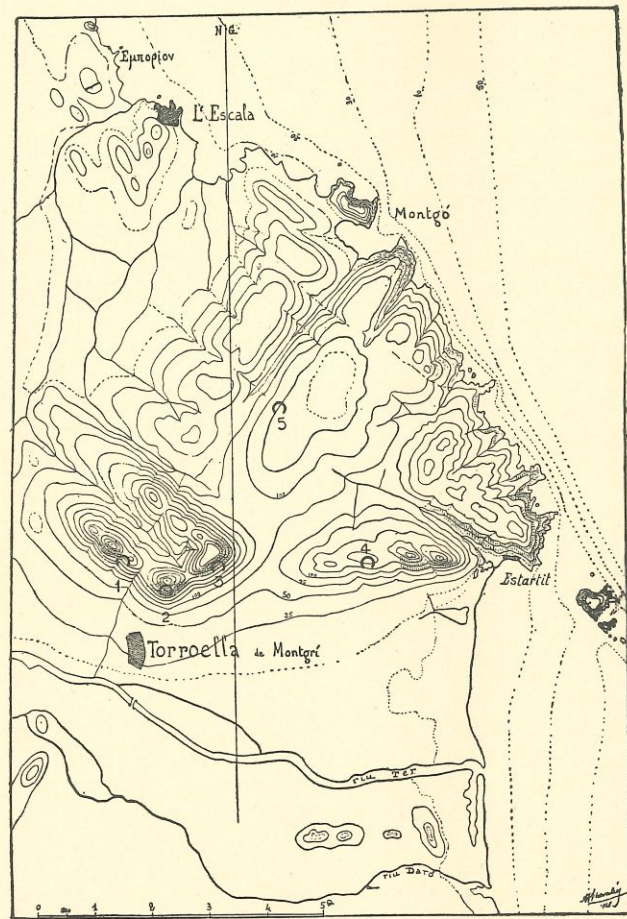
LES COVES DEL MASSÍS DEL MONTGRÍ.—El massís cretací del Montgrí, que s'aixeca a la plana de

l'Empordà, al costat del mar i ben aïllat de tot altre nucli muntanyós, devia necessàriament ésser un lloc cercat pels habitants de la plana, com ho demostra el nombre extraordinari de restes de l'època eneolítica que s'hi han trobat. Però la seva absoluta esterilitat fa impossible que els homes a qui pertanyien aquestes restes visquessin dels productes d'aquelles aspres roques; devien alimentar-se de la caça i de l'agricultura de la plana. Pel tipus de les estacions montgrianes de l'Edat de pedra, fins és fàcil que no habitessin la muntanya, com ara que tampoc no hi viu ningú, i que solament aprofitessin les innumbrables coves que hi ha, com a llocs d'enterrament. Efectivament, les coves del Montgrí, fora d'unes quantes, presenten poques condicions d'habitabilitat. Les unes són petits avencs; les altres, estrets i tortuosos corredors amb fort talús vers l'interior; i en la majoria de les que han estat explorades han aparegut restes humanes nombroses acompanyades de paraments funeraris. Es pot afirmar que aquestes coves no són d'habitació sinó d'enterrament, com si la muntanya fos una gran necròpoli de la plana. És possible que en alguna ocasió el massís del Montgrí i les seves coves servís de refugi a la població de la plana, però en cap cas de lloc permanent d'habitació. Les principals coves del Montgrí amb restes eneolítiques són el Cau del Duc d'Ullà, el Cau de l'Olliver d'en Margall, el Cau del Tossal Gros i el Cau dels Ossos. En el parlar local aquestes coves o amagatalls reben el nom de «caus».

Prop de Narbona hi ha un massís, el de Clapa,

que presenta característiques absolutament semblants a les del Montgrí, el mateix quant a la seva constitució geològica, que pel que fa a la seva situació respecte la plana. També aquest massís es presenta trepat per un gran nombre de petits avencs i coves com les del Montgrí, que els habitants de la plana de l'Aude havien convertit, com els de l'Empordà, en cementiri. Aquest cas de veritables muntanyes-necròpolis és molt interessant ⁽¹⁾.

PRINCIPALS ESTACIONS PREHISTÒRIQUES DEL MASSÍS DE MONTGRÍ

1. Cau del Duc, d'Ullà. — 2. Cau del Duc, de Torroella de Montgrí. —
3. Cau de l'Olivar d'en Margall. — 4. Cau del Tossal Gros. — 5. Cau dels Ossos, o Cova del Pla de la Rabiosa.

(1) Diverses de les coves del Montgrí són inèdites i altres més nombroses no han estat explorades encara. En l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VII, se'n publicaran algunes. Per les més antigament conegudes, vegeu L. Pericot, *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*. Per la Clapa: Th. et Ph. Hélène, *La caverne sepulcrale du Trou de Vivies a Narbonne*, «Butlletí de l'Associació Catalana, d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, III (1925), p. 1 i seg. Diverses estacions d'aquest lloc són igualment inèdites.

III

EL POBLAMENT EN L'EDAT DEL BRONZE

L'Edat del bronze a Catalunya és una continuació, sense transició, de l'eneolític. No sembla pas que representi l'entrada de cap nou poble, sinó la simple assimilació, per la gent ja existent, de nous elements de cultura, vinguts, al principi, del migdia (extensió de la cultura argàrica formada a les regions metallíferes del sud-est d'Espanya per gran part de la Península), més tard també del nord (destrals de bronze de tipus europeus). L'Edat del bronze catalana és mal coneguda; és difícil de distingir de les eneolítiques les troballes dels seus primers temps, i les més tardanes són fins ara simples troballes soltes, sobretot de destrals, i encara en nombre poc elevat.

L'explotació directa del metall degué tenir molt poca importància. És ben sabuda la pobresa de la nostra terra en filons metallífers en general, en comparança amb altres indrets de la Península, i els de coure són dels menys abundants. Una tro-

balla de Riner, prop de Solsona ⁽¹⁾, sembla, però, ésser d'una mina de coure amb explotació d'aquesta època, i la troballa de motllos de destrals indica que la metallúrgia era exercida amb major o menor activitat.

No podem dir res en ferm sobre la distribució de la població; puix que les condicions de vida eren essencialment les mateixes, no devia ésser gaire diferent de la de l'eneolític, a l'inrevés del que ocorregué a les zones mineres, on començà a acumular-se una població densa, probablement el primer cas històric d'agrupament, almenys a l'Occident, d'una població nombrosa. En tenim un cas típic en la regió minera d'Almeria, on neix la cultura argàrica, d'una extraordinària força dinàmica que ha d'influir sobre tota la Península, tal com hem remarcat, i que no reconeix altre origen que la riquesa minera de la regió que n'era centre i que ja en l'eneolític tenia importància per la mateixa raó.

Indubtablement, el canvi de civilització que representa l'Edat del bronze, si bé no sobtat, devia ésser molt efectiu. En tenim la millor prova en la transformació dels ritus funeraris. A poc a poc la inhumació cedeix el lloc a la incineració i el tipus de sepultura megalítica desapareix per a ésser substituït en certs llocs, de primer per la fossa revestida de pedres, i més tard per les urnes cineràries.

(1) Serra i Vilaró, *De metallúrgia prehistòrica a Catalunya*. «Publicacions del Museu de Solsona». Solsona, 1924.

IV

EL POBLAMENT EN LA PRIMERA EDAT DEL FERRO

No sabem exactament la manera com l'ús del ferro es va estendre a Catalunya. Com una simple hipòtesi obtinguda per inducció, sembla probable que es propagà per via comercial i marítima i que el seu coneixement ens arribà d'Itàlia o, a través d'Itàlia, de l'Orient, i és molt poc fàcil que procedís d'altres terres de la Península o del Migdia de França.

LA PRIMERA ENTRADA DELS INDOGERMÀNICS. — Però, si aquest fet econòmic resta molt obscur, i, com en el cas dels altres metalls, la seva influència devia ésser lenta i progressiva, hi ha un altre esdeveniment que caracteritza la primera Edat del ferro catalana. És l'entrada de grups nombrosos d'indogermans, celtes, arribats de l'altra banda del Pirineu i que semblen emparentar-se molt directament amb el poble del Rin que, vers el segle x a. J. C., va ésser obligat a emigrar, em-

pès per grups del centre d'Alemanya. Aquesta gent del Rhin, portadora de la cultura anomenada de Hallstatt, la gent dels *Urnenfelder* (Camps d'urnes), sense aturar-se al nord i al centre de França, ocupats per pobles de la mateixa raça, va arribar al migdia de França i una part d'ells va travessar el Pirineu, de segur pel pas del Pertús, utilitzat per totes les invasions vingudes del nord. Fa creure que, entre el moment de la sortida del Rhin i el de l'arribada a Catalunya, no devia transcórrer un temps molt llarg i que durant aquest els grups invasors de què parlem no van tenir contactes íntims amb altres pobles, l'extraordinària similitud de la cultura representada pels *Urnenfelder* renans i els catalans. Si es vol, aquests darrers són més pobres, com és natural que siguin totes les deixalles d'un poble que ha estat obligat a emigrar i que ha fet un llarg pelegrinatge en cerca d'una llar nova.

LA SITUACIÓ DE LES RESTES DEIXADES PELS INVASORS.—Entrada a Catalunya aquesta gent nòrdica, la situació de les restes del seu pas que ens són conegudes, ens pot donar una idea de la seva distribució pel nostre territori. En primer lloc, aquestes restes són de dues classes: les unes, totalment diferents de totes les troballes indígenes d'èpoques anteriors i que representen la cultura halls-tàtica ben pura dels invasors, són aquestes urnes que podríem confondre amb les renanes i que, en estacions de troballes tan nombroses com el camp d'urnes o necròpolis de Terrassa, surten sense cap

barreja, sense cap resta que ens parli dels pobles anteriors; les altres són les estacions mixtes on, al costat de ceràmica ben hallstàtica, n'hi ha una altra, de clara tradició indígena, que ens recorda meravellosament la ceràmica adornada amb relleus de l'eneolític, de la qual està certament separada per diferències fàcilment apreciables per l'ull habituat, però que no per això deixa de pertànyer a la mateixa família. Les primeres troballes procedeixen indubtablement del poble invasor pur; les altres són tal vegada una simple influència cultural, i en alguns casos és possible que siguin restes de temps posteriors en les quals la influència del poble envaït, segurament més nombrós que l'invasor, hagi tornat a surar.

Les estacions hallstàtiques o celtes pures es troben a les regions litoral i prelitoral; les que ens són més ben conegudes són una sèrie de necròpolis pertanyents exclusivament als conqueridors. Són veritables camps d'urnes, o sigui necròpolis formades per agrupaments nombrosos d'urnes cineràries ficades en sots fets a la terra, la major part de vegades sense revestir de pedres, voltades de vegades d'armes o de petits vasos d'ofrenes. Cada necròpolis devia comprendre centenars d'urnes, però cap de les necròpolis catalanes no ha pogut ésser totalment excavada d'una manera científica. D'aquests cementiris de gent forastera, els uns es troben prop del pas que mena a la Gàl·lia, com el de Vilars, prop d'Espolla, i un altre de descobert fa poc temps al terme mateix d'Espolla. Hi ha altres necròpolis a l'Empordà i a les comarques

que en depenen geogràficament, com són la de la Punta del Pi, al Port de la Selva, la d'Anglès, la del Pla de Gibrella, a Capsec. Finalment n'hi ha d'altres al Vallès, com la de Can Roqueta, prop de Sabadell, i la de Can Missert en terme de Terrassa, com, en una regió pròxima, uns quants vasos trobats a Argentona són testimoni casual d'una necròpolis que deu haver-hi colgada allí, sota potents estrats, de 16 metres de gruix, de terres i sorres procedents de la descomposició dels granits. Cal advertir que aquestes necròpolis no són totes contemporànies.

BARREJA DE LA CULTURA HALLSTÀTICA AMB LA INDÍGENA.—Més enllà de l'àrea marcada per aquestes troballes, la cultura hallstàtica es presenta barrejada amb la indígena en estacions molt nombroses, de les quals citarem com a fites la Balma del Segre, a Vilaplana, unes restes de poblat a Marlès, a la regió de Berga, i, vers el sud, la Cova del Janet en terme de Tivissa i a la vista de l'Ebre. Per ésser una mostra molt interessant de les relacions directes de la Cerdanya amb els vessants francesos del Pirineu, sense passar per Catalunya, és digna d'ésser citada la troballa a la cova de la Fou, de Bor, de tres petits vasos hallstàtics purs (inèdits), que no poden ésser més que producte del comerç amb la gent de la vall de l'Ariège o del Rosselló, o bé testimoni d'una penetració esporàdica de celtes a la Cerdanya.

El problema de l'expansió dels celtes o de llur cultura fins als límits de Catalunya i encara més

enllà, és impossible de dar-lo per resolt actualment. En la posterior cultura ibèrica d'Aragó surten un gran nombre de fenòmens culturals d'origen cèltic, però com que aquest poble inquiet va fer vers l'any 600 a. d. J. C. una nova entrada a la Península, aquesta vegada per l'Occident del Pirineu, i s'expandí per gran part del Planell ibèric, és difícil de dir si tenen llur origen en els celtes establerts a Catalunya o en els que entraren posteriorment al Planell. Sols el dia que hagin estat excavades algunes estacions que es coneixen prop dels límits de Catalunya, però encara dintre d'ella (ens referim especialment a una necròpolis senyalada a Llardecans, prop de Lleida) es podrà tal vegada parlar amb seguretat d'això. De moment sembla el més probable que els elements cèltics dels més antics poblats del Baix Aragó, de les Valletes de Sena (Osca) i altres estacions similars, siguin d'origen català.

IMPORTÀNCIA DE LA INFLUÈNCIA CÈLTICA.—Sigui com sigui, concretant-nos a la nostra terra, la influència cèltica es va estendre sobre gairebé tota ella, en uns llocs per conquesta i ocupació efectives, en altres per relacions culturals.

Ara bé, ¿eren molt nombrosos els celtes entrats a Catalunya? Per comparació amb els grups germànics entrats en altres temps, dels quals tenim referències més concretes, podem suposar que no devien ésser masses gaire imponents; ara que, davant la població que hi devia haver a Catalunya, molt menys nombrosa que al final de l'època

romana, el nombre de celtes era relativament més important que el dels gods i els altres invasors germànics vinguts a principis de l'Edat Mitjana. Directament no sabem res concret de les característiques humanes d'aquests invasors, puix que el seu ritu funerari, la incineració, ens ha privat de tot material antropològic; i, com que fins molt més tard no torna a predominar la inhumació, és ben difícil d'escatir llur influència racial. De totes maneres no es tracta, com veurem més tard que passa amb els romans, de la vinguda d'exèrcits, a vegades de composició molt heterogènia, i de grups de funcionaris amb poques arrels en el país, sinó d'un poble sencer amb les seves dones i els seus infants i, de segur, amb el seu bestiar, del qual sembla ésser una resta una raça de bòvids del Gironès i la Selva, al centre de la regió ocupada pels celtes, l'anomenada «raça marinera» (1).

Tenim una bona prova de la influència del medi humà indígena, en l'adopció del trogloditisme per part d'alguns dels celtes invasors. En un gran nombre de coves on hi ha un jaciment neolític principal, han aparegut fragments superficials de ceràmica hallstàtica; en moltes ocasions són poc nombrosos per a provar una ocupació perllongada, però hi ha casos més demostratius. Prescindint de la citada Cova del Janet, perquè és d'una cultura mixta, un bon exemple és el de la Cova de Llorà, amb un material tan predominantment hallstàtic,

(1) Rossell i Vilar, *Origen de la raça bovina marinera* «Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria», II (1924), p. 67.

que sols pot ésser atribuïda als celtes i que segurament fou ocupada molt de temps. Altrament, la gent de les planes devia viure en poblats. D'aquests no en coneixem cap resta; només les d'un poblat de cultura mixta, el de Marlès, que hem citat, el qual, encara que molt destruït i només parcialment excavat, es va poder determinar que era fet d'habitacions de planta quadrada, amb les parets fetes amb filades de pedres posades en sec. La coberta era de brancatges i fullaraca, a judicar per la capa de cendres que, procedents de l'incendi que probablement va destruir el poblat o almenys la part excavada d'aquest, cobrien el sòl de la cambra que va ésser metòdicament estudiada. És probable que els poblats pròpiament cèltics no diferissin d'aquest tipus de construcció.

V

EL POBLAMENT IBERIC

Un període nou comença a Catalunya amb l'època anomenada ibèrica. Aquest període, quant a la cultura, està informat per l'eclosió d'una nova civilització amb grans influències de l'Orient de la Mediterrània, o sigui gregues, i per les colonitzacions directes dels grecs que estableixen factories a la nostra costa. Quant al seu coneixement, les fonts literàries més antigues es refereixen ja a aquesta època, i d'aquí endavant les seves notícies aniran essent més i més nombroses i precises ⁽¹⁾.

(1) Sobre la utilització i la vàlua d'aquests nous documents creiem que cal ésser extremadament circumspectes. La majoria no contenen notícies obtingudes pel testimoniatge directe de l'escriptor, sinó referències molt llunyanes, a voltes deformades pel temps i la distància. Quan en algun cas, com és el del periple grec contingut en l'*Ora marítima* d'Aviè, el text primitiu fou redactat per un viatger que va seguir la ruta que descriu, aquest text malauradament ha arribat a nosaltres deformat, alterat, traduït del grec al llatí, versificat en aquesta darrera llengua i interpolat en diferents moments, fins al punt que és difícil destriar allò que deriva del text antic d'allò que són interpolacions. Es, doncs, pueril tractar de resoldre una qüestió etnològica qualsevol a base d'un petit detall d'aquest text tan castigat, al qual creiem que només es pot atribuir un indubtable valor en les qüestions generals. Per això la dada arqueològica resulta més segura, perquè no ha sofert alteració i perquè és essencialment objectiva.

ORIGEN DELS IBERS

El nom dels ibers surt per primera vegada en el periple massaliota contingut en l'*Ora marítima* d'Aviè, escrit en el segle VI abans de J. C.; és aplicat, en conjunt, a un poble que devia viure des del sud del regne de València fins a més ençà de l'Ebre; més tard, el nom es va generalitzant a tota la població de la Península.

Per la ininterrompuda continuïtat del poble, de la cultura del sud-est i llevant peninsulars, que a través de tota l'època argàrica i del bronze arribava fins a l'Edat del ferro, Bosch i Gimpera ha suposat, plausiblement, que aquest poble podia identificar-se amb el que el Periple anomena, en conjunt, ibèric. De manera que elements ètnicament ibèrics existirien a Catalunya ja des del neolític; devien ésser la gent dels sepulcres en fossa, no purs, com hem vist, sinó barrejats amb el poble, la cultura del qual es caracteritza per la ceràmica amb relleus.

El territori d'aquest poble d'origen tan llunyà, s'hauria vist envaït en part pels celtes (regió del Vallès, que a l'eneolític correspon almenys parcialment a aquella cultura coneguda pel citat tipus de sepulcres), i en la resta (regió sud de Catalunya) influït per la cultura cèltica. Un moviment de reacció contra aquests celtes devia operar-se en una data situada entre l'any 600 i el 500, i devia provocar una conquesta que, per la costa, devia arribar fins al Roine. Que aquest moviment no és ante-

rior, ho indica la data de les necròpolis hallstàtiques més modernes; que no és posterior, ho demostra la cita del Periple del segle VI.

La importància ètnica i fins cultural del moviment ibèric cap al nord és ben difícil de precisar, perquè encara coneixem malament els primers temps de la cultura ibèrica a Catalunya (segles VI-IV).

ORIGEN DE L'ANOMENADA CULTURA IBÈRICA

EL PERÍODE MÉS ANTIC.—Però, si podem seguir els orígens del poble ibèric a Catalunya, no sabem pas exactament com hi penetrà la cultura ibèrica pròpiament dita, és a dir, la caracteritzada per la ceràmica pintada, per l'ús de l'alfabet conegut per ibèric i els altres elements que formen, en conjunt, la cultura ibèrica ben determinada dels segles IV-III. La primera estació que ens revela contactes entre grecs i un poble posseïdor de la dita cultura per la presència de ceràmica grega i de ceràmica anomenada ibèrica, decorada amb pintura vermella, és la mateixa colònia grega d'Empúries, on les troballes de ceràmica grega de figures roges dels segles V-IV, van acompanyades d'altres de ceràmica ibèrica a torn, pintada, i de ceràmica a mà, de tradició eneolítica, o sigui amb ornaments en relleu, però que encara recorda més la ceràmica indígena de l'època hallstàtica. Una important estació de l'interior de Catalunya, el poblat del Castellvell de Solsona, al nivell inferior

i més antic presenta, al costat de la ceràmica hallstàtica, la indígena com la de Marlès; i en un altre poblat, el del Vilaró d'Olius, aquests mateixos tipus ceràmics, a més de vasos a torn ibèrics sense pintar, i fragments de terrissa grega de figures roges. A Tarragona, dintre de la dificultat de precisar la successió de cultures en el seu recinte, per manca d'estudis arqueològics metòdics, sembla que en les capes més fondes hi ha aquesta mateixa terrissa a mà, de tradició eneolítica. A la regió narbonesa i territoris veïns vers el Roine, unes quantes estacions (Enserune, Montlaures, etc.) presenten una cultura ibèrica amb ceràmica rica com la d'Empúries i ceràmica grega de figures roges. Aquestes són quasi totes les troballes fetes a Catalunya corresponents als segles v-iv (data obtinguda per mitjà de la ceràmica grega de figures roges d'Empúries).

Si examinem detingudament aquest quadro i considerem que aquestes estacions (la característica més constant de les quals és la presència de la citada ceràmica de tradició eneolítica modificada durant l'època hallstàtica) són contemporànies de les estacions de la magnífica civilització ibèrica del sud-est de la Península, no ens quedarà més remei que deduir que Catalunya podia haver estat dominada pels ibers durant el segle vi^e, però que aquests ibers, el punt de partida dels quals devia ja ésser molt allunyat dels grans centres de cultura del sud-est, van deixar-hi un sediment molt petit, i, en realitat, la cultura anterior segueix la seva evolució normal.

CARRER DEL POBLAT IBÈRIC DEL TOSSAL REDÓ (CALACEIT)

CARRER DE LA PART SUPERIOR I MÉS ANTIGA DEL POBLAT DE SANT ANTONI DE CALACEIT

BASSA D'AIGUA DE SANT ANTONI DE CALACEIT, EMPLENADA PER LA PLUJA UN COP BUIDADA DE LES TERRES QUE L'HAVIEN CEGADA

GRAN CISTERNA DEL POBLAT D'ÀZAILA (ARAGÓ)
ABANS D'ESSER BUIDADA DE LA TERRA

Hi ha, certament, el cas de la rica ceràmica ibèrica d'Empúries i de les altres estacions franceses citades. ¿Quina és l'explicació que podem donar-li? El fet més significatiu és que ni en els territoris catalans intermedis entre Empúries i el sud-est apareix la ceràmica pintada en un moment contemporani, ni tampoc en èpoques posteriors (com no sigui d'una manera esporàdica i accidental i en fragments escassíssims). Així, doncs, el fet d'haver estat descoberta a la Costa i en llocs de tràfic com Empúries, fa pensar que ens trobem davant d'una ceràmica que era per als empordanesos indígenes tan forastera i importada com la ceràmica grega. Els emporitans, en llurs navegacions per les costes ibèriques, devien estar en freqüent relació amb els ibers del sud-est (no oblidem que la cultura ibèrica és, en bona part, una derivació de la cultura grega, amb la qual cada dia sembla més clara la filiació); la ceràmica pintada d'Empúries i altres estacions de la regió devia ésser comprada per ells, i, després, portada a llur ciutat i utilitzada com a vasos ordinaris pels mateixos grecs, o venuda als indígenes de la més estricta rodalia de la colònia. Aquest seria el cas del vas procedent de la partida anomenada L'Aigüeta, prop de Figueres; és gairebé l'únic exemplar d'aquest tipus de terrissa en el nord-est de Catalunya, fora dels trobats en la mateixa Empúries ⁽¹⁾.

(1) Més recentment, en una estació descoberta a Peralada pel Sr. Vicens ha estat trobat un fragment de terrissa pintada ibèrica, de dibuix geomètric senzill. Però, com que en aquesta estació hi ha ele-

Així la colònia grega no hauria estat més que la transmissora accidental d'una quantitat petita de terrissa ibèrica, que seria la demostració de les relacions dels grecs de la colònia emporitana amb els grecs d'Hemeroscopion i els ibers del sud-est peninsular, no pas de les relacions de la colònia amb els indígenes pobladors del seu *hinterland*. Això ens sembla molt més possible que no pas de suposar aquesta terrissa arribada per via de terra, a través de totes les tribus establertes entre l'Empordà i el sud-est. Si fos així, trobaríem en tot aquest territori un sediment d'aquesta cultura ibèrica del qual no hi ha cap rastre. No podem creure que la manca de troballes a Catalunya i València sigui deguda a una simple manca d'investigació. Sembla ben establert que el nucli de ceràmica pintada d'Empúries i del sud de França resta ben deslligat, geogràficament, dels grans nuclis ibèrics del sud-est de la Península.

LA PERIFÈRIA DE CATALUNYA.—En la zona immediatament en contacte amb Catalunya, pel sud i per l'oest, trobem una comprovació més de l'aïllament, al nord-est de Catalunya, d'aquesta cultura amb ceràmica ibèrica pintada. Al Mestrat en general, i particularment al Baix Aragó (una de les comarques arqueològicament millor conegudes) i a la Llitera, coneixem diverses estacions (Les Valletes, de Sena; el Roquissal

ments molt diversos (ceràmica hel·lenística, ceràmica grisa fina típica del segle III, i moltes coses romanes—fragments de tègules i d'àmfores—), la seva cronologia és dubtosa.

del Rull, de Favara; Cabeza Torrente, de Chiprana; Les Escodines, Sant Cristòfol, Tossal Redó i el Vilallong, al Baix Aragó); totes sense relació amb la cultura del sud-est de la Península. Hi predomina la ceràmica grollera feta a mà i amb decoració en relleu, en la qual tot és de tradició neo-eneolítica. Juntament amb ella surt un altre tipus de ceràmica pulimentada, que és fàcil de veure que es relaciona amb la hallstättica de Catalunya, no sols per la seva tècnica i aspecte sinó per la forma dels vasos, emparentada estretament amb la de les urnes cineràries de les necròpolis que hi hagué a les comarques litoral i prelitoral de Catalunya, en especial amb aquelles que semblen més modernes. En aquestes comarques existeix una influència de la cultura del centre de la Península que no arriba a Catalunya.

Hi ha una gran relació entre aquesta cultura de la perifèria del nostre país i la de l'interior; la data de totes dues la podem obtenir d'una manera aproximada, bé que tan sols, però, gràcies a dades negatives: l'absència de fíbules de l'anomenat període segon de La Tène i la manca de ceràmica hel·lenística; coses, l'una i l'altra, que s'han de trobar a les mateixes regions, en estacions posteriors. A la costa catalana, és a dir, a Empúries, tampoc, en general com és natural, la terrissa hel·lenística del segle III a. de J. C. es barreja amb la ibèrica pintada que, en canvi, coexisteix amb la grega de figures roges, salvant les naturals interferències corresponents als moments inicials i finals de l'ús de cada tipus de ceràmica.

Així, la cultura indígena de l'interior de Catalunya, i de la seva perifèrie, anterior al segle III, presenta una evolució bastant llarga i fa pensar que els poblats més antics que coneixem són dels segles V o VI, és a dir, contemporanis a la fundació d'Empúries i poc posteriors a les més modernes necròpolis hallstàtiques catalanes.

EL SEGON PERÍODE.—Posteriorment, les troballes de la costa es multipliquen; el segle III, immediatament anterior a la conquesta romana, és relativament ben conegut en aquesta regió. Ara la cultura ens ofereix una ceràmica a torn, sense decorar, de vegades molt fina i d'un color grisenc, acompanyada de grans quantitats de terrissa hellenística o campaniana de vernís negre lluent, que és la que millor ens dona la seva data, i una escassa quantitat de vasos pintats. L'Empúries hellenística pertany a aquesta mateixa cultura. Cal remarcar que fins en aquesta data tan tardana perduren records hallstàtics, com veiem en la forma de molts vasos de la necròpolis de Cabrera de Mataró i de les altres estacions de la mateixa data i cultura.

Tenim d'aquest moment moltes estacions conegudes, entre altres els poblats de Puig Castellar, a Santa Coloma de Gramanet; Castell Ruf, Burriac, Alfar i Cèllec, tots a la serralada que separa el Vallès de la Costa de Llevant; Sardanyola, al Vallès; Olèrdula, al Penedès, la data del recinte amurallat de la qual pot ésser anterior, però que continuà habitada en el segle III, moment al qual

pertanyen les troballes fetes. Són també d'aquest temps les necròpolis de Rubí, Barcelona (Montjuïc), Cabrera de Mataró (necròpolis del poblat de Burriac esmentat), Torre dels Encantats (Caldes d'Estrac), la Plana Basarda (Vall d'Aro) i Sant Feliu de Guíxols.

A l'interior de Catalunya, en canvi, ha penetrat la ceràmica pintada que abans hem vist a l'extrem nord-est, encara que segurament no pas d'aquesta procedència i amb les naturals diferències de motius decoratius. No sabem pas exactament per quin camí va penetrar, però ara ocupa tot el centre de la conca de l'Ebre i les regions veïnes: el Baix Aragó, l'Urgell. De l'Urgell ha irradiat vers la muntanya i la trobem en els poblats explorats a la banda de Solsona, com a la capa superior del poblat del Castellvell i al poblat de Sorba; però en aquest perdura encara l'anterior ceràmica a mà amb relleus. També la trobem, amb caràcters un xic diferents, al Camp de Tarragona (poblat de Valls, forn de ceràmica de Fontscaldes).

Al Baix Aragó uns quants poblats (El Piuró del Barranc Fondo, La Gessera, Les Ombries) assenyalen una transició entre els dos períodes. Dintre del segon període, la conca de l'Ebre (poblat d'Azaila) i l'Urgell (poblat de Sidamunt) són els llocs en què la terrissa arriba a un major perfeccionament decoratiu, en especial a Azaila, que pertany ja al segle II. A l'Urgell les estacions més importants són els poblats del Tossal de les Tenaïlles, de Sidamunt, i el Tossal del Mort, de Tàrraga; hi són coneguts, així mateix, molts altres

poblats, com direm més endavant. Al Baix Aragó són d'aquest moment els poblats més grans i millor emplaçats. Esmentem el del Puig de Sant Antoni, a Calaceit; Els Castellans, de Cretes; La Torre Cremada, de Valldeltormo.

Aquesta síntesi breu, a la qual podríem afegir el coneixement d'alguna estació dispersa, és suficient per a fer-nos veure que grans zones de Catalunya estan orfes de troballes d'aquesta època, (que, malgrat tot, hom sol considerar ben coneguda), a conseqüència d'estar-ho d'investigacions. No sabem res de tota la zona pirinenca des del cap de Creus a la ratlla d'Aragó, ni tampoc de més enllà. Fora de les estacions de Solsona, no sabem gairebé res de tota la regió central; el mateix podem dir de l'Empordà i de les muntanyes prelitorals fins a la ratlla del regne de València. Només la zona de la costa, el Vallès i l'Urgell, ens són relativament coneguts per algunes excavacions metòdiques i la catalogació de més nombroses estacions sense excavar.

LES NOTÍCIES DELS TEXTOS

Les referències dels autors antics ens permeten de donar el nom d'algunes de les tribus que habitaven Catalunya i fins de fer-ne una localització aproximada. El caràcter només aproximat d'aquesta li lleva gran part del seu interès, i mentre aquestes localitzacions no trobin una comprovació i una major precisió en fenòmens que ens

descobreixi l'arqueologia, serà pueril de basar en aquestes diferències de tribus varietats de costums o caràcters de les poblacions de les comarques, com ha estat fet amb tanta lleugeresa moltes vegades.

LES FONTS MÉS ANTIGUES.—Les fonts més antigues, a saber, el periple contingut en Aviè, Hecateu, Herodot, Esquil, Herodor, Efor, el pseudo Scílax, etc. — totes elles dels segles VI a IV — citen un cert nombre de pobles com a habitants del nostre país. Alguns hi són anomenats com a específicament ibèrics; d'altres no hi és indicat a quina gran família ètnica corresponen. Aquests darrers són els del nord de Catalunya, és a dir: indigetes, a l'Empordà; ausetans, a la Selva i la Plana de Vic; ausoceretans i ceretans, més a l'interior (aquests darrers ja en ple Pirineu). Al sud, al lllindar de València, són esmentades com a tribus dels ibers els edetans, que més o menys arriben a l'Ebre, i els ilergetes, que són a la costa tarragonina sense que es pugui precisar fins on arriben per l'interior. Els autors que d'una manera confusa i fragmentària ens donen aquestes noves, coneixien únicament (i generalment sols per llunyanes referències) la costa, i, excepcionalment, ens donen alguna notícia recollida de boca dels pobladors del litoral que es referia a l'immediat interior.

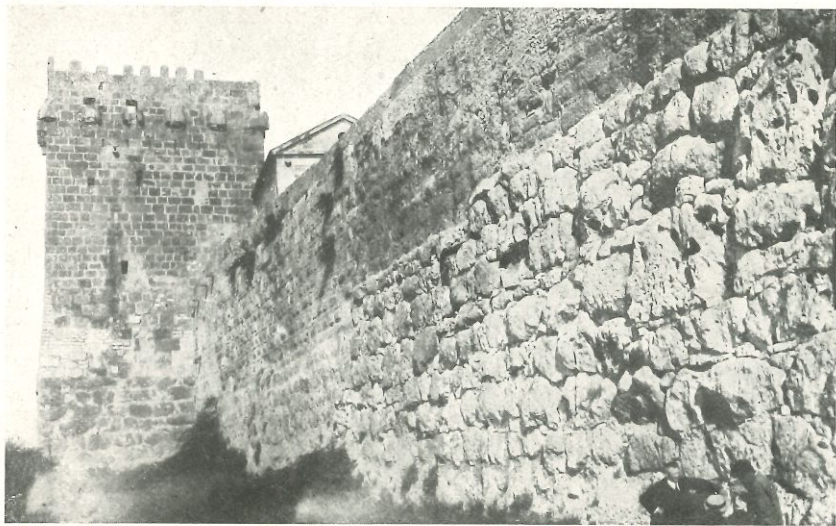
La invasió ibèrica fins el migdia de França i fins el Roine, a la qual ens hem referit, no degué tenir una gran importància ètnica pel fet que els

autors posteriors a aquest esdeveniment no citen pas com específicament ibèriques les tribus del nord de Catalunya i del sud de França. Ara bé, quina devia ésser la raça d'aquestes tribus? Ens les hem d'imaginar com unes descendents directes dels pobles eneolítics de la cultura pirinenca i de la cultura de les coves, influïts culturalment i ètnicament per la invasió celta de la primera Edat del ferro, en especial els establerts en les planes de fàcil passatge (Empordà, la Selva, el Vallès) i en la regió litoral (Costa de Llevant), en les quals, com hem vist, abunden les troballes de la cultura hallstàtica pura. És probable que en el llunyà Pirineu, a la zona central de la serralada, aquesta influència fos molt més feble; però la manca de troballes fa gratuïta tota afirmació.

LES FONTS TARDANES.—Els autors més tardans, contemporanis de les guerres púniques i de les campanyes de conquesta dels romans, o els posteriors, que utilitzen notícies d'aquest temps (Eratòstenes, Polibi, Estrabó, Diodor, Livi, Plini, etc.), esmenten un nombre més gros de tribus. Els antics edetans ara es situen només fins a Sagunt, però, en canvi, penetren per l'interior, pel Mestrat, vers el Baix Aragó i la vall de l'Ebre; en llur antic domicili hi ha uns anomenats ilerjavons, probablement un desdoblament dels ilergetes. A les planes d'Urgell i del Segrià, i encara més enllà, hi ha els ilergetes que abans eren a la costa; en aquesta viuen ara uns cossetans, probablement fins a les Costes de Garraf.

SEGMENT DE LA MURALLA CICLÒPIA DE TARRAGONA

SECCIÓ D'UNA SITJA DE LA NECRÒPOLIS DE RUBÍ

D'aquestes al Montseny, amb la Costa de Llevant, el Vallès i pujant per les valls del Llobregat i Cardoner, trobem els laietans i els lacetans, i a l'alt Llobregat uns bergistans. Més al nord la distribució no ha canviat: a l'Empordà segueixen els indigetes, a Girona i a Vic els ausetans, a la muntanya els ceretans; en el lloc (ben imprecís) dels ausoceretes hi ha probablement la mateixa gent, amb la denominació de *castellani*. Del sud de França ha desaparegut el domini accidental ibèric amb els moviments dels gals en el segle iv (volques tectosages al Rosselló), i un grup del migdia de la Gàl·lia empès per aquests invasors penetra també una mica a Catalunya (necròpolis de Peralada, del segle iv). No sabem si aquesta nova influència del nord del Pirineu va arribar gaire lluny, car l'única resta que en coneixem és la necròpolis esmentada, ben a prop dels passos orientals de la carena. Hi ha, encara, als textos noms d'altres pobles la localització dels quals no és possible, per exemple els erenosis i andosins de Polibi.

Tot i que ètnicament les tribus del nord i centre de Catalunya (la regió que més tard s'ha d'anomenar Catalunya vella) no deuen ésser més ibèriques que abans, com ens demostra l'arqueologia, la cultura s'ha uniformat notablement. Aquesta gent no ibèrica no arriba a adoptar mai plenament la ceràmica pintada dels ibers, però la seva cultura és molt més similar a la ibèrica típica que no ho era abans. Fins en el cor de la regió central catalana, al poblat ja citat de Sorba, la terrissa

pintada és abundant al costat de supervivències molt més antigues. A més, totes les tribus catalanes van rebent, de part dels escriptors llatins, la denominació comuna d'ibers, extensiva a tots els habitants de la Península.

Creiem, finalment, que la conquesta pels ibers del nord de Catalunya fou un episodi més del moviment de balança entre el nord i el sud de què és teatre Catalunya des de la més remota antiguitat. A la zona pròpiament pirinenca és possible que no vagi arribar l'onada ibèrica i que, com en tantes altres ocasions, aquell territori va quedar un xic al marge dels esdeveniments de les regions litorals i prelitorals.

L'ETNOLOGIA DE CATALUNYA A L'ÈPOCA IBÈRICA

Bosch-Gimpera, que ha aprofundit l'estudi dels textos, comparant-lo amb els resultats de l'arqueologia, arriba en aquest punt a conclusions bastant fermes, que, sintetitzades, vénen a donar la taula següent :

I Pobles ibèrics veritables	{ Edetans
	{ Ilergetes (o ileraugates) - Ilercavons
II Pobles de base neoeolítica influïts posteriorment pels celtes i dominats després, durant un quant temps, pels ibers	{ Indigetans
	{ Laietans i lacetans
	{ Cossetans

III Pobles de base neoeolítica que probablement no arribaren a sofrir la dominació ibèrica

Ausetans (solament en part, perquè, si Girona pertany als ausetans, forçosament haurien d'ésser dominats pels ibers, que d'altra manera no haurien pogut arribar més al nord).

Bergistans

Ausoceretes - Castellans

Ceretans

Altres pobles del Pirineu occidental català, de nom desconegut.

ELS IBERS EN SENTIT ESTRICTE. — Com ja hem fet remarcar, la denominació d'època ibèrica aplicada al temps que s'estén des del segle VIe a. de J. C. fins a la romanització, igualment que el nom d'ibers donat al poble que ocupava Catalunya en aquella època, i el de cultura ibèrica referit a la que era pròpia dels ibers, només són admissibles donant-los un sentit molt ample, el que empraren els romans en el moment tardà de la conquesta i de la colonització definitiva, i que posteriorment ha estat adoptat per tothom. Però la primera cosa que cal fer en un estudi etnològic és distingir els veritables ibers de les tribus a què hom donà tardanament aquesta denominació, encara que no fos justificada ni per la raça ni per la cultura, malgrat el domini temporal ibèric a què ens hem referit.

Com s'ha dit més amunt, la identificació racial dels ibers en sentit estricte amb el poble que Bosch-Gimpera ha anomenat «de la cultura d'Almeria», és quelcom relativament ferm i comporta el fet interessant de la presència d'ibers a la nostra terra ja des del neolític. La gent de la cultura

millor dit, totes les planes litorals del regne de València des dels nuclis muntanyosos de la província d'Alacant vers el nord; però, així com en les parts central i meridional d'aquestes planes llur domini no passava gaire cap a l'interior, més amunt, al Mestrat, sembla que les valls que acaben a la plana, i encara la muntanya propiament dita, eren edetanes.

Efectivament, el periple d'Aviè indica que, darrera les tribus ibèriques de la costa, vivien altres tribus, com la dels beribraces, que eren cèltics. Com que el navegant que escrigué el periple, solament podia conèixer la costa i, al més, el territori interior en molt estret contacte amb la costa, es pot suposar que en aquesta zona els edetans no ocupaven una extensió territorial considerable. L'arqueologia confirma, almenys en l'estat actual dels nostres coneixements, aquesta suposició, ja que les estacions conegudes a la muntanya de la província de València pertanyen exactament a l'extens domini de la cultura anomenada post-hallstàtica del centre de la Península, filiada directament amb els pobles cèltics. És verament notable la coincidència d'aquest límit dels edetans, obtingut per indicis literaris i arqueològics alhora, amb la diferenciació lingüística actual entre els habitants de la plana valenciana, propiament valencians, i els de la zona interior, de llengua espanyola. I és molt probable que un estudi de l'etnografia i de l'antropologia d'aquesta regió donés per resultat de fer-nos veure que la diferenciació lingüística no és pas l'única que hi ha entre

els pobles de la plana i els de la muntanya, sinó solament la més visible.

Més al nord, els edetans puguen per la vall de l'Ebre, i com que, en època tardana, Salduvia (Sargossa) els pertany, i no sembla que en aquell territori hi hagi hagut grans modificacions, podem suposar que ja anteriorment era així. Tota la comarca ben explorada del Baix Aragó seria edetana; i aquí es suscita un altre problema, del major interès. En els poblats més antics del Baix Aragó contemporanis a la brillant civilització del sud-est, la cultura és molt més pobra, i un dels seus elements característics és la terrissa feta a mà i amb decoracions en relleu, de tradició de la cultura de les coves i no pas filiada amb la ceràmica llisa de la cultura de la costa. Això podria ésser interpretat en el sentit que existia a la regió un gran sedimènt pre-ibèric semblant al de certes comarques de Catalunya.

Pel nord, el límit dels edetans varia amb el temps. Una notícia d'Estrabó, que sembla presa de fonts antigues, diu que al nord de l'Ebre viuen alguns edetans. Això, tal com hem dit, donaria als edetans la comarca de Tortosa i probablement tot el país fins al Coll de Balaguer, que determina una separació comarcal molt precisa amb el Camp de Tarragona. Com que posteriorment el baix Ebre està ocupat per la tribu dels iler-cavons, hem de creure, si la cita del geògraf grec és fidedigna, que en aquesta comarca hi ha hagut una conquesta o invasió. De tota manera, cal remarcar que la diferència entre edetans i iler-cavons sembla ésser

molt petita i que tots dos pobles són part de la gran comunitat ibèrica.

ELS ILERGETES I ELS ILERCAVONS.—Aquests dos pobles semblen tenir entre ells un gran parentiu, que es desprèn no sols de llur nom, format amb la mateixa arrel, sinó també de la forma com són citats en les fonts literàries. Hecateu, en un dels escassos fragments conservats, esmenta el poble dels ilaraugates ⁽¹⁾, que es pot identificar amb un d'ells. Les planes d'Urgell, la Ribera de Segre, probablement la Llitera, i encara territoris de més enllà, semblen ésser el domini tradicional dels ilergetes. Llur ciutat, Ilerda, devia ésser un poblat més gran que la generalitat dels poblats ibèrics; la seva avantatjosa situació sobre el pas del riu i en mig d'una extensa comarca relativament ben poblada, degué fer-la perdurar en l'època romana, fins a obtenir una certa anomenada, no pas sempre de grandesa.

El punt discutit del domini ilergeta és el referent a la seva zona marítima. Si Hecateu esmenta els ilergetes tot i que només cita pobles que tenen contacte amb el mar, cal admetre que hi hagué un moment en què els ilergetes hi arribaren. Per contra, en les fonts tardanes, més explícites, resulta que el domini ilergeta és exclusivament interior. En aquesta època tardana hom esmenta els ilercavons, a què ens hem referit abans, els quals estan no solament a la comarca de Tortosa, sinó a

(1) Ἰλαρυγᾶται, οἱ Ἰβηρες.

la Plana de Castelló. Si, abans, en aquests territoris hi havia edetans, caldrà concloure que el Camp de Tarragona fou un cert moment ilergeta i que sols més tardanament l'ocuparen els cossetans, esmentats en el segle IIIe. Com que la presència d'edetans a Tortosa es funda només en la cita confusa d'Estrabó a què ens hem referit, també es podria postular que la cita d'ilergetes a la regió de la costa es refereix als esmentats ilercavons i que el Camp de Tarragona no ha estat mai ilergeta. Bosch-Gimpera s'inclina a la primera d'aquestes dues hipòtesis, no sols per creure explicable i aprofitable la cita d'Estrabó, sinó també per considerar que les comunicacions naturals entre la plana d'Urgell, o sigui el territori interior ilergeta, i la comarca de Tortosa són difícils, mentre que la sortida natural d'aquella comarca al mar és Tarragona. Això és indubtablement cert: la via de Tarragona a Lleida ha existit en tots els temps; el camí del Francolí és, sens dubte, el més natural dels passos per anar al mar des d'aquella terra interior, no solament per ésser el més curt, sinó per ésser el que presenta un nombre menor d'obstacles naturals. Únicament la via Tàrrrega-Segarra-Noia-Llobregat és igualment aprofitable i còmoda, però en el nostre cas cal no pensar-hi, perquè sabem positivament que era ocupada per altres pobles, de la mateixa manera que el seu acabament natural, Barcelona.

Tenint present la data que hom sol atribuir a les muralles de Tarragona anomenades ciclopies (segle VI-IV, o, en tot cas, abans de la conquesta

creiem que hi ha una major proporció de terrissa pintada que en els poblats del nord. Dessota, en capes més fondes, hi ha terrissa a mà, negrosa, de tradició neo-eneolítica, però poc decorada. Aquesta estratigrafia val a dir que cal comprovar-la abans de poder-la donar per definitiva.

Fora de Tarragona, les dues estacions del Camp millor conegudes són el poblat de Valls i el forn de terrissa de Fontscaldes. El poblat de Valls⁽¹⁾ donà un enorme predomini de terrissa llisa a torn, especialment fragments d'àmfores ibèriques, però al costat d'aquestes i de terrissa grisa fina, tipus Puig Castellar-Cabrera i d'altra d'hellenística, sortí una major abundància de terrissa pintada que en els poblats de la costa de més al nord. És de remarcar un fragment pintat amb un ocell que recorda extraordinàriament un vas pintat del poblat de Sidamunt, amb un motiu semblant, dibuixat en un estil absolutament parió. El forn de Fontscaldes és un forn de terrisseria en el qual hom fabricava alhora vasos pintats i vasos sense pintar. La monotonia de les decoracions, i encara de les for-

(1) Aquest poblat devia ésser molt gran. En ésser construïda l'estació del ferrocarril i urbanitzada la placeta que hi ha al davant i el passeig que hi porta, hom trobà restes, de les quals no se'n conservà res; més tard, en fer noves troballes, hom en recollí la notícia, ja força antiga. Tals troballes, fetes l'any 1923, en ocasió d'explorar unes terres per a un camp de fútbol situat entre el passeig de l'estació i el torrent de Sant Francesc, foren també en gran part perdudes. De tota manera, nosaltres, per delegació de l'Institut d'Estudis Catalans, poguérem excavar part de dues cambres, el material de les quals és inèdit. És possible que encara es facin noves troballes entre aquest camp i el passeig esmentat, però l'estat d'urbanització del lloc dificulta l'intent de noves excavacions.

mes d'aquests darrers, pot ésser explicada fàcilment pel fet d'ésser aquesta estació, no un poblat al qual van a parar materials procedents de fàbriques diverses, sinó precisament un taller especialitzat en determinades formes i decoracions, les quals, executades per un curt nombre d'artesans, és natural que tinguin una extremada similitud. De tota manera, cal reconèixer que l'art dels terrissaires de Fontscaldes era inferior al de la majoria dels tallers que servien les necessitats dels pobladors de Sidamunt i, en general, de l'Urgell. Però, malgrat que això pugui fer pensar a una indústria amb menys tradició en la comarca, ens sembla difícil que en les regions més septentrionals de la costa catalana haguessin existit mai tallers de vasos pintats, importants com el de Fontscaldes. Altres forns ibèrics trobats en les dites comarques (el de Rubí, per exemple), són simplement de terrissa sense pintar.

Tot això pot ésser interpretat en el sentit que el Camp de Tarragona tingué en tot moment una gran relació amb l'Urgell i els territoris pròpiament ibèrics, malgrat que els cossetans no siguin citats com una tribu específicament ibèrica.

ELS POBLES NO IBÈRICS.—Les fonts antigues que ens parlen d'un domini ibèric de tot Catalunya anomenen, però, diverses tribus sense dir-nos que siguin específicament ibèriques. És més, el periple d'Aviè, quan n'esmenta algunes, fa constar que en temps anteriors havien estat tribus no ibèriques, però que en aquell moment estan domina-

des pels ibers; és el cas dels ausoceretes i dels ceretes (vers els anys 508 i següents). I ja sabem que una dominació no suposa pas una assimilació cultural i, encara menys, ètnica.

Els pobles esmentats pel periple d'Aviè, són: els indigetes, des d'un lloc impossible de precisar, però situat més amunt de Barcelona, fins al Pirineu, en tota la regió de la costa; al Pirineu (cal entendre el Pirineu marítim o pròxim al mar), els sordons; a l'interior, els ausoceretes i els ceretes. Hecateu cita, sense cap mena de localització, uns misgetes, «tribu dels ibers»; ha estat formulada la hipòtesi que aquest nom faria referència a llur caràcter de poble barrejat i que contenien elements preibèrics i ibèrics.

El que hem dit del caràcter de la cultura material en aquesta part de Catalunya, reforça la creència en una diferència ètnica d'aquests pobles respecte dels de la meitat meridional del país.

ELS INDIGETES.—De tots els esmentats pobles no ibèrics, el que sembla tenir una personalitat més acusada és el poble dels indigetes, que és pròpiament el poble de l'Empordà. Ben coneguts dels grecs, ja que eren els veïns immediats de la colònia d'Emporion, llur litoral (*littus indiceticum*) és descrit amb força detall pel periple d'Aviè, anterior a la fundació de la colònia; la qual cosa vol dir que ja abans d'aquest fet capital, el litoral empordanès era freqüentment recorregut per les naus hel·lèniques; no sembla, però, que les relacions deguessin ésser molt intenses, ja que els ha-

bitants són descrits com a «gent dura, gent feroç en la caça» ⁽¹⁾.

El domini dels indigetes devia ésser les dues comarques de l'Alt i el Baix Empordà. Per l'interior no sembla que ocupessin la Selva, puix que Girona (ho sabem per fonts tardanes) era una ciutat dels ausetans. El fort massís de les Gavarres, encara avui dia poc poblat, devia ésser el lloc de límit entre indigetes i ausetans per aquesta banda. Per la conca del Ter el límit natural més marcat (sense ésser-ho gaire) és el pas de Sant Julià de Ramis. Per la banda de l'Alt Empordà tota delimitació ha de fundar-se en simples hipòtesis basades en la situació geogràfica. Pel nord el límit pirinenc sembla molt clar, però de totes maneres no és pas segura l'atribució del muntanyam de la península del Cap de Creus.

És ben poc el que coneixem de la cultura dels indigetes fins a una època molt tardana, llindant amb la conquesta dels romans, i encara per al segle III la documentació és sumament precària. Es pot dir que les úniques estacions que coneixem en territori indigètic són una necròpolis de sitges a Sant Feliu de Guíxols, ben semblant a les que hom ha estudiat més al sud, a la Costa de Llevant i al Vallès, i restes de tres poblats no explorats: el de Carmany, el de la Plana Basarda i un a Lloret de Mar. Del primer, situat al terme de Regencós, no coneixem més que el recinte, la data del

(1) ... *post indigetes asperi se proferunt, gens ista dura, gens ferox venatibus...* (versos 523-24).

qual encara és insegura; el mateix podem dir del darrer, que es troba al terme de Lloret. Al de la Plana Basarda, en les muntanyes que dominen per la banda sud la Vall d'Aro, hi ha alhora una necròpolis de sitges i restes de construccions que han de pertànyer a un lloc de l'habitatge.

ELS CERETES, ELS AUSOCERETES I ELS AUSETANS.— Els dos primers pobles, citats pel periple d'Aviè, i el darrer, anomenat en les fonts tardanes (de la mateixa manera que ho són els ceretes), constitueixen les tribus de l'interior de Catalunya. Els ceretes vivien a la Cerdanya, en plena zona pirinenca; i no creiem que el domini dels ibers arribés mai fins aquell lloc. El nom d'ausoceretes ens sembla que respon més aviat a una confusió en el nom de les dues tribus. Quant als ausetans, llur domini, prou conegut, era la Plana de Vic i fins a Girona. Per bé que ara les relacions entre les dues comarques siguin poc fàcils, cal no oblidar que es tractava de pobles en gran part dedicats a la ramaderia o la caça, per als quals la serralada del Collsacabra i les Guillerries constituïen un lloc excel·lent de refugi i fins d'habitatge normal. Es pot dir que, fora d'algunes restes conegudes prop de Vic, res més no coneixem d'aquestes tribus. Sembla que en tota aquesta zona perdurà la cultura en gran part indígena de la primera edat del ferro. Pel que fa a les muralles de Girona, reservem llur estudi per a quan tractarem de la Girona romana.

LES TRIBUS DEL CENTRE-EST DE CATALUNYA ESMENTADES PER LES FONTS TARDANES.— Les fonts del segle III esmenten els cossetans al Camp de Tarragona; els laietans a la costa central de Catalunya, entre els cossetans i els indigetes; uns lace-tans a les valls del Llobregat i el Cardoner, i hi ha qui suposa que són els mateixos laietans; uns bergistans a l'alt Llobregat, i uns castellans en un lloc que de fet no pot localitzar-se. En els autors que descriuen les guerres cartagineses i la conquesta romana surt, encara, el nom d'altres tribus, de molt difícil localització.

Com que la situació de tots aquests grups no la coneixem fins al moment de la conquesta romana, preferim deixar el seu estudi, així com la indicació de localitats que els corresponen, per al volum relatiu al poblament romà. Ara direm solament que la cultura dels laietans és la que millor coneixem, per les estacions, relativament nombroses, que en tenim al Vallès i a la Costa de Llevant. Dels cossetans ja hem esmentat els problemes que ofereix llur entrada al Camp de Tarragona, en parlar de la localització dels ilergetes. De tota manera, sembla dibuixar-se el fet d'una gran afinitat cultural entre aquestes tribus de la regió central de Catalunya. La cultura de la costa, amb la seva ceràmica pobre sense decorar, seria llur exponent més característic; la forma d'enterrament en sitges és molt pròpia d'ells, encara que no única.

DISTRIBUCIÓ DEL POBLAMENT

L'examen general de les restes ibèriques que ens són conegudes dona la sensació que el país era bastant poblat, en especial al segle III. Abans les troballes es rarifiquen i donen la sensació de correspondre a un poblament menys dens. Ni caldria dir que, ni per al segle III, parlem d'una densitat que es pugui comparar a l'actual, però en aquell moment els nostres camps eren lluny d'ésser deserts. A les comarques relativament ben explorades, les restes de poblats de data aproximadament contemporània es compten per dotzenes. Aquest és el cas de l'Urgell, de la Ribera del Segre, de la mateixa Costa de Llevant.

L'URGELL.—A l'Urgell, com és prou sabut, els terrenys que havien format el fons del llac miocènic han estat excavats, durant el quaternari, per l'aigua i els elements atmosfèrics, deixant ací i allà gran nombre de tossals formats per capes molt horitzontals d'argiles, margues i sorres més o menys granades. La part superior d'aquests tossals és plana i representa, més o menys gastat, el primitiu fons del llac. Els vessants d'aquests turons tenen una configuració molt típica; les capes menys resistents han estat parcialment emportades per l'aigua, i les capes més dures superiors, mancades de base en llurs extrems, s'han trencat, formant, pels vessants, estimbals de roques planes poc consistents, mentre que a dalt queda una plata-

forma rocosa, de contorn sinuós. Aquests tossals, pelats de terra conreable, als quals, per causa de llur elevació (de 30 a 50 m. per terme mitjà) sobre el nivell general de la plana, no ha arribat en cap època el regadiu, foren el lloc adequat de la regió per a l'establiment dels poblats ibèrics.

Malauradament, la manca de bona pedra i l'abundància d'argila ha fet que la majoria fossin construïts amb tobots assecats al sol, que l'aigua ha dissolt fins a esborrar, de vegades totalment, la planta del poblat, el qual és sols testimoni per un gran escampall de terrissa, generalment molt esmicolada, que es troba a flor de terra, al cim i pels vessants dels tossals.

Hom no ha pas fet el catàleg de les restes de poblats ibèrics de l'Urgell, però les conegudes ja són molt nombroses. Esmentem el Tossal de les Tenalles, de Sidamunt; el Tossal del Mort, a Tàrraga; i altres tossals a Bell-lloc (la Plana del Corneli i la Trona de Sant Just), Miralcamp, Arbeca, Belianes (Castell-Salvà), Maldà (Maldanell), Sant Martí de Maldà (la Fogonusa), Rocafort de Vallbona, Tornabous, Verdú (Els Estanglells), Cervera (la Conillada), etc. Tots són aproximadament contemporanis i corresponen al segle III. És possible que alguns amaguin restes anteriors o hagin esborrat les petjades d'ocupacions més antigues.

- LA RIBERA DEL SEGRE.—La Ribera del Segre no es diferencia essencialment de l'Urgell. Només l'existència d'un riu considerable ha estat de tots temps un motiu de concentració del poblament.

Ara veiem a la canal del Segre, des de Balaguer fins a l'unió amb l'Ebre, un bon nombre de nuclis humans considerables, més grans i més propers els uns dels altres que en les terres allunyades del riu, el mateix a la seva dreta que a la seva esquerra. En l'època ibèrica devia esdevenir quelcom semblant. Les restes dels poblats ibèrics, molt degradades, es troben no al costat del riu, sinó als tossals que el dominen. Prop de Seròs i d'Aitona n'han estat senyalats diversos, i també al de Balaguer. Hi havia, encara, Lleida, prou coneguda pels textos, per bé que els testimonis arqueològics de la Ilerda ibèrica siguin insignificants⁽¹⁾. Una exploració metòdica de la Ribera del Segre donaria a conèixer un nombre insospitat de poblats.

tellar (del qual parlarem més endavant), Castell Ruf, Burriac, Céllecs, Alfar, a més d'un altre, molt enrunat, prop de Badalona, el Mas Boscà; i segurament que encara n'hi ha d'altres. Castell Ruf està en una petita eminència pròpiament vallsana, lligada, però, a la carena principal. Des del lloc del poblat hom domina directament les terres planes de Mollet, que queden a ben poca distància. No hi ha dubte que, a part de les activitats supletòries i secundàries de la caça, els pobladors de Castell Ruf devien tenir conreus en aquestes terres planes, però havien preferit situar llurs habitacions en aquest petit turó que les domina, tot oferint-los una major seguretat. La situació dels altres poblats és igualment típica. En conjunt, aquests poblats, molt més petits que els vilatges actuals i molt menys densos, no ens indiquen pas un poblament comparable al modern, però representen una zona de poblament superior a l'actual de les nostres contrades pirinenques.

El fet d'ésser, aquests poblats, construïts de pedra, encara que posada en sec, ha ocasionat que, malgrat l'enrunament extremat de la majoria, hagin deixat més romanalles visibles que els de l'Urgell i el Segrià. Però, en canvi, llur situació menys visible en fa més difícil la recerca.

Seguint la costa en direcció al sud-oest, tenim el probable poblat ibèric del Montjuïc (vegeu més endavant); el d'Olèrdula, amb la seva forta muralla; i, molt més al sud, Tarragona, amb el seu formidable cercle defensiu. Són poblats situats en una posició ben semblant als de la Costa de Lle-

vant, és a dir, no arran de la marina, en el baix litoral, sinó encimbellats en turons dominants i de vegades bastant allunyats del mar (Olèrdula).

Anant ara a l'interior, en una comarca bastant explorada, la de Solsona, ja hem esmentat la presència dels tres poblats del Castell Vell de Solsona, del Vilaró d'Olius, i de Sant Miquel de Sorba, que ens demostren que als primers esgrao-naments, preludi de la regió pirinenca, no mancaven els vilatges ibèrics.

A les regions on no s'ha fet cap exploració seriosa, també abunden les notícies de poblats. En territoris limítrofes a Catalunya i que tenien una vida similar a la de les comarques catalanes, s'esdevé el mateix.

LA UNITAT DEL POBLAMENT IBÈRIC: EL POBLAT

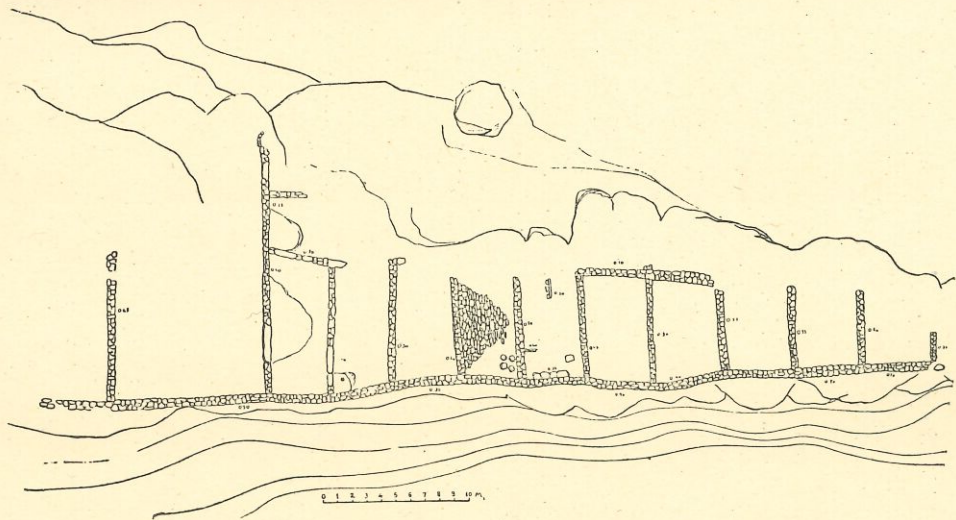
La unitat de la població ibèrica és el poblat, o sigui el conjunt d'habitacions o cabanes, independents les unes de les altres, però reunides per un mur que les volta i en fa una veritable unitat. L'habitació isolada és desconeguda. Fins en les estacions ibèriques de proporcions més reduïdes (com el poblat de La Gessera, a Caseres) les diferents habitacions, amb plena personalitat cadascuna d'elles, no com les cambres d'una casa, queden perfectament determinades. Demés, l'organització política dels ibers té també en el poblat la seva expressió més genuïna. En efecte, la cèl·lula política ibèrica és el poblat (parlem dels ibers

del nostre país, prescindint del boirós regne de Tartessos); la tribu és una entitat molt imprecisa que uneix el conjunt dels poblats d'una comarca emparentats per vincles sobretot ètnics, les arrels dels quals devien ésser molt antigues. Els poblats d'una mateixa tribu o de tribus diferents s'uneixen de vegades per una causa comuna, però això és poc freqüent. Aquestes unions són efímeres i molts poblats devien quedar-ne al marge. En general, cadascú lluita per la seva sola conservació, acarissadament, però isoladament.

El fet polític i geogràfic del poblat ens explica la poca mobilitat dels ibers i llur escàs esperit de conquesta, qualitats tan diferents de les dels celtes i germans. Hi ha, certament, a Catalunya mateix el fet del moviment dels ibers vers el nord, a què ens hem referit, que fa arribar llur influència fins al Roine. Però aquest moviment pogué tenir el seu motor en l'esperit inquiet dels celtes de Catalunya i del sud de França, que és possible que sovintegessin les expedicions vers el sud en terres pròpiament ibèriques, fins a determinar una reacció de la gent que ocupava aquestes. Després, el paper dels ibers és ben passiu. Es pot dir que les colònies forasteres de fenicis i grecs no han de témer gran cosa d'ells, malgrat llurs provades virtuts militars de valor i sobrietat. A tot estirar, devia haver-hi qüestions isolades amb els poblats veïns, mai una veritable guerra contra una tribu sencera. El fet és que cada colònia esdevé un centre pacífic d'atracció de les poblacions comarques. No per això cal creure que els ibers fossin

POBLAT DE LES ESCODINES BAIXES (MASSALIÓ)

(De *La Civilisation ibérique du Bas-Aragon*, de P. Bosch-Gimpera)

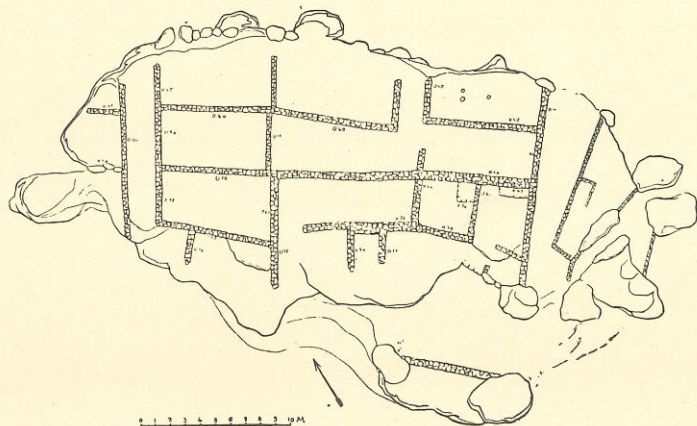

gent pacífica i submisa. N'hi ha prou amb veure que fins llurs poblats més insignificants tenen un mur que els defensa, per a poder afirmar el contrari, però llur divisió els feia fer, en les guerres que tenien per teatre la pròpia terra, un paper de mers auxiliars. Això és el que s'esdevé en la gran lluita entre cartaginesos i romans. Tots els poblats s'uneixen a un dels partits, després de major o menor resistència o fins voluntàriament, però els pobles indígenes de la Península no tenen vot en la lluita. Més tard, en formalitzar-se la romanització, llurs lligues no foren mai de gran durada o solidesa. Recordem la revolta dels ilergetes. Cató i Pompeu, en gloriejar-se d'haver conquerit centenars de ciutats, en realitat no parlen més que de centenars de poblats, presos segurament d'un a un després de resistències heroiques, però inútils davant la força organitzada i superior dels romans.

SITUACIÓ DELS POBLATS.—El poblat, que, com hem dit, és la unitat de l'habitatge d'aquest període, i que és el veritable precedent del poble, lloc o vilatge dels temps posteriors, varia molt quant a les seves dimensions i s'adapta a totes les condicions geogràfiques de les diferents comarques de la nostra terra, però sempre té algunes condicions comunes que donen una certa unitat a totes les poblacions ibèriques. Aquestes condicions es refereixen al lloc escollit per a establiment dels poblats, als materials constructius, i a certes disposicions del conjunt.

Els ibers, i les tribus més o menys iberitzades

POBLAT DE LES ESCODINES ALTES (MASSALIÓ)

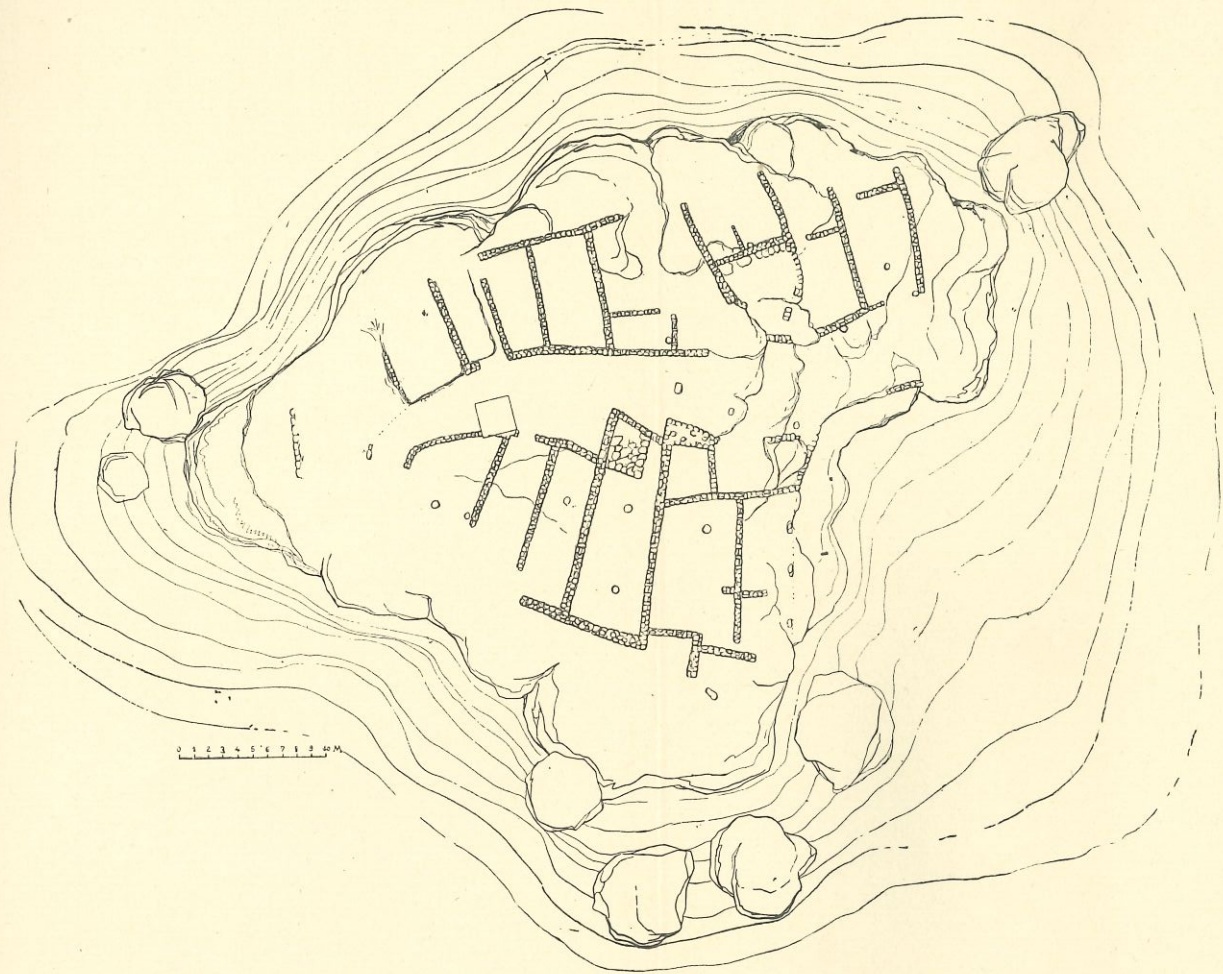
(De *La Civilisation ibérique du Bas-Aragon*, de P. Bosch-Gimpera)

que poblaven Catalunya i les regions veïnes, establien constantment llurs habitatges al cim de turrons que oferien condicions naturals de defensa. No és pas que els poblats ibèrics es trobin sempre en llocs molt encinglerats, però és raríssim de trobar-los en terreny pla. Fins en els casos en què era difícil de trobar una veritable muntanya, hom triava un lloc elevat. És el cas d'un poblat de prop de Sardanyola i del poblat de Rubí, que es compten entre els que estan en llocs més planers. De la situació típica dels poblats ibèrics són bons exemples Puig Castellar, Castell Ruf, Burriac, el Castellvell de Solsona, Sant Antoni de Calaceit, els Castellans, etc. Fer l'enumeració dels poblats que estan en aquestes condicions, seria fer l'enumeració de gairebé tots els coneguts. Aquesta disposició dels poblats ibèrics és heretada pels pobles medievals. Respon indubtablement a una gran inseguretat i a una perpètua lluita de veïns; lluita de segur no molt cruenta per la mateixa manca de mitjans de convertir-la-hi, però quasi ininterrompuda.

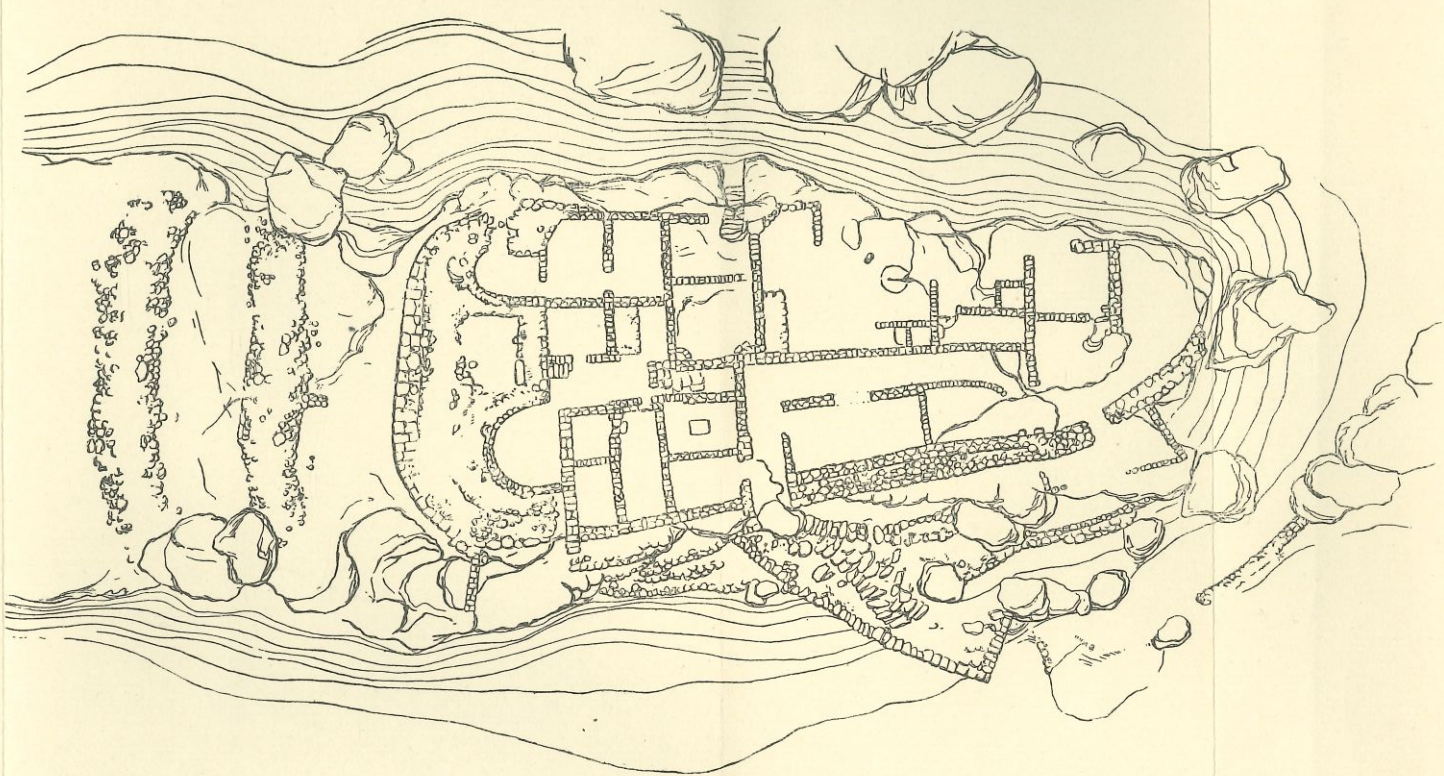
DISPOSICIÓ GENERAL DELS POBLATS.—Als poblats més antics (les Escodines Baixes de Massalió, al Baix Aragó, que representa el tipus més primitiu i que pot arribar al segle VI, i al qual semblen pertànyer els poblats del Mas de l'Hora i de la Vall de la Cabrera, també al Baix Aragó) les cambres que els formen, cadascuna de les quals és una casa, s'arreglaren unes a continuació de les altres. Les parets que donen a l'exterior són més gruixu-

POBLAT DEL PIURÓ DEL BARRANC FONDO (MASSALIÓ)

POBLAT DELS CASTELLANS (CRETES)

des que les que separen les cambres, i fetes de pedres més grosses; però en aquests poblats no es pot parlar de l'existència d'una veritable fortificació, car la porta de la casa dóna a l'exterior. La defensa devia ésser difícil i feble, i els veïns no podien auxiliar-se sinó sortint a fora, ja que les cases no es comuniquen interiorment.

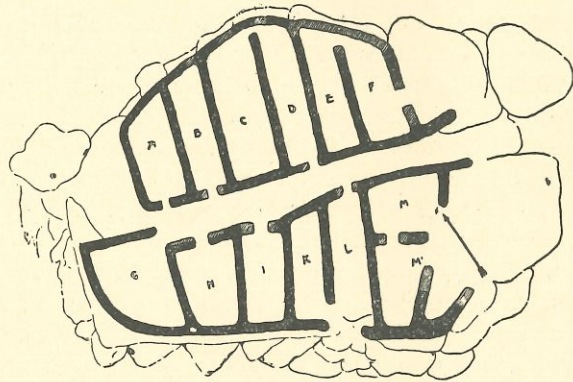
Tot seguit, però, el poblat esdevé de planta més complicada. A les Escodines Altes, lloc proper a l'esmentat suara, hi ha un altre poblat quelcom més perfecte i probablement posterior. Les cambres o cases es juxtaposen recolzant els respatl·lers de les unes en els de les altres i deixant a cada extrem del petit planell ocupat per les construccions ibèriques uns passadissos que són la gènesi del carrer. Així les cases formen un bloc en el qual és un xic difícil destriar les portes de comunicació i accés. Hi ha restes d'un mur que devia cloure tot el conjunt i que estava situat arran del pendís del turó. Al mateix terme de Massalió, un altre poblat una mica més recent, el de Sant Cristòfol, no té encara, malgrat ésser relativament extens, la planta amb carrer central, que hem de veure repetida més tard; però en la seva muralla sembla possible de destriar una petita torre rodona i altres sortints de planta quadrada.

Arribem, per fi, a la planta clàssica dels vilatges del segle iv, dels quals tenim un bon exemple en el de la Gessera, de Caseres (comarca de Gandeda). Hi ha un estret carrer a la part central, al qual s'aboquen les portes de totes les cambres. Exteriorment, el mur que fa de respatl·ller a les

cases és més gruixut. Una sola obertura o porta dóna entrada a tot el poblat. Aquest quedava verament defensat, i la minúscula comunitat humana que hi habitava estava unida pels llaços d'una estreta convivència.

Més tard, els poblats es compliquen amb nombroses obres accessòries, encara que en llocs com el Piuró del Barranc Fondo (Massalió), perdura l'antiga planta senzilla, amb carrer central. Ben sovint la disposició de les construccions i la mateixa tècnica constructiva ens permeten de seguir l'eixamplament dels poblats i llurs restes humils ens parlen del progrés i el desenrotllament de la cèl·lula ibèrica que els ocupava. A Sant Antoni de Calaceit és on queda més clarament visible aquest progrés. La part alta del tossal està ocupada per un veritable poblat del tipus més antic, amb el seu estret carrer central amb cases a cada banda; les construccions són fetes de parets de pedres molt petites i molt irregulars, les cases tenen generalment una sola cambra; un veritable mur de tanca rodeja aquesta part del poble. Més tard, el nombre d'habitants devia créixer i calgué engrandir-lo. Llavors es feren noves construccions al vessant meridional del turó, que és el dependent més suau. Les noves cases són més grans, amb multiplicitat de cambres i amb veritables progressos constructius, com són les escales i, en algun cas, l'existència d'un estatge o pis superior, clarament determinat. Les edificacions d'aquesta part baixa són fetes amb pedres ben escairades i el conjunt ofereix un progrés de tècnica conside-

POBLAT DE LA GESSERA (CASERES)

(De *La Civilisation ibérique du Bas-Aragon*, de P. Bosch-Gimpera)

table. La muralla del primitiu poblat fou parcialment enrunada per a donar lloc a la comunicació entre les dues parts, però en queden prous vestigis per a testimoniar la seva existència. Una nova, robusta i perfecta muralla, amb una torre important, enclou, dins el conjunt, la part nova del poble.

En altres poblats l'expansió no resulta tan clara com a Sant Antoni de Calaceit; més aviat es manifesta amb construccions fetes extramurs. És el cas del poblat dels Castellans, també a Calaceit, de reduïdes dimensions, però molt ben defensat i que, per haver estat ben excavat i tenir les ruïnes en un estat de conservació superior a la general dels poblats ibèrics, ha permès un estudi força complet (vegeu més endavant).

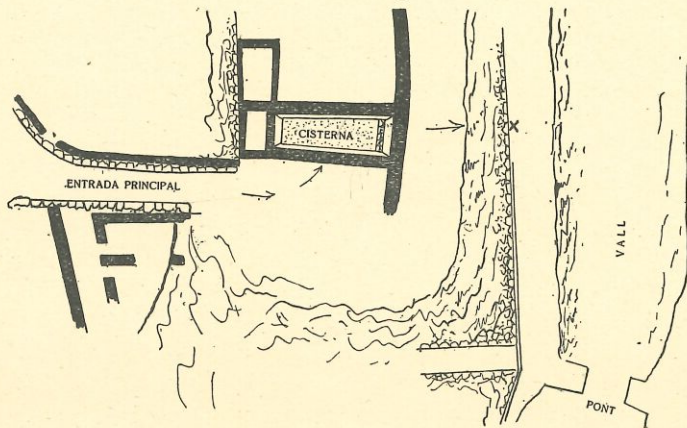

En alguns llocs ha estat possible de determinar algun detall tan interessant com el proveïment d'aigua. A Sant Antoni hi havia una gran bassa, situada a l'entrada del poblat, que recollia l'aigua dels carrers i cobertes d'aquest. Quedava extra-murs, però una muralla complementària el defensava, de manera que, en cas de setge, els calaceitans podien disposar del seu imprescindible contingut. Els pobles de la comarca en l'actualitat es valen de basses semblants per a llurs necessitats. Això ens diu que les condicions de clima no han canviat de l'època ibèrica fins ara. Al poblat aragonès d'Azaila (a uns 60 qm. de Calaceit), de data de totes maneres posterior a Sant Antoni i on hi ha moltes coses romanes, la part alta o acrópolis es valia d'un gran dipòsit quadrangular ben revestit de pedra i que té uns deu metres de llargada per tres d'amplada i set de fondària, amb una cabuda d'uns 200 m.³ (1). A la dita acrópolis les pendents dels carrers estan meravellosament ben estudiades per a portar l'aigua cap a l'esmentat dipòsit i cap a un altre lloc de la part oposada del poblat. De tota manera, hi ha el dubte que part d'aquesta regularització sigui de data romana.

En cap dels poblats ibèrics de Catalunya i del Baix Aragó fins ara excavats, no s'ha pogut determinar l'existència de temples o llocs de culte. Tampoc coneixem en aquestes terres cap santuari

(1) Devem aquestes dades inèdites a l'amabilitat de l'excavador d'Azaila, Joan Cabré, al qual expressem el nostre agraïment.

PLANTA DE LA GRAN CISTERNA DE L'ACRÒPOLIS DEL POBLAT D'AZAILA

Les fletxes indiquen el sentit de la inclinació del sòl. Escala : 1 × 640.

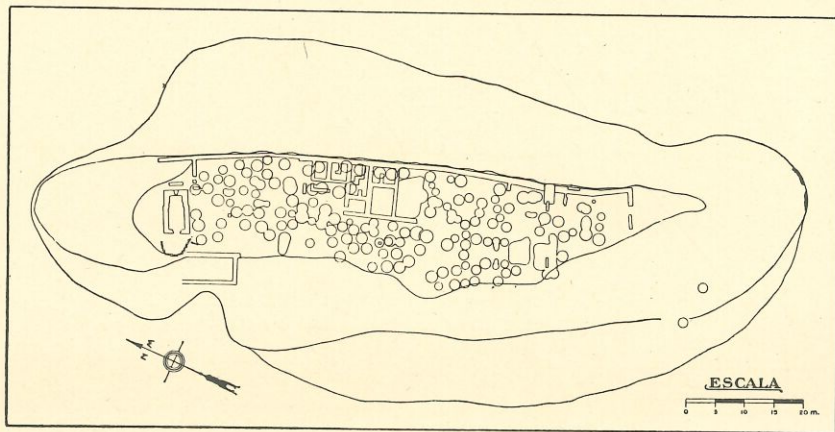
Dibuix de J. Cabré.

a semblança dels d'Andalusia i del sud-est de la Península.

DIMENSIONS DELS POBLATS.—Les dimensions dels poblats ibèrics són molt variables; van de mides mínimes, com les de la Gessera (17 m. de llarg per 12 d'amplària mitja), amb un àrea d'un centenar de metres quadrats (és a dir, inferior a la de moltes cases actuals), fins a recintes de veritables ciutats, com el recinte ibèric de Tarragona. Entre els dos extrems hi ha tots els graus de transició.

A la Gessera hi ha almenys nou cases independents ben delimitades, i encara és possible que algunes d'elles, que comprenen més d'una cambra, fossin de fet més d'una casa. Aquest vilatge infinitament petit podria tenir 50 i més pobladors. A les Escodines Baixes la línia de construccions té uns 70 m. de llarg i s'hi veuen més de deu cases, molt més grans que les de la Gessera. A les Escodines Altes l'àrea del poblat és de 40×20 m., però el nombre de cases fa de mal dir, per la complicació i poca claredat de la planta, en la qual no es destrien bé les portes d'accés a les cambres. Sant Cristòfol té uns 70 m. de llarg per uns 20 a 25 d'ample. El Piuró del Barranc fondo ocupa uns 1.200 m.², i el carrer central té de 4 a 6 m. d'amplada, mentre que el de la Gessera sols té 1'50 m. Sant Antoni de Calaceit és, comparativament a tots els citats, un gran vilatge. En general, sembla que els poblats del segle III són majors que els més antics, sense que això sigui

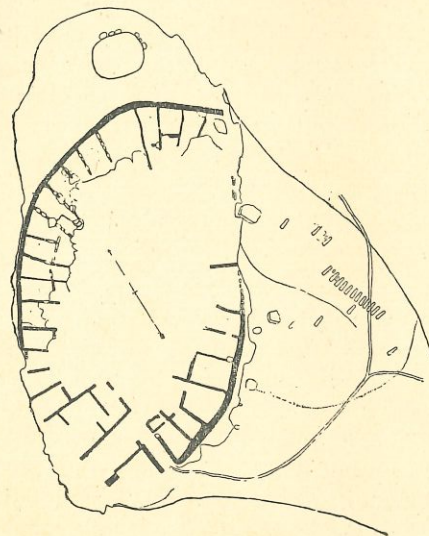
PLANTA DEL POBLAT IBÈRIC DE SANT MIQUEL DE SORBA, AMB EL SEU CAMP DE SITGES
(De Poblado ibérico de San Miguel de Sorba, de J. Serra Vilaró, Memoria 44 de la Junta de Excavaciones)

una regla absoluta. Sant Antoni té una llargada màxima d'aprop de 150 m. i una amplària mitja de 50. Si considerem compreses en la seva àrea les construccions unides al dipòsit d'aigua que hem esmentat, trobem una superfície d'uns 7.000 m.² distribuïts en aquesta forma: part alta i més vella del poblat, 2.800 m.²; extensió més moderna, 1.600; annexos de la bassa i de les seves fortificacions, 2.600 m.².

Puig Castellar (per la seva descripció vegeu més avant) té prop de cent metres de llargada per més de 50 d'amplada i és més gran que la majoria dels poblats del Baix Aragó. Céllecs té un mur d'un perímetre total de uns 230 m. que enclou una superfície de més de 3.000 m.². A Alfàr un mur quasi rectilini té 250 m. de llargada, de la qual cosa es pot deduir que el poblat era molt gran, encara que la seva forma fos allargada. Menys elements de judici tenim de Burriac, ja que, si bé un mur existent que va de nord a sud i està defensat amb torres quadrades té 300 m. de llargada, és poc segur si era part del recinte del poblat o si voltava una àrea anexa destinada a clos per a guardar el bestiar. El mur d'Olèrdula té 150 m. de llargada i sols representa la quarta part del perímetre de la ciutat ibèrica, ja que pels altres llocs aquesta estava defensada pels espaldats de la muntanya.

A l'interior de Catalunya, Sidamunt ocupava la plataforma d'un tossal de 125 m. de llarg per una amplada de 15-25 m., i entre els poblats poc explorats de l'Urgell és un tipus mitjà. Dels tres

POBLAT IBÈRIC DE VILARÓ D'OLÍUS

Escala aproximada: 1 x 1300.

poblats de la comarca de Solsona que ens són ben coneguts, el d'Olius, de planta circular allargada, té l'eix major de 70 m. i el menor de 40; el perímetre de la muralla (només conservada en part) és de prop de 200 m., i l'àrea compresa en ella, de quelcom més de 2.000 m.². Arrimades al mur, es poden destriar fins una trentena de cases, la major part de les quals tenen una cambra única; però la part central del poblat, massa gran per ésser una sola plaça, devia contenir altres construccions, de les quals no ha subsistit cap resta.

El poblat de Sorba es troba en un planell de 98 m. de llarg per 23 d'amplada, però la secció on es troben les sitges típiques d'aquest vilatge és més petita i no té més que 70 m. de llarg per 20 d'amplada màxima. L'àrea del de Castellvell de Solsona és més difícil de determinar, a causa de les construccions modernes que hi ha al damunt, però no devia diferir gaire de les d'aquests altres dos poblats comarcans.

En resum, els vilatges ibèrics tenen, en general, una superfície molt reduïda, inferior a les dels nostres petits llogarrets; però el fet d'ésser murallats comprimeix al llur interior les construccions, reduint l'àrea ocupada per cadascuna d'elles, i fa que puguem afirmar que un poblat tenia, en igualtat d'extensió, més veïnatge que un poble modern i fins que un poble medieval murallat. En efecte, en aquests, dues construccions tan freqüents que es poden considerar constants, són l'església i la casa senyorial, les quals solen ocupar una superfície proporcionalment considerable i escassament habitada, aquestes construccions manquen en els poblats ibèrics.

MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ.—Els materials constructius dels poblats ibèrics són sempre terris; les parets són fetes de filades de pedres més o menys escairades, i posades en sec, al més unides per mitjà de terra pastada, però molt ben reblades amb auxili de pedres més petites que aguanten i uneixen les grosses. És una tècnica vivent en moltes construccions rústiques de diverses comar-

ques catalanes. A Calaceit hem vist fer, suara, edificacions importants pel mateix procediment, que no difereixen profundament de les ibèriques; en altres llocs s'esdevé una cosa semblant. En moltes pedres són ben visibles els senyals deixats pels cops de destrat en tallar-les. Ben sovint les parets de pedra sols arribaven a una petita alçada (fins a $1/2$ metre o a un metre), i més amunt la paret era de toves de terra assecada al sol. Aquesta diferència de procediment està supeditada a la natura dels terrenys on es troba el poblat. A Puig Castellar, on era difícil de proporcionar-se terra a propòsit per a fer tovots (calia baixar fins a les zones d'argila de Badalona), les parets sembla que eren fetes totalment de pedra. Es conserven murs d'1 m. i mig d'alçada, i cal pensar que l'alçada de les habitacions devia ésser la justa per poder-hi cabre un home dret. A diversos poblats del Baix Aragó ben estudiats (Les Ombries de Calaceit, Sant Cristòfol de Massalió, El Piuró del Barranc Fondo i altres), les restes de murs de pedra conservats tenen una alçada uniforme, que no sol passar de 50 cm., i més amunt hi havia les toves, de les quals en alguns casos s'han conservat restes, encara que la majoria de vegades han estat dissoltes per l'aigua. En fi, en llocs com l'Urgell, on la pedra és molt escassa, tal com hem dit, la construcció amb toves arribava fins a terra (cal recordar que avui dia aquesta mena de construcció hi és encara molt general). Per això en certs poblats, com el de Sidamunt, que estaven molt poc destruïts, com ho prova el fet de trobar-se els

vasos ceràmics quasi sencers, no s'han conservat a penes restes de les parets de les cases, que eren totes de terra assecada al sol.

Les cobertes eren fetes de brancatges recoberts de terra. Als poblats del Baix Aragó han estat freqüents les troballes de trossos d'argila seca que han conservat l'empremta de les branques a què havia estat adherida. En molts casos aquesta argila era cuita per l'acció del foc que havia destruït la cambra. Mai no s'ha trobat, a les habitacions ibèriques, lloses planes com les que es troben sovint en els poblats de l'Edat del bronze de les Balears i que servien per a cobrir les cambres. Tampoc no eren freqüents les columnes centrals de les habitacions, però sembla que, si en algun cas n'hi havia, eren de fusta.

LA CASA IBÈRICA. — Les cambres dels poblats ibèrics són sempre rectangulars i de dimensions que varien entre habitacions molt petites, només d'un metre d'amplada, fins altres de 4 a 6 metres de costat. Cambres de forma circular només es troben en torres en contacte amb la muralla (Sant Antoni de Calaceit, Els Castellans), o en casos excepcionals com el de la gran torre del poblat de la Torre Cremada, amb cambra circular i que determina també que totes les cambres a ella adherides tinguin una de les parets de planta convexa. Al poblat del Vilaró d'Olius, de forma tot ell circular, les cambres unides a la paret exterior són per una banda còncaues.

La casa ibèrica és molt petita; la majoria de

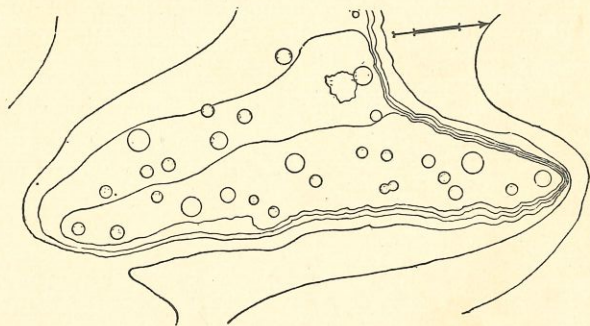
vegades consta d'una sola habitació, amb una sola obertura, que serveix de porta i que dóna a un dels carrers o a l'únic carrer del poblat. En alguns casos té més d'una habitació, i dintre d'un mateix poblat hi ha els dos tipus de casa. En moltes cases hi ha bancs de pedra grollers, adherits a les parets. En algunes s'ha pogut determinar la situació de la llar, formada de tres o quatre pedres fent rodona. L'evolució de la casa és ben visible comparant els poblats de data més antiga amb els grans poblats del segle III, amb cases de diverses cambres. A Sant Antoni de Calaceit hi ha bon nombre de cases que, a causa de la inclinació del terreny, tenen una cambra superior i una altra d'inferior unides per escales tallades a la roca; damunt la cambra inferior hi havia un pis. Aquestes cambres inferiors devien servir de magatzem, a judicar per la troballa de grans olles, de les utilitzades per a guardar grans i líquids, i, en una d'elles, d'un banc amb forats per a col·locar les dites tenalles. El paviment de les cambres sol estar format per la mateixa terra aplanada. En casos, com el del poblat d'Els Castellans, en què la roca és la base de tot el poblat, aquesta ha estat rebaixada i anivellada.

LES NECRÒPOLIS

Les necròpolis ibèriques estan situades en les proximitats dels poblats, però els enterraments no es fan dintre d'aquests. Són enterraments gairebé

sempre d'incineració i afecten formes diverses: petites caixes de pedra, o cistes, fetes de lloses primes que contenen el vas funerari i les ofrenes; sots practicats en la terra amb l'urna voltada de les dites ofrenes; en fi, les anomenades sitges, o sigui excavacions de forma ovoide amb mides que van des de la fondària de poc més de 0'50 m. fins a uns cinc metres, amb un diàmetre en proporció i sense cap revestiment. Hom hi tirava les cendres sense dipositar-les prèviament en urnes, i, per tant, podien contenir les de molts individus; les ofrenes, generalment molt trencades, estan contingudes en desordre dintre de les sitges. Hi ha alguns casos (per exemple les sitges del poblat de Sorba) en què és dubtós que fossin sepultures col·lectives d'incineració. És possible que en alguna circumstància servissin de dipòsit de grans,

NECRÒPOLIS IBÈRICA DE RUBÍ

Les rodones indiquen la situació de les sitges.

Escala aproximada: 1 X 400.

però la generalitat de conjunts de sitges són indubtablement necròpolis.

Es pot cercar una distribució geogràfica d'aquests tipus de sepulcre. El Baix Aragó és domini de les cistes, per bé que no coneixem els tipus de sepultura del segle III. La costa catalana és el lloc del domini de les sitges (Tarragona, Rubí, Barcelona, Caldetes, Sant Feliu de Guíxols); però també hi ha necròpolis, contemporànies, de foses o urnes (Cabrera de Mataró).

En les ofrenes trobem representada tota la cultura ibèrica: vasos ceràmics, armes, eines de treball, ornaments, etc. A Catalunya i comarques limítrofes no coneixem cap sepultura ibèrica relativament sumptuosa com les que es troben a Andalusia (Galera, a la província de Granada).

LA VIDA DELS IBERS

Els ibers es dedicaven a l'agricultura i a la ramaderia; la guerra, amb el caràcter de discòrdies i rampinyes entre veïns, ocupava també bona part de llur activitat. Les petites indústries domèstiques eren practicades pertot arreu. S'inicia, també, una certa indústria que ultrapassa el caràcter domèstic. La pesca i la navegació no eren pas ocupacions pròpies d'ells, segons els escriptors antics, i, efectivament, l'arqueologia no ha pas fet troballes que hi facin relació.

L'activitat agrícola dels ibers està comprovada pels nombrosos testimonis que ens parlen del

cultiu del blat, de la vinya, de l'olivera, del cànem i del lli i de la recollecció de l'espart. Tenim algunes proves del relatiu perfeccionament del cultiu i de l'ús d'animals en l'agricultura; una d'elles és la troballa en un poblat ibèric, el del Castellet de Banyoles, a Tivissa, d'una parella de petits bous de bronze junyits per les banyes, que devien anar units a una arada. El cultiu del blat portava l'ús del pa, del qual ens parlen diversos escriptors i que queda comprovat per la troballa, en tots els poblats ibèrics, de moles de mà. L'abundància d'aquests atuells fa pensar que cada família molia el seu gra per a les seves necessitats diàries.

També s'han trobat moltes eines de ferro de les utilitzades en l'agricultura: fangues, aixades, falçots, etc. (Sidamunt, Puig Castellar, Cabrera de Mataró).

De la indústria en tenim una bona mostra en la fabricació de la ceràmica, que, per la qualitat, finor i ornamentació dels seus productes, esdevé un art veritable. Però així com a l'època eneolítica tenia un caràcter absolutament domèstic i era probablement una activitat femenina, ara pren un caire que es pot qualificar d'industrial. Els terrissaires construeixen veritables forns (Fontscaldes, Rubí), grans i amb perfeccionaments tècnics (engraellats, espiralls per a l'aire); els quals elaboren tipus determinats de vasos en grans quantitats, que decoren amb motius tots semblants, i que de vegades han estat trobats a distàncies considerables del lloc probable de fabricació (per exemple, un vas que segurament va sortir del forn de Fontscal-

POBLAT DE SANT ANTONI (CALACEIT)
(De *La Civilisation ibérique du Bas-Aragon*, de P. Bosch-Gimpera)

des, trobat al poblat de Sorba, prop de Solsona).

La fabricació d'objectes de ferro sembla que també degué tenir alguns centres principals. Així, al poblat de Valls han estat trobats grans lingots d'aquest metall que semblen parlar d'una indústria metallúrgica desenrotllada. La troballa, al poblat esmentat del Castellet de Banyoles, de Tivissa, d'unes joies d'or i d'uns vasos de plata, de factura indubtablement indígena, denoten una indústria de luxe que s'aplicava als metalls preciosos i que produïa objectes molt reeixits artísticament, malgrat el seu caràcter bàrbar. No cal dubtar que aquesta indústria tenia els seus models en els productes d'importació grega, fenícia o cartaginesa, però això no li lleva pas tota la seva originalitat.

La indústria tèxtil devia ésser una ocupació important de les dones. En tots els llocs d'habitació ibèrica han estat trobats, en gran abundància, prismes o boles de terrissa amb un o dos forats, que són la resta més important que ens ha quedat dels telers de mà primitius de l'època, en els quals acomplien l'ofici de pesos per a tenir estirats els fils. Altres troballes relacionades amb la indústria tèxtil són les fusalloles, petits objectes de terrissa més o menys rodons o cònics, amb un forat, i que servien per a reunir els fils. Guiant-nos per aquestes troballes, hem de creure que a cap poblat, i gairebé a cap llar, no li mancava el seu teler.

Els ibers, segons els escriptors clàssics, no tenien un gran esperit comercial. No sabem si aquesta dita es pot estendre a tots els pobladors de la Pe-

nínsula en el moment de la conquesta romana, o si cal només referir-la als pobladors d'Andalusia, als quals va especialment aplicada. Respecte els de Catalunya, la manifestació comercial més clara que tenim, és la gran abundància de productes forasters que es troben en totes les estacions ibèriques, especialment vasos de procedència hel·lènica o itàlica, objectes, aquests, que són els que millor s'han conservat, però que no devien pas ésser els únics. De la costa vers l'interior, l'abundància d'aquests materials disminueix, però en major o menor quantitat es troben a tota la Península Ibèrica. No cal dir que a Catalunya, on hi ha un dels llocs més importants per on s'introduïen aquests materials, la colònia grega d'Empúries, hi estan abundantment representats. Els ibers barataven, per aquestes manufactures, metalls en les regions mineres, i probablement fruits de la terra (oli i vi sobretot) en països que, com Catalunya, no abundaven en metalls.

Respecte els camins de l'època ibèrica, se'n podria parlar abundantment, discorrent sobre els llocs de pas, els camins naturals, etc.; però no es podria passar de dissertar sobre hipòtesis, en les quals sols jugarien els coneixements de la geografia física, però no res més.

ALGUNS CASOS TÍPICS DE POBLAMENT IBÈRIC

PUIG CASTELLAR.—El pas del Besòs, des de les planes ondulades prelitorals fins a la marina, es

verifica per un ample portell, a dreta i esquerra del qual queden dos turons d'uns 300 m. d'alçada, que no sols dominen aquest pas sinó una ampla extensió de terres del Vallès i de la Costa. Un d'aquests turons, l'occidental, és el de Montcada, coronat fins fa poc per una ermita i les restes d'un castell medieval. L'altre, dins el terme de Santa Coloma de Gramanet, té per nom Turó del Pollo i al seu cim són visibles les restes d'un dels poblats ibèrics més coneguts, a causa de la seva proximitat a Barcelona i d'haver estat degudament excavat en la seva major part. També al Turó de Montcada han estat trobats alguns fragments de terrissa ibèrica (a més de restes neo-eneolítiques en diferents petites coves descobertes en el curs dels treballs de la companyia Asland), però l'habitatge constant del lloc ha esborrat els senyals que haguessin pogut deixar les habitacions ibèriques, si és que mai n'hi ha hagut.

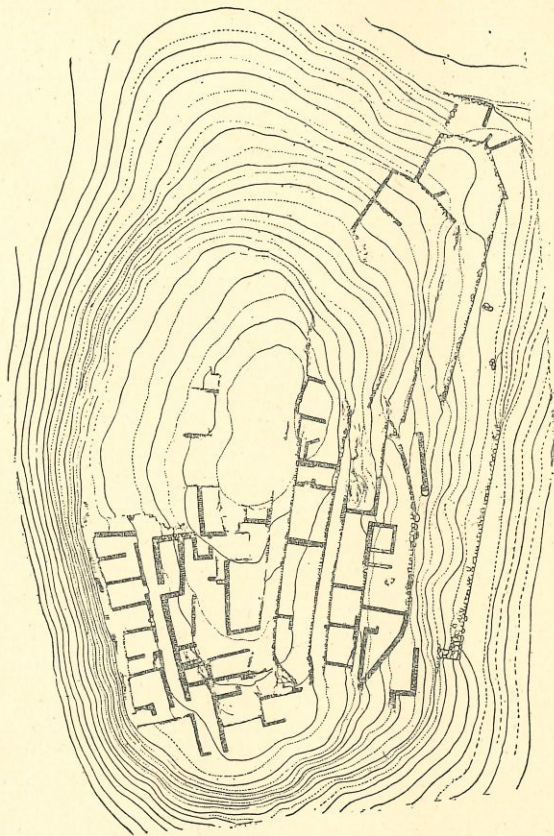
En canvi, el poblat del Turó del Pollo, anomenat pels seus primers descobridors Puig Castellar, resulta un bon exemplar d'habitatge ibèric. És un poblat de forma allargada com el cim del turó; però, així com per la banda nord queda circumscrit al dit cim, sense baixar gens pel vessant, que té una inclinació bastant pronunciada, per la banda sud s'esgrona en amfiteatre fins més avall. Una muralla de grosses pedres, de la qual es conserven pocs fragments, tancava tot el recinte; però la millor defensa del poblat era el fort pendent que el puig té pertot arreu, tret de la banda est. A la part superior hi ha un carrer d'un metre d'amplada,

amb cases a cada costat; les unes, les del nord, estaven girades d'esquena a l'exterior i no hi tenien cap obertura. Les altres donaven al planell culminant del turó, on han quedat molt poques restes, si és que no hi havia una plaça. Al vessant sud hi ha dos carrers més, situats a un nivell cada vegada més baix i paral·lels al que hem citat primerament. Però en aquests carrers només hi havia cases (o potser seria millor de dir barraques o cabanes) a un dels costats; a l'altre quedaven les cobertes de les construccions corresponents al carrer inferior. Les comunicacions entre aquestes vies paral·leles es feien per petites davallades sense escales. Més avall del més inferior dels carrers que s'han pogut estudiar, queda encara un espai considerable fins a arribar al mur de tanca, però les restes de parets eren escasses i tan malmeses que no se'n pot deduir res.

Tenim, doncs, a Puig Castellar una disposició de les construccions que, per més que primitiva, està força ben estudiada. Pel pendent assolellat del mig dia, els carrers, seguint les línies de nivell, permetien que les cases o cabanes d'una sola planta, gaudissin de les més favorables condicions de temperatura i insolació. La situació del turó i la seva forma eren una garantia de seguretat per als habitants. Puig Castellar pot ésser posat com a cas típic de situació i disposició dels poblats ibèrics de la Costa.

ELS CASTELLANS.—En una serreta del terme de Cretes existeixen les ruïnes de dos poblats ibèrics.

POBLAT IBÈRIC DE PUIG CASTELLAR

Escala aproximada : 1 X 700.

Un d'ells, no excavat, sembla pertànyer, per les troballes superficials que s'hi han fet, a un període més antic; és de dimensions molt petites. L'altre, més gran i ben excavat, és l'anomenat dels Castellans, nom que el poble ha donat a tota la serreta, precisament a causa de l'existència d'aquestes ruïnes ja visibles abans dels treballs de l'Institut d'Estudis Catalans. El poblat dels Castellans, contemporani del de Sant Antoni de Calaceit, amb troballes que arriben fins a finals del segle III (estan caracteritzades per la ceràmica ibèrica a torn i la ceràmica hellenística d'importació), és un dels més notables que s'han excavat, no precisament per la seva extensió, sinó pel seu estat de conservació, que permet d'estudiar molt bé la disposició d'un lloc d'habitatge ibèric i sobretot les defenses que hom aplicava a un nucli tan reduït, verament formidables en atenció als escassos mitjans d'expugnació de què hom disposava en aquella època.

Els Castellans ocupen l'extremitat d'un llarg i estret planell del cim de la serreta, que té en el sentit de la longitud uns 150 m. per només de 20 a 25 m. d'amplada mitjana. El poblat només ocupa una porció en una longitud de menys de 50 m., i en conjunt uns mil metres quadrats. La part feble de la situació del poblat és al costat de la resta del planell. Per allí no hi ha cap porta i, en canvi, el pas queda barrat per una fortíssima muralla molt ben feta, que és un veritable massís de 4 a 5 m. de gruix. Precedint aquesta muralla, i a distàncies de 5 m., hi ha dos murallaments més, fets grolle-

rament, però que barren totalment el pas i són altres tants obstacles per a arribar a la muralla citada. Pels altres llocs el pendent forma la millor defensa. De totes maneres, per la banda on hi havia l'entrada principal (el camí que mena a aquesta salva el pendent formant una escala), les proteccions es multipliquen. Primerament, una muralla feta diagonalment al sentit del pendent, protegeix l'escala citada. Després, al caire del planell, un doble mur d'uns dos metres de gruix protegeix les cases, i, encara, diversos murs secundaris dificultaven d'arribar-hi. Per la punta est la defensa natural era suficient, com també per la banda nord. En aquest lloc, una escaleta en gran part tallada a la roca i que s'obre en el paviment d'una cambra, passant per sota terra, era un veritable recurs per a la fugida; a més, la seva defensa era sumament fàcil.

L'interior del poblat comprèn un carrer central amb cambres a cada banda que, en arribar prop del gran mur s'interromp, quedant un conjunt de cambres difícils de destriar, entre les quals són notables dues de semicirculars que queden dins el gruix del mur. El nombre de cases que es poden destriar, és d'una dotzena. La població no devia arribar a un centenar d'habitants. Els animals difícilment tenien accés al poblat, i menys els carros. Algunes edificacions extramurs (protegides, de tota manera, per defenses accessòries) poden interpretar-se ja com a estables, ja com a cases fetes per allotjar una població en augment, que no podia ésser continguda en l'estret marc de les muralles.

TARRAGONA.—Dintre de la Catalunya ibèrica el poblat més extens que coneixem, nucli originari de la capital de la major part de la Hispània i causa de l'establiment de la capitalitat en aquell lloc, és el de Tarragona. La discussió sobre les muralles anomenades ciclòpies ha arribat a conclusions prou fermes per a poder afirmar llur data pre-romana i ibèrica. Tenim, doncs, que abans de la conquesta romana existia un centre de població de dimensions molt més considerables que cap altre poblat ibèric dels coneguts a Catalunya, superior també als poblats de la mateixa data (el perímetre dels quals es pot determinar amb més o menys precisió) d'altres llocs de la Península ⁽¹⁾. Aquesta veritable ciutat era ben coneguda pels comerciants grecs que solcaven la mar. El redactor inconegut del periple contingut en el poema d'Aviè tantes vegades citat, ens fa la menció, a l'indret de Tarragona, d'una ciutat que designa amb el nom grec de Callípolis, la breu descripció de la qual, a més de la seva situació, correspon exactament a Tarragona; cal, doncs, identificar-la amb aquesta ⁽²⁾. En aquest text tan antic es mencio-

(1) No volem pas afirmar que en les regions de cultura ibèrica més rica, com el sud-est peninsular, no hi poguésser haver poblacions tan importants com Tarragona, però fins ara no coneixem amb certesa el perímetre de cap d'elles. Demés, no n'hi ha cap amb un recinte murat tan imponent com el de Tarragona; se n'haurien conservat restes. Numància ocupava, sembla, una extensió de 22 hectàrees. — (2) Per tot el que es refereix a la identificació de Tarragona i els seus orígens, l'estudi dels passatges del Periple que en parlen, la data de les muralles, etc., veg. Bosch-Gimpera, *Problemes d'història antiga i d'arqueologia tarragonina* (Tarragona, 1925).

nen ja d'una manera especial les altes muralles de la ciutat, l'aspecte i la importància de les quals no havien passat desapercebudes al navegant grec. Aquestes muralles, o, més ben dit, una part d'elles, és tot el que hi ha avui dia de visible de la Tarragona ibèrica, que hom ha suposat (basant-se en la llegenda de monedes més tardanes) que s'anomenava Cosse, i que els grecs haurien anomenat Callípolis en alguna ocasió i els romans van anomenar Tàrraco, nom probablement indígena i que no sabem si fou el seu nom veritable en lloc de Cosse. Del que devien contenir les muralles ciclòpies no en queda cap resta ni cap descripció, aterrat primer per les construccions sumptuoses dels romans, després per les edificacions de totes les civilitzacions que s'han anat succeint en el seu recinte impertorbable. Tan sols fora d'aquest, han estat excavades en temps antic algunes sitges trobades buides, que haurien pogut formar part d'una necròpolis. Però les muralles, si més no, ens donen l'extensió de l'antiga ciutat i, per tant, una idea de la seva importància. La part conservada avui dia, volta el barri vell de Tarragona, del qual els romans havien fet l'acròpolis de llur capital, encerclant la part més alta del turó amb una llargada de 1245 m.; però sembla que baixava fins prop del mar, a judicar per les notícies conservades per Pons d'Icart ⁽¹⁾, i que tot el recinte devia tenir uns tres qms. de llarg. Això, de totes mane-

(1) L. Pons d'Icart, *Libro de las grandezas... de Tarragona*, Lleida, 1572.

res, no és segur, i pot ésser que el recinte tanqués, més o menys, pel lloc on hi ha la Rambla de Sant Carles. També sembla que uns murs transversals el dividien en tres porcions. Aquest recinte més reduït tenia prop de 2 quilòmetres de llargada i comprenia almenys unes 17 htrs., o sigui vint-i-quatre vegades Sant Antoni de Calaceit i sis l'Empúries grega. Altrament, la seva importància queda fixada pel caràcter monumental i sumptuós de la muralla, dintre de la seva rusticitat. És digne d'observar-se que per cap de les portes ibèriques que es conserven, no podia passar un carro, tan estretes eren.

Tot aquest recinte tan extens ¿era ocupat per edificacions habitades? És molt possible que ens trobem davant d'un cas semblant al de Burriac, proporcions guardades, i que bona part del clos indígena de Tarragona fos ocupat per estables o espais lliures per a tenir-hi bestiar. Però respecte a això mai no podem parlar sinó per pures deduccions hipotètiques.

Com és prou sabut, a Girona hi ha unes restes molt menors de murs que recorden, per raó de llur tècnica, els de Tarragona. Però el clos que comprenien no és possible determinar-lo. Els murs de l'Empúries grega i els d'Olèrdula tenen també un parentiu visible amb els de Tàrraco. És basant-se en aquesta relació que hom ha datat aquests darrers com del segle vi a. de J. C.

BARCELONA.—Per bé que el cas de Barcelona, a causa de les poques dades que en tenim, no pot ésser

ser estudiat com un cas típic de poblament ibèric, i cal referir a l'època romana els veritables orígens de la ciutat, la importància d'aquesta donarà un interès especial a la recopilació d'aquelles dades.

Les modificacions ocorregudes, des de l'antiguitat fins als nostres dies, en el traçat de la costa a l'actual emplaçament de Barcelona, són molt remarcables. L'avançament de la terra ha estat considerable. Ja sabem que en l'Edat Mitjana la mar podia penetrar en les canals de la vella Draçana; que l'església de Santa Maria del Mar estava tocant al mar, mentre que ara en dista 300 metres; que, ja més tard, el barri de la Ribera (en el lloc que després fou la Ciutadella i ara és parc) era, com diu el seu nom, un barri essencialment marítim. Aquests canvis, dels quals tenim dades fidedignes i nombroses, devien ésser més grans encara referits a l'època romana; sobre la qual cosa insistirem en el volum sobre el poblament romà, on aportarem dades inèdites.

Sembla segur que la petita elevació del Tàber era en gran part una avançada de la terra sobre el mar, és a dir una veritable península. Segurament que en els temps ibèrics en què el nostre litoral era més poblat, és a dir, en el segle iii a. de J. C., el Tàber no diferia gaire d'això. És possible que el mar s'avancés una mica més a dreta i esquerra, sense, però, que el Tàber constituís una illa. Estudiant la topografia actual de Barcelona, veiem que el descens del Tàber per la banda de la Plaça Nova i del carrer dels Arcs és menys considerable que per la banda oposada, o

sigui la de la plaça de Sant Jaume i el carrer de la Ciutat; no res menys, tot seguit de passat el carrer dels Arcs, que és sensiblement pla, el terreny torna a pujar, de manera que la part superior de l'avinguda del Portal de l'Angel i la plaça de Catalunya tenen major altitud que el cim del Tàber. Això vol dir que el Tàber està enganxat a terra per una veritable espinada o istme que devia existir des d'un temps molt anterior a l'ibèric.

Refusada la idea que el Tàber fos al segle III una illa, cal examinar les seves condicions per a ésser el lloc d'un poblat ibèric. És prou sabut que els ibers no foren un poble mariner i que rarament establiren llurs habitacions en una tan gran proximitat del mar. Dels diversos poblats litorals que coneixem a Catalunya, no n'hi ha cap que estigui en semblants condicions marineres. Puig Castellar i altres vilatges de la Costa de Llevant ocupen llocs alterosos des dels quals hom domina el mar, però que són prou allunyats d'aquest per raó de l'alçada en què es troben i per la mateixa distància. Al Penedès, Olèrdula és lluny del mar, i Tarragona, tot i ésser la més marítima de les poblacions ibèriques de Catalunya, no té pas una situació peninsular. El Tàber, amb una elevació màxima de 15 m. solament, és ben diferent del turó enasprat de Tarragona amb els seus 69 metres, que fan que sigui un veritable lloc defensiu.

Cal admetre, doncs, que la topografia del Tàber no és gens típica per a l'establiment d'un poblat ibèric. Altra cosa és la raó que ha estat donada, a voltes, referent a la proximitat d'altres poblats

MAQUETA DE LA NEÀPOLIS D'EMPÚRIES

S'hi pot apreciar la disposició de la ciutat i l'estat actual de les excavacions

Cl. Mus. d'Arqueologia

TORRE DE LA MURALLA DE LA NEÀPOLIS D'EMPÚRIES

A remarcar la semblança de la tècnica d'aquesta torre amb la dels murs ciclòpics de Tarragona

LA GRAN TORRE DE LA MURALLA DE SANT ANTONI DE CALACEIT

ibèrics. S'ha dit que l'espai entre Montjuïc i Puig Castellar era massa reduït per a suposar que entremig podia haver-hi un altre nucli d'habitació ibèrica contemporani. Aquesta raó és totalment inadmissible. La distància del Tàber al petit poblat del Turó del Pollo és, en línia recta, 10 qm. gairebé exactes; i suposant que al Turó de Montcada hi hagués un altre poblat, la distància seria major: 10'5 qm.; quant a la distància de Montjuïc (el lloc del castell), és de 2400 m. Si recordem les distàncies a què es troben uns d'altres els poblats del Baix Aragó (escollim aquesta comarca per ésser una de les millor explorades), trobarem separacions considerablement menors, i cal recordar que el territori barceloní i tota la Costa és una terra molt més rica que el Baix Aragó. Del poblat de la Torre Cremada al de la Miraveta hi ha 1500 m.; de la Miraveta als Castellans, 2200 m.; dels Castellans a Sant Antoni, 3700 m. Esmentem poblats contemporanis en l'època de llur més gran floriment, alguns dels quals (la Torre Cremada, Sant Antoni) són majors que Puig Castellar. Els exemples, al Baix Aragó i arreu, podrien multiplicar-se; de manera que, pel que fa a les distàncies, no hi hauria dificultat a admetre que existí al Tàber un nucli d'habitació indígena anterior a la fundació de la colònia romana.

Ara bé, coneixem quelcom d'aquest nucli? Soterrat, en tot cas, per les construccions de totes les dates que s'han superposat al Tàber, res no ha estat decobert d'ell. Únicament, hom publicà, anys enrera, una estela amb lletres ibèriques com a

procedent del nucli de la vella Barcelona, avui dia perduda, i respecte a l'autenticitat de la qual, fins a la descoberta més recent d'una estela semblant a Badalona, àdhuc podien existir sospites. Indubtablement, però, aquesta ara no postula res a favor de l'existència del poblat del Tàber. Així mateix, en el lloc de la troballa de l'estela de Badalona no hi ha altra cosa que restes romanes, la relació de les quals amb l'estela ibèrica tampoc no és segura. Tant l'una com l'altra poden haver estat trobades fora del lloc primitiu i fins haver estat portades de molt lluny, de la mateixa manera que poden ésser de data bastant recent. Creiem que el problema d'un precedent ibèric de Barcino està destinat a ésser insoluble. Els motius més fermes que s'hi oposen es refereixen a la topografia del lloc. Les raons favorables són en realitat inexistents o absolutament febles. La cita, per part del periple d'Aviè, d'unes Barcelones (en plural) pot ésser una interpolació, o pot referir-se al poblat de Montjuïc, del qual parlarem tot seguit.

En observar la gran quantitat de restes romanes trobades a Montjuïc, hom ha suposat que en aquest lloc existí un nucli de data semblant al del Tàber i que també podia haver tingut el seu precedent ibèric. Prescindint de les restes romanes, les troballes ibèriques es reduïen a fragments de terrissa a torn i sense pintar, trobats vora l'antic Castell del Port, on també ha aparegut algun fragment hel·lenístic. Però l'any 1928, en fer-se les obres de la derivació dels Ferrocarrils Catalans fins al port, per darrera Montjuïc, en un dels valls que foren

oberts hom descobrí una important necròpolis de sitges, semblant a les altres que es coneixen a Catalunya (Rubí, Caldetes, Sant Feliu, etc.), situada precisament al peu de les runes (gairebé del tot desaparegudes) del dit castell. També al mateix any, i en ocasió de l'Exposició, hom descobrí altres sitges prop dels terrenys de l'Estadi. En aquest darrer lloc l'Arxiu Històric de Barcelona ha efectuat alguns treballs, però les sitges properes al Castell del Port, que són les més grans, resten per excavar. Una part fou destruïda pels treballs de la via, però en queda un gran nombre. Per bé que els estudis realitzats fins ara sobre aquestes estacions tan interessants, siguin fragmentaris i inèdits, la semblança del caràcter d'aquestes necròpolis al de les altres esmentades és prou segur.

Tals necròpolis han de correspondre a un poblat la situació exacta del qual ens és, ara com ara, desconeguda. La topografia de Montjuïc és molt més favorable que la del Tàber per a la fundació d'un lloc d'habitatge ibèric. L'alçada de la muntanya que arriba a prop de 200 m., la seva extensió considerable formant una sèrie de plans i valls de vessants abruptes o suaus, són ben diferents de les de la petita península barcelonina. El poblat allí construït, dominant admirablement el mar, tenia una situació perfectament comparable a la de Tarragona, i encara més sòlida per a la defensa, a causa de la major elevació de la muntanya. Així com ens inclinem a creure que el Tàber no fou el lloc de cap poblat ibèric, ens sembla segur existiren a Montjuïc un o diversos

llocs d'habitatge, dels quals són testimoni segur les necròpolis esmentades, que ocuparien respecte del poblat una situació pariona a la de la necròpolis de Cabrera de Mataró respecte al poblat de Burriac. Així com és inútil pensar a la recerca de restes ibèriques al Tàber encara que haguessin existit, a Montjuïc no és impossible que algun dia hom en trobi. El lloc que, a judicar per la situació més freqüent dels habitatges ibèrics, sembla més indicat, és la part més alta de la muntanya, o sigui on es troba el castell. Com que aquest lloc és, relativament, el menys remogut de tota la muntanya, podria encara conservar alguna resta amagada en els seus terraplens. No és pas segur ni molt menys, però tampoc no és impossible. També als voltants del Castell del Port, on es recull, com hem dit, terrissa ibèrica, podria haver restes d'un poblat. Malauradament el lloc ha estat en gran part trasbalsat, aquests darrers anys, pels treballs de les pedreres.

El poblat hipotètic de Montjuïc, en una situació molt més forta encara que el de Puig Castellar i els altres que, segons tots els indicis, foren abandonats en el segle III a conseqüència de la política de Cató, degué tenir la mateixa fi, i encara amb molt més motiu. En fi, és possible que entre les posteriors construccions romanes de Montjuïc i el poblat hi hagi una solució de continuïtat. Tal vegada, l'excavació metòdica de la necròpolis ens resolgui aquest i altres problemes.

VI

LA COLONITZACIÓ GREGA

La colonització grega a Catalunya té, des del punt de vista ètnic, una importància mínima. Uns quants milers de grecs de procedències una mica variades, establerts en un recó de l'Empordà, podien influir molt poc fins en la mateixa comarca on es trobava llur ciutat. És pueril de tractar de cercar rastres grecs en la població actual de les terres veïnes, encara més que cercar elements ja no itàlics, sinó romans, en els ciutadans de l'actual Tarragona o en els pobladors del seu Camp, com més d'una vegada s'ha fet per part de localistes desitjosos d'enaltir llur població d'origen, però mancats d'esperit científic.

Però Empúries, des del nostre punt de vista, té una gran importància, perquè és el millor cas que coneixem d'un antic nucli ciutadà urbà a Catalunya, del qual no sols tenim la disposició, sinó bastants elements de la història del seu desenrotllament, a l'inrevés del que s'esdevé amb la Tarragona ibèrica. A més, és per Empúries que entrà

a Catalunya tota la influència cultural grega, la importància de la qual no es pot desconèixer.

DATA DE LA FUNDACIÓ. — La data en què fou fundat l'establiment grec de la costa empordanesa que havia de donar nom a la comarca, per bé que no ens és exactament conegut, pot deduir-se amb molta aproximació de les troballes arqueològiques. Els textos no esmenten Empúries fins a un moment molt tardà, en què la colònia tenia ja una llarga existència. Ni el periple d'Aviè, ni els fragments d'Hecateu conservats per autors posteriors, contenen el nom d'Emporion. Si, pel que en diu Hecateu, es pot creure que l'explicació d'aquesta absència sigui deguda a la pèrdua de la major part de la seva obra, del periple d'Aviè, conservat més íntegrament, es pot inferir que Empúries no existia en temps del navegant massaliota, puix que ell no hauria deixat d'esmentar una colònia de la seva pàtria. El primer text que anomena Empúries és el periple del pseudo Escílax (vers 340 a. de J. C.), amb aquestes úniques paraules: «Després Emporion, i aquests són colons dels massaliotes» ⁽¹⁾. Més endavant, per a trobar referències relativament extenses d'Empúries, cal cercar les en autors tan tardans com Estrabó, Livi i Sili Itàlic. El primer ens dona una clarícia de gran interès: l'existència d'una colònia més antiga, la «Paleòpolis», eixamplada posteriorment amb una nova colònia, la «Neàpolis». Sili confirma aquesta

(1) εἴτα Ἐμπόριον, εἰς δὲ οὗτοι Μασσαλιωτῶν ἀποικοί

notícia. Livi segueix Cató, que coneixia bé Empúries per haver-hi estat força temps. Aquests autors, en llurs referències, solament ens porten a finals del segle III, o sigui la data de la segona guerra púnica.

Per les cites dels textos, doncs, la data de la fundació d'Empúries és del tot imprecisa, puix que cap d'ells no l'esmenta i tots són tardans, el més antic de mitjans del segle IV. Únicament, si l'absència de la cita del periple d'Aviè la considerem com a indicatiu que en aquell moment encara no havia estat fundada, caldrà pensar que la colònia data d'abans de la segona meitat del segle VI. Fundant-se en el resultat negatiu de l'estudi dels textos, alguns historiadors, com C. Jullian, han suposat que Empúries fou una fundació bastant tardana, tot el més vella del segle V.

El lloc on caldria fer les troballes corresponents als temps més antics, fóra la Paleòpolis, la situació de la qual a l'emplaçament de l'actual poblet de Sant Martí d'Empúries és ben segura; fins ara, però, hom no hi ha fet excavacions metòdiques, les quals no fóra impossible de realitzar. En canvi, es coneix bé una necròpolis que sembla pertànyer, almenys en part, a la més antiga època d'Empúries i en la qual s'han trobat vasos jònics de les fàbriques de l'Àsia Menor, calcídiques, xipriotes, de Corint, etc., anteriors a l'extensió de la ceràmica àtica de finals del segle VI. Un altre indicatiu és la troballa, a Pont de Molins, d'un tresor de monedes gregues del segle VI, difícilment explicable si no hagués existit a prop un establiment

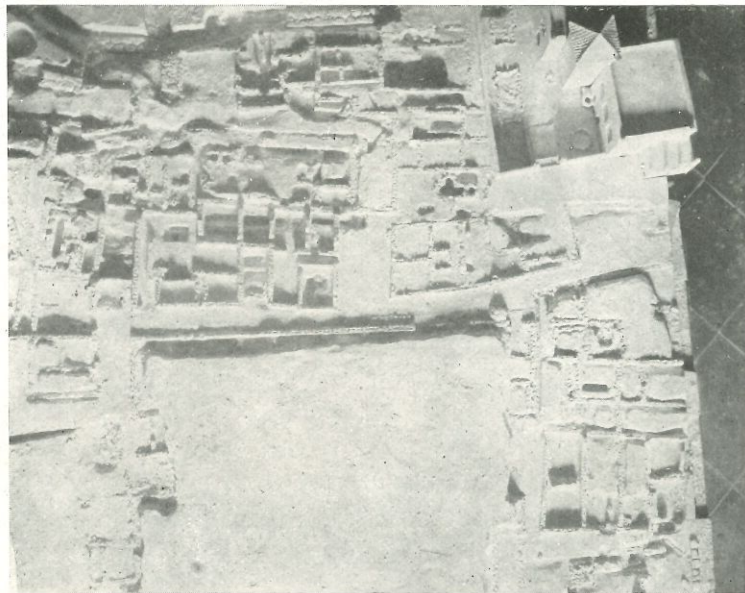

comercial grec d'importància. Per fi, les excavacions de la Neàpolis han confirmat definitivament aquestes dades. En les capes més fondes ha sortit encara ceràmica de figures negres i les espècies arcaïques de figures roges àtiques en totes llurs varietats; aquestes troballes no s'explicarien en una ciutat fundada en el segle v.

Cal concloure, doncs, que Empúries data del segle vi, probablement de mitjans de la centúria, per bé que en els primers temps degué tenir poca importància, com veurem.

LA PALEÒPOLIS.—Els grecs, de bon començ, s'estableixen, segons hem reportat d'Estrabó, no en terra ferma, sinó a una petita illa situada a un centenar de metres de la costa, illa avui dia unida a terra i que és el lloc on hi ha ara el poble de Sant Martí d'Empúries. Aquest és el lloc de la Paleòpolis, o ciutat vella, que devia ésser un petit establiment de poca importància, perquè les seves dimensions no podien passar gaire d'una hectàrea. Contenia, però, elements d'importància, com un temple dedicat a Artemis. La principal troballa feta a la Paleòpolis és d'un fragment de fris arcaic, amb esfinxs, que havia de pertànyer a un edifici considerable, no podem dir si al temple d'Artemis citat pels textos o a un altre; pel seu aspecte és atribuïble al s. vi o a principis del v. No cal dir que té un gran interès cronològic, i fa pensar que unes excavacions a la Paleòpolis podrien donar resultat malgrat la interrompuda ocupació com a lloc d'habitatge.

PART CENTRAL DE LES RUÏNES D'EMPORION
De la maqueta del Museu d'Arqueologia, de Barcelona

RUÏNES DE LA NEÀPOLIS D'EMPÚRIES

A l'esquerra, la porta de la ciutat i la plaça porticada del temple de Júpter Serapis.
A la part superior, el recinte dels edicles més antics.

Tan reduït era el perímetre de la Paleòpolis que fou necessari, no sabem si des de bon principi, de fer la necròpolis corresponent en un lloc de la costa.

EL CREIXEMENT D'EMPORION: LA NEÀPOLIS.—Una mica més tard, probablement entre 535 (data de la batalla d'Alàlia) i 480 (data de la batalla d'Himera), la petita factoria grega va necessitar d'engrandir-se i esdevingué una veritable ciutat. Aquest engrandiment no va realitzar-se d'una manera lenta i progressiva, sinó que tot el barri nou, construït ja en terra ferma, ho fou d'una sola vegada i seguint un pla ben estudiat. Ho demostra clarament la forma regular del perímetre, voltat per les seves muralles, de les quals, encara que en alguns llocs estiguin destruïdes, coneixem prou elements per a pensar que foren aixecades en un mateix moment. En la construcció de la nova Emporion degué col·laborar abundantment la mà d'obra indígena, especialment a l'obra de les muralles.

CAUSES DE LES DUES FUNDACIONS.—¿Quina fou la causa de la fundació primer de la Paleòpolis i després la de l'expansió de la colònia amb l'edificació de la Neàpolis? Només podem exposar indicis d'aquests dos fenòmens de poblament tan interessants. El comerç dels grecs a la costa catalana, almenys en una part d'ella, devia ésser actiu des d'abans de la fundació de cap colònia. El coneixement detallat que demostra tenir l'autor del periple massaliota del segle VI a. de J. C., és una

prova que els navegants grecs les visitaven sovint. Massalia, la gran colònia focea del migdia de França, era el punt de sortida d'aquest comerç. Devia arribar un moment en què hom va considerar útil de tenir un lloc fix a la costa, i fou escollida la petita illa del golf de Roses. No sembla que l'Empordà fos un dels principals llocs de comerç, i cal atribuir aquesta fundació a causes més aviat geogràfiques. El nombre d'illes properes a la nostra costa és escassíssim, es pot dir que no n'hi ha d'altres que les Medes i la de Sant Martí, ara unida a la terra, tal com hem dit. Aquesta fou tal vegada escollida per estar més abrigada dels vents i oferir, per tant, un refugi més segur a les naus. La posició insular devia agradar als colonitzadors per l'absoluta seguretat que oferia respecte els indígenes.

Si la primera Emporion no fou fundada especialment per comerciar amb les tribus veïnes, les relacions de comerç devien néixer de seguida; la colònia no podia subsistir sense adquirir als seus veïns els aliments necessaris. Però el sobtat engrandiment d'Emporion amb la fundació d'una nova ciutat molt més gran que la primitiva, seria difícilment explicable per aquest fet, que més aviat hauria determinat la creació paulatina d'un barri a la costa, en l'estructura del qual hauria quedat imprès aquest origen. Es pot fer una hipòtesi plausible, recordant els fets històrics contemporanis a la data de la Neàpolis, coneguda per les troballes de les capes més antigues. En 535 els grecs foren batuts a la batalla d'Alàlia (poc després de

la caiguda de Focea) i obligats a abandonar a mans dels cartaginesos algunes de les seves possessions en el llunyà occident. La colònia de Mainake fou abandonada en aquesta ocasió; ho foren també les colònies de l'illa de Còrsega. Possessions totes dels focs i relacionades especialment amb Massalia, els seus pobladors devien establir-se en llur major part a Massalia mateix o a les colònies massalotes. Es molt versemblant que un grup d'aquests emigrants vingués a Emporion i que llavors fos fundada la Neàpolis.

Ben aviat les relacions comercials entre grecs i indígenes devien augmentar, i sembla que un poblat ibèric es constituí a les portes mateixes de la ciutat grega, si és que ja no existia abans. Es un cas d'atracció de la població rural per les possibilitats de vida d'un nucli urbà comercial.

LES MURALLES.—Les muralles són la resta arquitectònica més antiga que tenim a la Neàpolis, probablement l'única contemporània de la fundació. Formaven un quadrilong, del qual sols coneixem amb detall un dels costats: el meridional, al centre del qual hi ha una porta de poc més de dos metres d'amplada, amb una torre quadrada a cada costat. És notable l'aparell extremadament rústec de les torres, que recorda més que res les construccions indígenes, com les muralles de Tarragona. Això sembla indicar que la mà d'obra indígena hi va ésser abundantment emprada.

Des de la porta, la muralla es prolonga, ben visible, cap a l'oest, fins a trobar una altra torre, igual-

ment quadrada, que formava l'angle sud-oest del recinte; després seguia de sud a nord, però tota aquesta part, probablement la cèlebre muralla que separava la ciutat grega de la indígena, de la qual tant s'ha parlat, està tan enrunada que sols se n'han descobert els fonaments. Es probable que per aquest costat el mur s'allargués fins a la depressió del port. Davant d'aquest no hi havia cap muralla; no solament no ha estat trobada fins ara, sinó que Titus Livi, en descriure la ciutat, des d'un punt de vista militar, com a centre de les operacions de Cató, i prenent d'aquest cabdill les seves notícies, diu que no hi havia defenses per la part del mar; cosa ben comprensible, car els grecs res no havien de témer dels indígenes per aquesta banda. Tornant a la porta d'entrada, després de la torre situada a la seva part est, la muralla sembla que no seguia una línia completament recta, i potser abans d'arribar al mar hi havia alguna torre. Però les substruccions d'un temple de data hel·lenística (el de Júpiter Serapis, del qual parlarem després) construït en aquest lloc en un temps en què la muralla ja no tenia valor defensiu, fan difícil de seguir el seu curs. Per la part pròpiament marítima tampoc en coneixem res; tant pot ésser que, talment com s'esdevenia davant del port, no n'hi hagués, com que, enterrades sota les dunes, llurs restes no hagin estat trobades fins ara. Per la banda de terra, la porta esmentada és molt possible que fos única. Un cop passada, hi havia un estret passadís, i després una altra porta; disposició molt freqüent en les portes

de les ciutats gregues i ben diferent de la que trobem en les portes de la muralla de Tarragona indígenes, no solament per la construcció, com les d'Empúries, sinó també per llur concepció.

EL PORT.—Empúries, factoria comercial, tenia en el seu port el principal element de vida. La costa catalana està desproveïda de bons ports naturals, i el d'Empúries, abans d'ésser envaït i cegat per les sorres, era dels més grans i ben situats del nostre litoral. Com ja hem dit i com es veu fàcilment en el pla topogràfic d'Empúries, el port estava situat entre la illa de Sant Martí i el planell ocupat per la Neàpolis. La dita illa tancava la part nord, la Neàpolis era al sud, a l'oest s'aixecava un altre planell una mica més elevat, la part superior del qual fou ocupat posteriorment per la colònia romana. A l'est hi havia el mar. L'espai delimitat en aquesta forma té uns 350 m. de llargada per uns 200 d'amplada.

Avui dia aquest espai ha quedat terraplenat i forma una depressió el fons de la qual no està a més d'un metre sobre el nivell del mar. Però, estudiant les elevacions veïnes, podem veure perfectament les condicions del port emporità. La illeta de la Paleòpolis tenia poc més de deu metres d'alçada i baixava cap el port en pendent suau. L'istme o espinada que marca el lloc pel qual més antigament es va unir a la terra, té una alçada de tres metres sobre el nivell de les terres que han emplenat el port; aquesta elevació, bastant més considerable, fa pensar que, des d'una data molt

reculada, la Paleòpolis quedava unida a la terra, si més no, per una llenca de sorra, i que el port no tenia cap boca per la banda nord. El planell de la Neàpolis també baixa cap el port bastant suauement. Des de la cota de 10 m. fins a la d'1 m., al lloc de baixada més sobtada, hi ha horitzontalment 90 m., que hom devia salvar amb una senzilla pujada. No s'esdevenia el mateix pel cantó occidental. Per allí és en una distància de 25 m. que hom passa de la cota 10 a la 1, i encara en alguns llocs més ràpidament. Si pel sud i pel nord devia haver-hi una bona platja per a varar les naus, a l'oest el port quedava ben preservat per aquell talús ràpid. Per la banda de mar avui dia s'ha format una duna de 4 a 5 m. d'alçada, que és la que ha determinat el terraplenatge del port, en aïllar-lo del mar. No sabem si en l'antiguitat aquesta duna havia començat a formar-se en els seus dos extrems, reduint la boca del port, però sembla probable que no fos així.

Hi ha en el port emporità un element importantíssim, que és una nova mostra de la seva importància i de les atencions de què era objecte per part dels ciutadans: el moll artificial que en el tros conservat, encara considerable, arrenca del nord-est de la Neàpolis i s'adreça cap a la Paleòpolis com si volgués reduir la boca del port i aïllar aquest del mar. Això és el que ens fa pensar que la duna encara no havia començat a formar-se i que calgué emprendre aquesta obra considerable per a resguardar l'interior del port, que altrament hauria quedat obert als vents de llevant. El tros

conservat d'aquest moll té uns 80 m. de llargada, uns 6 de gruix i uns 4 d'alçada, i està fet de grossos carreus ben tallats.

La millor demostració de la importància del port d'Empúries la tenim en el fet d'haver estat escollit pels Escipions i per Cató com a lloc a on s'adreçaren, amb llurs estols, per a desembarcar a Catalunya. Es clar que, en part, això fou determinat per l'amistat entre romans i emporitans; però també ho fou per ésser el lloc més segur per a les naus de tota la nostra costa. P. C. Escipió portava 60 naus (la major part de les quals anaren a Empúries comanades pel seu germà Gneu), i Cató 25 segons Livi, que ho reporta, segurament, del mateix Cató. Tots dos estols devien caber dins el port d'Empúries.

EMPÚRIES COM A CIUTAT.—Aquest nucli, malgrat la seva relativa petitesa, se'ns ofereix com una ciutat amb vida completa i amb una complicació d'elements urbans que inútilment cercaríem en els poblats ibèrics de la mateixa data. L'Empúries grega que coneixem millor és la d'època hellenística, la del segle III, contemporània dels poblats ibèrics que ens són, així mateix, més ben coneguts. És una ciutat de planta no molt regular, amb carrers que van de nord a sud els uns (probablement tres), i els altres d'est a oest, aquests darrers amb molt pendent a causa de la inclinació del sòl vers la mar, salvada a voltes per mitjà d'escales.

Dintre de la ciutat hi havia algunes places. Les dues principals eren: una, de forma trapezial,

prop de la porta sud, i una altra, cap a la part nord i, per tant, propera al port. Aquesta era la més important; a les seves immediacions hom ha descobert diverses edificacions que permeten de qualificar-la d'àgora o fòrum. Aquestes dues places estaven unides per una via totalment descoberta mitjançant les excavacions i que era el carrer principal de la ciutat. L'àgora que coneixem és de data hel·lenística i fou construïda tirant a terra cases que ocupaven el seu emplaçament i ampliant d'aquesta manera un àgora més antiga potser contemporània de la fundació de la Neàpolis. Aquella, per la seva disposició i els edificis que la rodejaven, és un bon exemplar de petita àgora hel·lenística; era de forma allargada i rectangular, tenia 21'60 m. d'amplada per uns 60 de llargada, els carrers que hi confluien ho feien pels angles de manera que el centre de la plaça quedava lliure del trànsit dels vianants. Al costat nord de la plaça i, per tant, exactament orientada al migdia, de manera que beneficiava en grau màxim del sol i de la llum, s'aixecava la *stoa*, formada per una gran sala en forma de doble pòrtic, amb dues files de dotze columnes cadascuna, i que tenia al fons nou compartiments rectangulars, dedicats a tendes. La llargada total de la *stoa* és de 51'70 m., i la seva amplada, de 14 m.; és, per consegüent, un xic més gran que la de Thera, però sols la meitat que la de Priena. A l'oest de la plaça hi havia tres edificis rectangulars precedits de pòrtics que corresponen a les tres cúries del fòrum romà; davant, es veu un gran pedestal damunt de dos graons, i altres

dos iguals més petits, a més d'un pou públic. No han estat trobats restes de les estàtues que devien ocupar aquests pedestals. Pel costat sud de la plaça no hi havia més que un senzill pòrtic; el costat est està per explorar i és possible que es trobi molt destruït.

Els carrers, malgrat ésser molt estrets, són més amples que els que trobem a Puig Castellar o a Sant Antoni de Calaceit.

Però entre les coses que diferenciaven profundament Empúries d'un poblat ibèric podem esmentar l'existència d'un recinte bastant extens dedicat als temples, amb multiplicitat d'aquests, que malgrat ésser, en llur major part, petits edicles, en conjunt formen un veritable santuari. Un d'aquests edicles, dedicat probablement a Júpiter Serapis, està situat al mig d'una plaça porticada.

És possible que el temple que existí a la Paleòpolis, dedicat a Artemis, continués utilitzant-se durant molt de temps, però des del començament degueren dedicar-se a la Neàpolis espais per a llocs de culte. Poc a poc, aquests van multiplicar-se; hom aixecà diversos edicles i nombroses ares. D'aquesta manera, a la part sud de la ciutat pròxima a la porta, va arribar a formar-se un santuari d'extensió considerable relativament a la d'Empúries i que en proporció pot ésser comparat als d'altres ciutats més famoses. Hi trobem, a la part més alta i, per tant, més allunyada del mar, un edicle (M, en la planta adjunta) dedicat a Asclepi, a judicar per l'estàtua trobada en diversos fragments al seu costat; una mica més petit, a l'esquer-

ra del d'Asclepi, un altre edicle (P); encara més cap a l'esquerra, un *sacellum*, o lloc sagrat al aire lliure, del qual resten, ultra la plataforma, dos pedestals d'estàtues i una ara (aquelles, a judicar per fragments esculturats trobats en aquest lloc, eren de terra cuita i de mida natural) al peu de la *cella* d'Asclepi i en un nivell inferior, les restes d'un altre edicle (X); en la proximitat d'aquest, una altra ara; i, un poc separat de les anteriors i a la dreta, es dibuixa altra construcció (J), que sembla ésser un altre edicle.

Fora ja d'aquesta plataforma i a l'altre costat de la via principal de la ciutat, s'aixequen les restes d'un altre temple, de segur un dels més importants que varen existir a Empòrion, bé que de data més moderna que els anteriors. Es tracta d'un edicle edificat en mig d'una plaça porticada que venia a ésser com una dependència del temple. Aquesta plaça amidava 23'50 m. d'amplada, per més de 50 de llargada. Era per tant gairebé tan extensa com l'àgora contemporània. La planta del temple, que recorda la del d'Isis a Pompeia, i l'època probable de la seva erecció (segle III abans de J. C.), en un moment en què els cultes d'origen alexandrí estaven molt de moda, fan pensar que la seva atribució a Isis, o millor a Júpiter Serapis, no és infundada.

Si passem del que podríem anomenar llocs públics a les habitacions privades, trobem en aquestes una gran petitesa i una no menor pobresa, provocada la primera per la manca d'espai al recinte emporità excessivament petit per a la po-

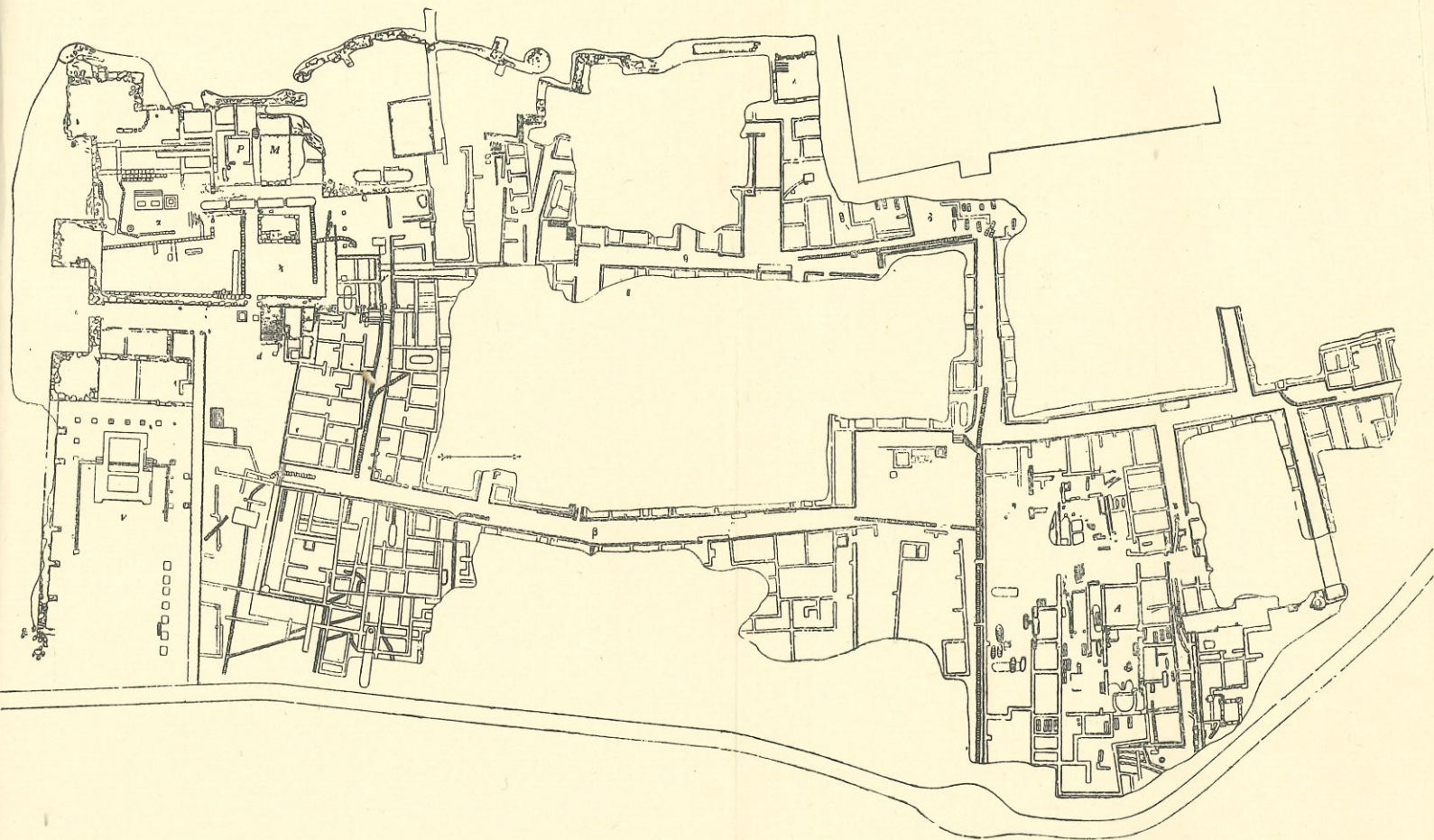
blació que devia contenir. N'hi ha moltes que constaven d'una sola cambra, i llur diferenciació de les habitacions ibèriques és menor que l'observada en la urbanització de la ciutat. Però trobem a Empúries, per primera vegada, el tipus de casa que s'ha anomenat mediterrània, que no havia existit fins aleshores a Catalunya: la casa amb pati central voltat per les cambres o habitacions, encara que a Empúries el pati i les habitacions siguin minúscules. La forma quadrangular és constant en tots els elements de l'habitació.

Empúries és la més antiga ciutat de Catalunya que mereix aquest nom. Es probable que la Tarragona ibèrica fos molt inferior des del punt de vista ciutadà i que mereixi menys que Empúries el nom de ciutat. Fundada en el segle VI, va tenir la seva època més brillant des del segle III fins ben entrada la dominació romana. Cal no oblidar que l'Empúries romana, encara que per nosaltres sigui menys interessant que la grega, era força més gran. Ja veurem com davant l'empenta de Tarragona i el canvi de les condicions de vida, després anà perdent a poc a poc la seva importància fins a extingir-se. L'ocupació principal dels emporitans i el motiu de la importància d'Empúries, fou el comerç. Per ella entraren quasi totes les importacions gregues i cartagineses que empraren durant segles els indígenes no sols de Catalunya, sinó també de gran part de la vall de l'Ebre. L'àrea de difusió de les monedes emporitanes és molt extensa i prova la importància del mercat de la costa catalana. De la civilitat dels habitants

d'Empúries, en tenim una prova en el fet d'encarregar a un taller atenenc, que treballava segons els models i mètodes de l'escola artística de Fídies, una bella estàtua d'Asclepi per a llur temple emporità. No haurien fet això rústecs pagesos o militars; hi podem veure l'esperit de cultes mercaders que volien tenir en la llunyana colònia, una bella mostra de l'art meravellós de la pàtria.

UN CÀLCUL DE LA POBLACIÓ D'EMPÚRIES. — Per més que sigui arriscat, intentarem de donar un càlcul de la població d'Empúries, de l'Empúries hellenística, al qual no concedim altra vàlua que la purament hipotètica. L'extensió de la Neàpolis, calculada amb prou exactitud, és de 26.000 m.². D'aquesta xifra hem de descomptar uns tres mil metres ocupats pels temples, que no poden ésser considerats superfície edificada per als fins del simple habitatge i uns 5.000 m.² ocupats pels carrers i places (superfície de l'àgora, uns 1.200 m.²). Queden uns 18.000 m.² dedicats a les cases. La casa emporitana és petita; les cases que ocupen 100 m.² són de les més grans; agafant la mitjana d'aquestes cases i de les que consten d'una sola cambra de menys de 20 m.² d'extensió, sembla que la xifra de 50 m.² per casa pot ésser admesa. Tindríem amb això que a Empuries es comptarien de 300 a 400 cases. Suposant a cada casa 6 o 7 persones, arribaríem a un total de 2.000 a 2.500 habitants. Ens sembla que la realitat no pot ésser molt apartada d'aquesta xifra, que en tot cas pecaria d'elevada. Si la Paleòpolis continuà habitada,

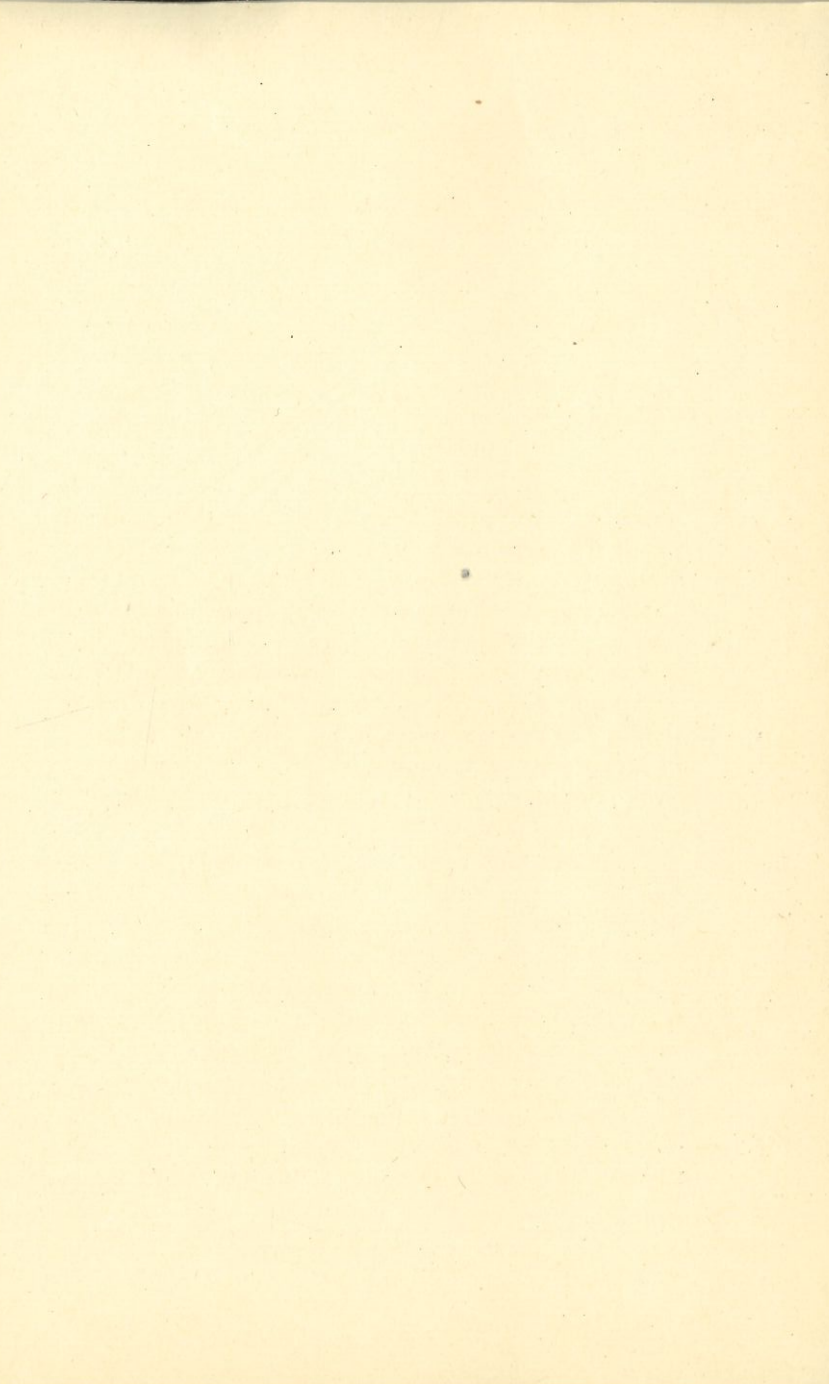
PLANTA DE LES EXCAVACIONS DE LA NEÀPOLIS D'EMPÚRIES

(De l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans»).

devien haver-hi menys de mil pobladors, encara que el càlcul és més hipotètic, per l'escàs coneixement que tenim del vell nucli de la illa de Sant Martí. Cal sumar al nucli emporità una altra xifra, la dels habitants del poblat ibèric, que sembla que hi havia extramurs, però en contacte directe amb la Neàpolis grega. No fóra estrany que aquests fossin més nombrosos que els habitants de la ciutat pròpiament dita. El dia que tota la ciutat grega sigui excavada, aquest càlcul es podrà repetir amb major afinament i seguretat.

ROSES.—L'altra colònia grega, de fundació posterior, Rhode, només coneixem l'existència i el nom, i és probable que fos una factoria dependent d'Emporion. Era situada en el lloc de l'actual Roses, que n'ha heretat la denominació. Com a testimoni arqueològic, sols tenim els fragments de terrissa grega de figures roges, del segle vè, trobats en el recinte del castell de Roses. Mai no tingué la importància de la seva veïna Empúries. Els grecs no fundaren cap altra colònia a la nostra costa.

ADDENDA

LES ESTACIONS-TALLERS DEL PRIORAT.—Una exploració metòdica del Priorat realitzada durant anys per Salvador Vilaseca, ha donat per resultat el coneixement força complert d'una comarca perfectament delimitada pel caràcter de les troballes efectuades. En un treball en premsa titulat *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions-tallers del Priorat i extensions*, Vilaseca descriu detalladament la comarca i les estacions explorades en nombre de més de 40.

Seria difícil trobar un lloc més típic de poblament neo-eneolític que aquesta comarca del Priorat, o, millor dit, totes les comarques tarragonines centrals, «des de la conca de l'Ebre a la del Francolí, des del Montsant i Serra de la Llena al Camp de Tarragona». Les innumbrables balmes formades especialment a les arenisques triàsiques i als llocs on hi ha estrats de resistència diversa, presenten restes d'ocupació prehistòrica.

Aquestes consisteixen especialment en sílex tallat i en ceràmica, i es troben, més que en l'interior de les coves i balmes (on sovint ocupacions posteriors les han fetes desaparèixer), en els terrenys situats al davant. La major part d'aquestes esta-

cions són veritables tallers dedicats al treball del sílex que es troba en gran abundància en algunes calisses triàsiques i, més encara, en les capes d'argiles i guixos oligocènics del Montsant i Serra de la Llena. Això vol dir que, en el material d'aquestes estacions, al costat d'objectes ben acabats (punts de sageta, per exemple) hi ha una enorme massa d'esquitlles i restes de fabricació. Els tallers eren a l'aire lliure i no dintre les coves, i constituïen una de les activitats preferents de les tribus prehistòriques habitadores de la comarca; probablement, els materials elaborats eren objecte d'intercanvi amb les poblacions veïnes.

En conjunt, la població era relativament densa, i, encara que les influències exteriors són nombroses, hi ha certs tipus de sílex que són propis i característics de la regió. És probable que a mesura que l'exploració metòdica del país es vagi estenent, hom podrà delimitar una sèrie de regions ben precisades, que, tot i contemporànies, tenen personalitat pròpia basada en les condicions geogràfiques i probablement, també, en diferències ètniques.

Un altre cas a esmentar d'aquest fet el tenim en el nucli representat per les coves de Montserrat, amb llur ceràmica extremadament típica, decorada amb profusió per mitjà d'impressions de càrdium i que s'estén poc més enllà de l'àrea de muntanya.

EL LLOC D'HABITACIÓ ENEOLÍTICA DE MORMUR.—
Recentment, hom ha senyalat al turó de Mormur,

situat a uns 5 qm. a l'est-sud-est de Balaguer, les restes d'un lloc d'habitació prehistòrica, probablement un poblat. Mormur és una eminència de 329 m. sobre el nivell del mar, però que només sobresurt uns 50 m. damunt de la plana, força trencada, on es troba. En un primer repeu, s'ha trobat, esparsa en el sòl, molta ceràmica eneolítica ben semblant a la de les coves de Tartareu, Tragó de Noguera, etc., bastant properes a Mormur, juntament amb molts sílexs; entre ells algunes puntes de sageta. A la part més elevada del turó hi ha testimonis d'ocupacions posteriors (fins a l'època romana) que, en canvi, manquen per complert a la part del poblat eneolític. El descobriment d'aquesta estació es deu al P. Sebastià Pubill, escolapi; la seva exploració ha estat feta pels actius elements del Centre Excursionista de Balaguer.

A la pàg. 11, ratlla 9, on diu *Idem* ha de dir *Serra Vilaró, Joan*.

Al croquis de la pàg. 113 manquen els números 15 i 45 bis, corresponents a estacions ibèriques situades prop de Badalona i Balaguer respectivament.

INDEX

	<u>Pàg.</u>
Introducció	5
Bibliografia	9
Advertiment.	15
I. ELS TEMPS PALEOLÍTICS	
El paleolític inferior	17
El paleolític superior	19
II. ELS TEMPS NEOLÍTICS I ENEOLÍTICS	
Probable àrea del poblament de Catalunya	25
Els llocs d'habitació	30
La vida de la població neo-eneolítica . . .	38
L'etnologia primitiva a Catalunya . . .	48
Alguns casos típics de poblament neo-eneolític	56
III. EL POBLAMENT DE L'EDAT DEL BRONZE . .	71
IV. EL POBLAMENT EN LA PRIMERA EDAT DEL FERRO.	73

V. EL POBLAMENT IBÈRIC	81
Origen dels ibers	82
Origen de l'anomenada cultura ibèrica	83
Les notícies dels textos	90
L'etnologia de Catalunya a l'època ibèrica	94
Distribució del poblament.	110
La unitat del poblament ibèric : el poblat.	115
Les necròpolis.	133
La vida dels ibers.	135
Alguns casos típics del poblament ibèric	138
VI. LA COLONITZACIÓ GREGA.	153
Addenda.	171

P.5075

